

HA 3.133

ORSZÁGOS SZÉCHÉNYI KÖNYVTÁR HÍRLAPTÁRA

AZ ERDÉLYI MUZEUM-EGYLET BÖLCSELET-,
NYELV- ÉS TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI SZAK-
OSZTÁLYÁNAK KIADVÁNYAI

8.köt. 1891.

1-6.füz.

cl.,tj.

h:bor.

Fv.

NJ

cl. tj.

et
u tu-

be
de

AZ

570.892
HA 3.133

ERDÉLYI MÚZEUM

EGYLET

BÖLCSELET-, NYELV- ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNYI
SZAKOSZTÁLYÁNAK

KIADVÁNYAI.

NYOLCZADIK KÖTET.

SZERKESZTETTE

A SZAKOSZTÁLY VÁLASZTMÁNYÁVAL EGYETÉRTVE

SZINNYEI JÓZSEF

TITKÁR.

KOLOZSVÁR.

AJTAI K. ALBERT SAJTÓJA

1891.

OSZK Ikt.
Helyettes

TARTALOM:

Lap.

1. <i>Beöthy Zsolt</i> : Poetika a mythosokban	257.
2. <i>Brassai Sámuel</i> : Nyelv és társadalom	1.
— — Talpra-állítások	105.
4. <i>Cserép József</i> : Egy momentum C. Sallustius Crispus életéből	72.
5. <i>Csernátoni Gyula</i> : Tótfalusi Kis Miklós helyesírási ujtásai	35.
6. <i>Ferenczi Zoltán</i> : A Bacon-Shakespeare-kérdésről	395., 482.
7. <i>Gyalui Farkas</i> : Tótfalusi Kis Miklós életrajzához	545.
8. <i>Hegedüs István</i> : Thukydidés	85.
9. <i>Imre Sándor</i> : Lugossy József nyelvbölcselete	167., 265., 351.
10. <i>Jakab Elek</i> : Erdély déli határai kijárájáról irt Napló 1741-ből	187., 282., 369.
11. <i>Kuun Géza gr.</i> : Kerekas Ábel	337.
12. <i>Mika Sándor</i> : Egy év Brassó és Erdély történetéből	13., 117.
13. <i>Pór Antal</i> : László erdélyi vajda	433.
14. <i>Révész Ferencz</i> : Németujvári Iván	49., 133., 222.
15. <i>Széchy Károly</i> : Kazinczy Ferencz levelezése	507.
16. <i>Váczy János</i> : Arany János lyrai költeményeiről	203., 295., 379.
17. <i>Wertner Mór</i> : Synadene királyné	319.
18. Irodalmi szemle	74., 159., 329., 422., 550.
19. Szakosztályi Értesítő	77., 166., 247., 431., 556.

NYELV ÉS TÁRSADALOM.

Le style, c'est l'homme.

Buffon.

A nyelv, vagy mondjuk szabatosabban, a beszéd a társadalomnak nem csak fontos, jeles, hanem éppen főeleme. Sőt ezzel sem szolgáltattuk ki neki kellőleg az igazságot. Mert a társadalom nem élettelen vagy jegecedett eszme, hanem valódi élő lény, s ebben az érveréshez, akár a vérkeringéshez hasonlíthatjuk méltán a beszédet. Valamint amaz első és nélkülözhetetlen feltétele az egész test és (rangkülönbség nélkül) minden része életének, úgy ez is az a társadalom egészének, s minden, bármily csekély csoportjainak „kicsinyben“ és nagyban. Egy francia költő meséli, hogy négy jó barát attól tartva, hogy vitatkozásaik s olykori összeszólalkozásaik barátságukat veszélyeztetik, azt kérék és nyerék meg Jupitertől, hogy ezentúl mindenben egy véleménynyel legyenek. Kimenvén a templomból, szokásuk szerint egymás társaságában akarták tölteni az időt. Akarták, mondom, mert egyikök némi véleményét nyilvánítván, egyszerre három szájból hangzott reá az „úgy van!“ Ezzel persze a tárgy ki vala merítve, a beszélgetés fonala megszakadva. Majd a második barát kísérté meg a társalgás felelevenítését, hasonló eredménynyel. A többiek is csak úgy jártak, miből következtethetni, hogy a szándékolt időtöltésből, még időölés se lett, s az egyetértésből származó unalom azzal fenyegette őket, a mit az összezándorodás addig elé nem mívelt, u. m. barátságuk felbomlásával, és siettek kérni Jupitert, hogy méltóztassék visszavenni tőlük a társaságukat veszélyeztető adományát. Ez az alsó vége a dolognak, s a mese alkalmazását olvasóim elmeéjére bízva, hadd szökjünk az elsőre. A nemzetközi ügyek igazításának — mondjuk, a diplomatiának — nemde a beszéd a csaknem mindenható eszköze? És csupán ennek ritkán történő sikertelensége vagy mellőzése —

jusson eszünkbe az emsi hátfordítás — esetében bömből belé a „királyok utolsó érve.“¹⁾ Említsem-é az állam ügyeit? Hiszen a „parlament“ név maga is a beszéd-től (parler) veszi eredetét. Ez az észrevétel a dolog derekára térít. Tudva van, hogy abban, a mit én tán nem egészen helyes, de azt hiszem, eléggé érthető kifejezéssel, közéleti társadalomnak nevezek, a francia egy, ha nem is megközelíthetetlen, de bizony eddigelé meg nem közelített magas polczon áll a mívelt világ nemzetei közt. Szintúgy utólérhetlenül közel álló viszonyban, szoros kapcsolatban van a francziáknál a nyelv a társadalommal.

Nem akarom ezeket az eszméket az ok és foganat rovatába illeszteni: azaz nem vizsgálom, a társadalom tökélye hozzá-é magával a beszédet, vagy imezé volt amazéna az eredménye. Az okozás (*causalitás*) mivolta általában véve a philosophia legkényesebb, megoldatlanabb kérdései egyike. Plátótól és Aristotelestől fogva — mondjuk — Spencer Herbertig soha egy bölcsezőnek sem sikerült kielégítő és feddhetetlen értelmezését állítani fel az okozás fogalmának. Nem is sikerülhetett, s a ki megkíséerti, nem ismeri az emberi ismeret korlátait, s neki hiába élt és írta Kritikáját a königsbergi bölcsező. A kategoriák értelmezése a lehetőségnek, noha más tekinteteből, azon a fokán áll, melyen a kör négyszegítése. És ha, feltéve, nem megengedve, tisztába hozta volna is valami rendkívüli ész az okozás elméletét, alkalmazása annyi bajjal, nehézséggel és bizonytalansággal járna, hogy az értelmezés birtoka csaknem haszontalanná válnék. Engem azonban sem nem a lehetetlenség, sem nem a nehézség tartóztat el a társadalom és nyelv közti viszony mélyebb fürkészésétől, hanem általában kerülni akarok minden speculatiót, minden elméletet s csupán csak a tények terén maradok, s véleményemnek, ha mondok, nem több, mint valószínűség tekintetét igénylem.

Tudvalevő tény az, hogy a nemzetközi érintkezések szaporodásával a francia nyelv gyorsan elterjedt az idegen népeknél. A mívelődés történelme okmányai továbbá azt is tény gyanánt sugallják nekünk, hogy a francia nyelvet elfogadó idegenek azzal kecségtették magukat, hogy a francziák már akkor nagyon és mások felett előre haladott társadalmá előnyeit is elsajátíthatják kisebb-nagyobb mértékben a nyelvökkel együtt. Ezek a tények biznyságául szolgálnak

¹⁾ Ultima ratio regum.

annak, hogy a világ a francziák társadalma és nyelve közti szoros kapcsolatot széltiben hitte. Nem is tagadhatni, hogy hiedelmének volt egy kis látatja.

Itt valaki figyeltet engem, hogy hát hiszen az angol nyelv még jobban el van terjedve, mint a francia a föld kerektségén s azt kérdi tőlem, hogy vajon az angol nyelvre és társadalomra nézve is azt a következtetést húzom-é, a mit a francziára?

Az ellenvetésül szolgálni akaró tény kétségtelen. Dilecke angol útas nem régiben kerüle meg a földet, a hol csak lehetett szárazon utazva és sehol se hajtotta fejét nyugalomra, a hol az angol nyelv honos nem lett volna. Igenis, sokkal több és nagyobb terjedelmű helyen honos az, mint a francia, és én még sem húzom azt a következtetést belőle, a mit a francia nyelv elterjedéséből. A két tény közt ugyanis nevezetes, sőt voltaképpeni különbség létezik. Elsőben is, az angol nyelvet az angol szuronyok, az angol kereskedelmi irodák, az angol missionariusok terjesztették; a francia mind ama járművek nélkül, maga erején terjedett el. Másodszor, az angol maga vitte magával, de magának is tartotta nagyrészt a nyelvét.

Ne tessék megütközni rajta, a mit utóbb mondék: egy igen szembeszökő példával világosítom. Canadát, a francziák volt gyarmatát, több mint száz év óta bírja az angol, s az átvételkor ott telepedve levő francziák maradékai mai napig sem angolosodtak el, hanem megtartották ősi nyelvöket. Most már lássuk ama második tény ellentétét, t. i. hogy a francia nyelvet az idegenek önként vették át és sajátították el csupa részvétekből. Igaz, hogy a francziák maguk szálították, mint diplomaták idegen földre, de nem tartották ám maguknak, hanem közös és közlekedő nyelvnek használták és használtatták.

Most már az a kérdés tolakodik előnkbe, hogy vajon mi tette oly kedvelté, oly kapóssá a szóban forgó nyelvet? Ha a kérdést megoldani törekszünk, azzal nem lépünk mi az oktatás tilos terére, hanem csak elemezünk, azaz bizonyos tény egészébe foglalt részlet-tényeket puhatolunk ki egyfelől azoknál, a kik elsajátítani igyekeztek a francia nyelvet, másfelől magában a nyelvben, vagyis ennek lényeges tulajdonságaiban.

A mi az elsőt illeti, azt a mint már meg vala mondva, abban a hiedelemben lejjük, hogy egyesek vagy nemzetek, ha a francia nyelvet honukba átültetik, ez magával viszi a francia társadalom

modorát is, mint egy honosított idegen növény szokta magával hozni a rajta élősködő lepkefajt. Ez nem minden ugyan, a mit le lehetnének, de czélunkra elég, s azért forduljunk a másik ágához a dolognak.

A kérdéses nyelv tulajdonait vizsgálva, a szép hangzatot bajosan számíthatjuk kedveltető elemei közzé. V. Károlynak mesélik azt a nyilatkozatát, hogy ő az Istennel spanyolul, kedvesével olaszul, barátjával francziául, lovával németül szeret beszélni. Ez világosan hangzat szerinti osztályozás, melyben a franczia a harmadik fokot foglalja el aláfelé. És valóban sziszegése egyfelől, elvitázhatatlan, olykori darabossága más oldalról, s a mondatok végét felkapó hangsúlyozása nem olyan minőségek, hogy éppen kellemesen érintsék a fület. Előnyeit tehát szellemi tulajdonaiban kell hogy keressük, a milyeneket én két szép vonásában találok.

Egyik a szabatosság. Itt egy kissé meg kell állanunk, mert alkalmam van tapasztalni, hogy sokan — még iránytanítókat sem véve ki — a „szabatosságot“ a „szabályossággal“, legalább mint szavakat összevették. Számot kell hát adnom, hogy mit értek az első alatt. Szabatos szerintem egy nyelv, hogy ha a beszélő magát az illető beszéd szokásához tartva világosan és éppen azt mondja, a mit akar, s egyzersmind az is, a kinek beszél, éppen azt érti; a melyben tehát a homály vagy kétértelműség nem csak stylus-elleni vétség, hanem egyenesen a nyelv törvényeit sértő hiba.

Ez a szabatosság a kiváló tulajdona a francziának, elannyira, hogy egy élő nyelv sem versenyezhet e tekintetben vele, nagy előnyére a társas közlekedésnek, melynek a homály, az értetlenség vagy éppen a félreértés bizonyára nagy ellensége. Gondolom, mindnyájan voltunk valaha abban a nemcsak unalmas, hanem éppen kellemetlen állapotban, hogy oly társaságba vetett alkalmilag a sors, melyben a beszélgetés előttünk nem ismeretes tárgyak és viszonyok körül forgott. Nem kívánatos helyzet, úgy-é? Pedig csak a nem értés egyedül okozta kínos voltát. Van olyan ember, a ki a rejtvényoldásban nem gyönyörködik, mint a római úrhölgy nem állhatja az illatszert, de bizony senki sincs, a ki szüntelen és szakadatlan szeretne rejtvényt fejtegetni, mint sybarita nincs olyan, a ki örökösön illatgőzkörben kívánna élni. A fűszer is ingernek jó, de mindennapi eledelnek, tápláléknak egy batkát sem ér. A legkedvetlenebb bényomások egyikét okozza az olyan ember, a kiről soh'se tudjuk, tréfál-e vagy

valót beszél. Megfordítva nagyra kell becsülnünk azt a szabatos nyelvet, mely valóra is tréfára, élczre is egész a szándékos félreértetésig (calembourg) alkalmas, de a melynek minden mondatánál tudjuk, hogy hányadán vagyunk vele. Ilyen pedig a francia.

E tulajdonság előnye a társadalmi közlekedésre nézve oly szemebetűnök, hogy részletes fejtegetést nem igényelnek. Nem éppen oly világos a diplomatiához való viszonya, kivált ha eszünkbe jut a „nagy politikus“ értelmezése a közbeszédről, a mi, ha nem gondolatja, de gondolni hagyja azt, hogy a diplomata főfeladata a másik fél rászédése, mit a kétértelműség elésegíteni látszik. De biz ez veszélyes fegyver volna: szintoly alkalmas a vele élni, mint az ellenfélen ejteni sebet. A kétértelműség megszedítheti pillanatra a másik felet, de ez, ha magához tér, megfordítja a dolgot s az ámitót ejti vele kelepczébe. Még a sophismák közt is azok a legártatlanabbak és gyermekesebbek, melyek a kifejezések kétértelműségén vagy határozatlanságán alapszanak. A diplomatának hát világosan érdekében áll a szabatosság.

Magában is érdekes, de a később mondandókra nézve szükséges megemlítenünk egy pár fővonást, melyben a francia nyelv szabatossága nyilatkozik, még pedig egyfelől a szavakban magukban, másfelől összefűzésökben.

A francia szavakban, mint általános fővonal ragyog az értelmök, jelentésök határozott volta. Elismert tulajdonsága ez a francia nyelvnek, s nincs szükség bizonyítgatnom. Elvégre nem is lehetne, mert az egész szótár, sőt összehasonlítás végett más nyelvek szótárai szavait kellene sorba fognunk. Lássuk hát inkább az ellene vethető tényeket.

A francziában igenis vannak homonymok (azon hangzatú, különböző jelentésű szavak) és vannak synonymok (rokon jelentésű, különböző hangzatú és alkatú szavak). Ide járulnak harmadszor azok, a melyeknek kétségtelenül két vagy több jelentésök is van.

A mi az első rendbelieket illeti, ezeket is csak a kimondásban lehetne összevéteni, min a leírás legott segít. De e nélkül is az oly szavak értelmei oly külön neműek, hogy félreértésök az adott kapcsolatban majdnem lehetetlen, s ha a mondó csakugyan azt akarná, calembourgot csinálna, azaz tréfát üzne.

A synonymokra nézve éppen abban áll a határozott szabatosság,

hogy nem cserélik fel gondatlanul egymással, hanem mindig a dolog adott vagy szándéklott valóságához illő árnyalatú kifejezéssel él a költő úgy, mint a próza-író s ezek közül könnyű tollú irodalmár éppen oly gondosan, oly figyelemmel, mint a komoly értekező.

Ezt az állítást persze egyenesen és positive megbizonyítani szintoly végtelen feladat lenne, mint azt a tényt, a melyre nézve a szótára hivatkozáom az imént. De negative igenis lehet egy pár érvet hozni fel támogatására. Egy irodalmi magyar lapot veszek a kezembe s első nyitásra ezeket olvasom: „nyirerdők *árja*“: mi lehet az az *ár*? De ez még nem elég, hanem az az „ár“ „*andalog*“ is! Ugyan ott a kikelet „*zsibong, forr, lángol, reszket*“! — Majd: „kigyult *mennyboltozat*“! — Tovább: „*csillagsugár* közt *hempelygő*“ fellegek! — Tovább: „a tavasz viszfénye *ver* a lelkén“ a költőnek, a kinek 52 sorában díszlegnek az idézett gyöngyök. Ezeket bizony, ha elnyelte volna Cleopatra, nem kellett volna kigyók, hogy megmentsék Augustus boszúállásától.

No már, én fogadnék mindenben, a mitől megválni nem szeretnék, hogy nincs a francia társadalomban, akár irodalomban jártas oly ember, a ki az idézettekhez hasonló szörnyűségeket bármily dús tapasztalataiból kiszemelve elémutatni bírna. De bizony francia, tudományos vagy szépirodalmi együletet sem lenénk, a mely békével eltűrné, hogy létezése főtárgyát nyelvelenes kifejezéssel gúnyolják ki szemtől szembe, mint eltúrte és túri a magyar történelmi társulat, hogy ezzel a felirattal emlegessék „... a magyar történelmi társulat.“ De biz' az is világos bénasága és bénítása a magyar nyelvérzéknek, hogy egy epochalis művet, melyet hazánk legtekintélyesebb nyelvészei szerkesztenek s akadémia támogatja kiadását: „Magyar történelmi szótár“-nak címezzenek.

Lássuk csak.

Tagadhatatlan tény az, hogy ezeket a szavakat: „történetből“, „történetesen“, „történet szerint“, a következő idegen szavakkal tolmácsolják a szótárak: *τύχη, ἀπὸ τύχης, κατὰ τύχην*; *forte, fortuito, casu*; *zufällig*; *accidentellement, casuellement, fortuitement*; *accidentemente, per accidente, a sorte, a caso, fortuitamente*; *por suerte, al acaso, casualmente, fortuitamente, accidentalmente*; (szaporíthatnám még cseh, horvát, muszka szavakkal is, mint a melyek szintén a mindjárt következő inductiót támogatják.)

No már ha szabad, s azt hiszem, hogy szabad, a *derivativum* jelentéséből világos és kétségtelen *primitivumá*-éra következtetni, az idegen nyelvekből idézett s idézhető, „történetes“, „történetből“, „történet szerént“ szavaknak megfelelő kifejezések azt a következtetést nem csak megengedik, hanem kifogástalanságát bizonyítják, és nem hiszem, hogy találkozók magyar nyelvész, a ki azon következtetést a magyarban is alkalmazhatónak, érvényesnek ne ismerné el. Annál fogva azt is el kell ismerniök, hogy a szóba vett magyar derivativumok primitivuma történet azt teszi, a mit τύχη; — casus, accidens; — accident, cas fortuit, hasard, — caso, accidente (olasz és spanyol). Igen de ezeknek egyike sem jelent „historiát“, a mely: 1. = történetek, események sora; 2. = azoknak elbeszélése. És így a „történet“ synonymái: *eset, esemény* sem jelentenek „historiát.“ Bizony, bizony, az a ki a „történet“-et „historia“ értelmében először kezdte használni, vagy léhaságot követett, vagy tudatlanságot árult el és minden esetben vakmerő volt. És mégis legio a száma vak követőinek, a min a szokás és divat óriási hatalmát tekintve, nem csodálkozom. Akkor sem csodálkoztam, a mikor — t. i. ezelőtt 40 esztendővel — egy ma már nem élő tekintélyes írónkkal beszélgetve, a „történet“ szó helytelen használata ellen dohogtam, s ő azzal mentette, hogy n e m e t ű l is *Geschichte* mind eseményt, mind történetek sorát (tehát historiát) jelent. Erre én elhallgattam s a további vitátás bennem rekedt. Pedig kettőt felelhettem volna neki. Először azt, a mivel gyermekkoromban az apám, mikor mások példájára hivatkoztam, nem egyszer czáfolt meg: „Ha látod, hogy más a kútba ugrik, te is belé ugrol?“ Másodszer azt, hogy valamint a derivativum értelméből a primitivuméra, úgy ezéből is amazéra lehet következtetni, és ha ebben bízva egy nyelvünket tanulgató német azt tudva, hogy történet = *Geschichte*, ezeket: „történetesen“, „történetből“, „történet szerént“ először látva így fordítná = *geschichtlich, aus Geschichte*, nemde kinevetnők? Pedig „*mutato nomine de nobis fabula narratur.*“ De úgy látom, nagy sajnálatomra, hogy most sem késő mondani, a mit elmulasztottam. Másfelől azonban vigasztalódom, midőn tapasztalom, hogy akad egy-egy írónk, a ki a kárhoztatott ferdeséget bé-látva, kikerüli; meg azt is, hogy újabb szótárnokaink a *Geschichte* = történet, és történet = *Geschichte* párosításokat kiküszöbölték.

Gondolom, megelégették már fecsegésemet olvasóim, de talán

mégis megengedik, hogy a francia és a magyar közti még egy el-
lentétre kérjem ki figyelmüket.

A XIV. Lajos korában kitisztált és végképp megállandósítottnak
vélt nyelv írói szintoly elszigetelve tartották magukat a *patoistól*, a
„paraszt nyelvtől,“ a tájszólástól, mint a társadalomban az úri rend
a polgárságtól. És ez az állapot a XVII. százban is megmaradt vál-
tozatlanúl. Korunk francia írója ellenben a nyelv addigelé perhor-
rescált hinárjából, mint Vergilius Ennius szemeteiből, szedeget gyöngy-
szemeket stylusa gazdagítására. Nálunk is van erre példa, de egy
tetemes különbséggel. A *patois*-tól szót vagy szólamot kölcsönző
francia vagy az illető táj szülöttje és neveltje, vagy húzamosan for-
gott azon a vidéken, vagy pedig olyan pajtásaitól tanulja el az illető
kifejezést. Minden esetre megbizonyosodik, hogy ezt honi jelentésé-
ben használja. Mi könnyebben bánunk el a dologgal. A magyar író,
ha nem az illető vidékből való, vagy onnan korán eltávozott s idővel
anyanyelve sajátságait elfeledte, a kölcsönzendő szó vagy szólam
valódi jelentésének nem jár gondosan utána, vagy ha jár, adatait
nem biztos forrásból meríti, a minek az az eredménye, hogy a hamis-
san használt kifejezés miatt, ha a mondat értelme attól függ, az egész
mondat az olvasó előtt, a ki először látja, értetlen lesz, az illető vi-
dékbeli pedig félre, olykor ellenkezőleg érti.

Az történt nevezetesen az irodalom nyelvébe bévett s igen
gyakran olvasott két szóval: „daczos“ és „szigorú.“

Az elsőbbre ráfogták, hogy jelentése konok, makacs, fejes (Bal-
lagi); szilaj, ellenszegülő (M. Ny. Sz.); *obstinatus*, *trotzig* (M. Tört.
Sz.). Már pedig a székely nép szájában pl. a „daczos ló“ „büszke“
„fejét fennhordó“ egyébaránt nem „erkölcsös“ lovat jelent. Hamisabb
értelemváltoztatást gondolni is alig lehet. De lássuk, mit mondanak
még hozzá a M. Ny. Sz. szerkesztői, a kik bona fide elfogadják a
„daczos“-nak hamisan tulajdonított értelmet: „DACZOS“ . . . Átv.
ért. a mennyiben a daczos gögösen fel szokta magát fújni. „kövér,
vastag.“ Az így jellemzett „szokást“ és a felfuvalkodásnak egyfelől
a makacskodással, másfelől a kövérséggel való synonymságát ta-
gadva, csak azt jegyzem meg, hogy az idézett szerkesztőknek kellett
némi sejtelmöknek lenni, hogy a „daczos“ nétalán éppen „gögös“-t
jelent, és az őket gondosabb fürkészésre készíthette volna, de nem
vetettek ügyet reá, a mi megóvást érdemel, de még keményebbet a

M. Tört. Sz. szerkesztői, a kik „*contumax*“-al latinizálják s „*trotzig*“-gal németizálják önféjűleg a „daczos“-t, hivatkozván Heltai krónikájának következő helyére: „Egy néhányan a datzos urak közzül megtanoltanak engemet ő királyokat becsülni, látván, hogy tégedet olyan főembert és rokonomat nem kiméltettek meg.“

A hely Mátyás királynak Szilágyihoz irt leveléből van véve, melyben mentegeti magát, hogy a gubernatort elfogatta volt.

Annak, a ki ezt a helyet kiszemelte, olvasnia kellett az előbbieken, hogy bizonyos „urak irigységből elleneztek vala az ő választását“, de azt is, hogy „azok is hozzá hajlának.“ (Kr. 113. l.) Olvasnia kellett, hogy „a Nádor-ispán az ő nemes voltáért kívánja vala a Királyi Birodalmat . . . de ő és Uylaki Miklós . . . ezekben vevén a Király elmejét, kétségbe esének az ő reményekben.“ Lehet-e ezekből „contumaciat“ olvasni ki? De nyílt ellenszegülésről sincs szó. A pártosok ugyan „alattomban esztekelik vala a Császárt, hogy vetné ki az oláh inast a birodalomból“, s midőn Frigyes császár sereget küldött Magyarországra, Uylaki Miklós azt 3000 fővel szaporította; de Mátyás levelet és békítő követeket küldvén, mind Uylaki, mind Zsigmond gróf „mind a kettő meghajla,“ sőt az utóbbi seregével együtt Mátyás hadnagyához, Nagy Simonhoz csatlakozván, „megverék a németet.“

Mindezekből láthatják vala a szótári czikk szerkesztői, hogy Mátyás k. a „daczos urak“ alatt *contumax* v. *trotzig* urakat nem érthetett, de igenis gőgösöket, a kik őt eleinte „becsülleni nem akarták“, ő pedig, mint nem különben Heltai írja: „a tisztesség kívánásban meghágja vala a czélt.“

Szintoly kevésbé szükség *contumaciter*-t gondolni a „daczosan“ alatt, a második idézetben: „Mikoron Mátyás Király mégis datzosan felelne . . .“ t. i. Lászlónak, Kazimir fiának, a ki Mátyástól a Csehország-, Morva- és Silesia-beli lefoglalt birtokokat „könyörögve“ kérte vissza, mire Mátyás azt felelte hidegen, hogy igenis visszaadja, ha megfizetik neki a 400 ezer arany forintot. Ebben mutatkozhatik büszkeség, de „contumacia“ alig. A „daczosan“-t e helyt „*arroganter*“-rel latinizálhatni.

Az előbbiekből önként következik, hogy a derivativumból vont primitivum „dacz“ sem tehet „csökönnyösséget, ellenszegülést (M. Ny. Sz.), sem *contumaciat*, *Trotz*-ot (M. Tört. Sz.). Egyébaránt ez a szó

nem létezik sem az élő nyelvben, sem a nyelvújítás előtti irodalomban. A Tört. Sz. szerkesztői csak egy kétes példát idéznek, azt is kérdő jellel gyanúsítva. A „*Trotz*“ jelentést ők is a „daczos“-ból következtették, még pedig, mint a fölebbiekből kitetszik, szintoly hibásan, mint hebehurgyán.

A mondottak óhajtott következménye az volna, hogy ez a kedvelt szólam is: „ennek s ennek a daczára,“ kénytelen lenne pusztulni; a mi egyfelől a szokás rabjainak, másfelől a németesség öntudatlan jobbágyainak nagy keserűségére szolgálna. Ezeknek vigasztalásul azt ajánlom, kölcsönözzék el a némettől a *Trotz* eredeti alakját és mondják, mint eleink ez előtti néhány nemzedékkel tették: „ennek s ennek a truczczára.“ Így legalább nem hamisítják meg a tájshírléket, se nem pofozzák anya- (helyesebben: anyai) nyelvünket.

Lépjünk a második példához.

Hogy a „daczos“ miképp kapta a megvitatott hamis értelmezést, azt valamennyire megfoghatni, ha meggondoljuk egyfelől, miképp értelmezi *Heinsius* a szótárában a „*Trotz*“ szót, t. i. oly bátor megtagadásnak, bátor ellenszegülésnek, a mely valakinek igazi vagy képzelte joga érzésén és ereje érzésén alapszik és gyakran nyilvánul megvető taglejtések által¹⁾; másfelől, hogy azt B. Szabó D. „kényes, pajkos“ szavakkal magyarázza. De az a *saltomortale*, melyet a M. Ny. Sz. szerkesztői a „szigorú“-val tételnek, hajmeresztő! Első jelentésének ugyanis ezeket írják: „szükölködő, szorult állapotú, nyomorú, sanyarú, hitvány, sovány“ és 2-diknek rögtön ezeket: „Erkölcseleg szoros fegyelemtartó; . . . kötelességeihez s jogaihoz pontosan és tágitás nélkül ragaszkodó.“ Az ember alig hiszen a szemének, hogy két ily merőben különböző összeférhetetlen jelentést azonegy szónak tulajdonítva lát. A rejtvényt az fejtí meg, hogy a szótár szerkesztői első értelmezéseket szótárakból kölcsönözték, a másodikat pedig a „szigorú“ szónak az irodalomban divatozó jelentéséből merítették. Ámde a szótárak koránt sem mindig megbízható kútfek s jelen esetben éppen nem. Molnár A. a „sanyarú“-t és „szigorú“-t összezevarva mind a dettöt *moestus*, *afflictus*, *amarulentus* latin szavakkal tolmácsolja, a miben két szarvas hibát követ el. Egyik az, hogy a

¹⁾ „Muthige Verweigerung, muthiger Widerstand, der sich auf das Gefühl seines wahren oder vermeintlichen Rechtes und auf das Gefühl seiner Kräfte gründet, und sich oft durch verachtende Geberden ankündigt.“

két magyar szónak a világerő sem azoney az értelme; a másik, hogy egyik sem azt jelenti, a mit az idézett latin szavak, a melyeket Páriz P. és Bod P. is meghagytak. Ellenben Sándor I. „Toldalék a deák-magyar szókönyvhöz“ című művében (1808.) a „sanyarú“ igazi jelentését rehabilitálta és igen helyesen fejezte ki: *severus, durus, austerrus, rigidus, acerbus, asper*“, a mire mellékesen mondva a magyar szónak a „fanyar“-ral való rokonsága is mutat. A „szigorú“-t pedig, úgy látszik, a nevezett szótárnokok mindenike csak amúgy hallozásból ismerte s a *moestus* stb. értelmet egyenesen csak ráfogta és írónk mohón felkapták, de eredetét se egyikök, sem másikuk nem kutatta. El kell mondanom hát, hogy „szigorú“ sűrűn használt tájszó a székelyeknél és azt teszi: hitvány, sovány és általában azt, a mit a székely népnyelvben nem létező „silány“ alatt értünk közönségesen. Így tolmácsolta B. Szabó D. is „Kisedd Szótárában“ (1792. Diószegi és Fazekas a „Füvészkönyv“-ükben „keskeny“, „vékony“ synonymával toldva a „hitvány“ stb. értelmet, a *Veronica* növény-nemet „Szigoráll“-nak, azaz „szigorú“ vagy „keskeny állú“-nak neveztek; minthogy virágpártájának alsó hasábjá (állá) a többiekénél szemebetűnőleg keskenyebb.¹⁾

Tessék következtetni eme népdalból is:

Árva csaján: koszoru
Mért vagy ojan szomoru?
Hogyne volnék szomoru,
Elhagyott egy szigoru!

¹⁾ „Szigoráll“ cikkben a M. Ny. Szótárában a következő badarságokat olvashatni:

(*Veronica* magyar) „neve talán am. szigoruan áll.“ *Ignotum per ignotius!* A ki nem érti, mi a „szigoráll“, az idézett magyarázathól még kevésbé fogja érteni. De idéetlen és valótlan is az elemzés. Mert „szigoruan“ hallatlan s értelmetlen szó; és ha (szerk. szerint) azt teszi: „szigoruan“, van-e értelme annak, hogy növénynek „virága és füzerei szigoruan állanak“? Aztán áll a „szigoráll“-ban nem am. *stat*; hanem am. *mentum*, mint D. és F. ő maguk magyarázzák a könyvükben. Esetlen az az itélete is a M. Ny. Sz. szerkesztőinek, hogy „D. és F. a legmerészeab nyelvújítók voltak.“ És mért? Mivel írják „igetöket is főnevekül használták.“ De hisz’ a nem újság, hanem oly régi eljárás, mint a nyelv maga és más nyelvekben is megvan. Magyarban v. ö. fagy (Frost) és fagy (es gefriert); fog (Zahn) és fog (greift); gyak (Dolch) és gyak (sticht); lak (Wohnung) és lakik (wohnt); les (Hinterhalt) és les (lauert); nyom (Eindruck) és nyom (drückt); ör (Hüter) és öríz (hütet); sir (Grab) és sir (weint); tör (Dolch) és tör (bricht); zár (Schloss) és zár (schliesst).

Jól tudom, hogy „kiáltó szó lesz a pusztában“, de kötelességemnek tartom elmondani azt az ajánlatomat, hogy legyen írónk lelkében erősebb a logika s az igazságszeretet, mint a szokás és előítélet, hogy ne éljenek a „szigorú“ szóval és származékaival az ezeknek tudatlanságból tulajdonított hamis értelemben, hanem állítsák vissza helyükbe a mai stylusban kiküszöböltnek látszó „sanyarú“-t és származékait imigy:

<i>Severus, austerus,</i>	}	„szigorú“ helyett „sanyarú.“
<i>rigidus, streny</i>		
<i>severitas, asperitas,</i>	}	„szigor“ helyett „sanyar.“
<i>duritia, Streng</i>		
<i>rigorosum</i> : „szigorlat“ helyett „sanyarlat.“		

Dixi et sulcavi animam meam.

BRASSAI.*)

---

*) Néhány megjegyzéssel tartozom. Legelőször is meg kell említenem, hogy egy kis változtatást engedtem meg magamnak. A nagytudományú szerző ugyanis a *nyelv* szót *nyelü*-nek és bizonyos ragok előtt *nyel*-nek szokta írni és írta ebben a dolgozatában is; én azonban e formák helyébe mindenütt *nyelv*-et tettem, abból a bizonyításra nem szoruló egyszerű okból, hogy a nyelvet ez idő szerint országszerint *nyelv*-nek híják, nem pedig *nyelü*-nek, a hogy évszázadokkal ezelőtt mondták. A ki *nyelv* helyett *nyelü*-t akar írni, annak *hamu, tanít, fordul* helyett is *chomur*-ot, *tanajt*-ot, *fordól*-t kell írnia, ha következetes akar lenni. De ne akarjuk visszafelé fordítani az idő kerekét! A *történet* szóra nézve a Nyelvőr XVI. k. 264. és 265. lapján elmondottakra utalom a t olvasót. A *dacz* szóra nézve v. ö. Nyelvőr XVII. k. 420. l.: „*Dacz*. A Királyhágón túl használatban van e szó, s annyit tesz mint: ellenszegülés, makacszkodás, visszatörítés. Horváth János. Hajdu megye alsó részében használják. Így: „Büszke daczcezal van tele.“ Kunsági B.“ A *sanyar* főnévre nézve csak annyit jegyzek meg, hogy ép oly hibásan van elvonva a *sanyarú*-ból, mint a *szigor* a *szigorú*-ból. A *sanyarlat* (hogy egyebet ne mondjak róla) ép oly szükségtelen szó, mint a helytelen képzésű *szigorlat*; beérhetjük a *vizsgálat* szóval is.

A szerkesztő.

EGY ÉV BRASSÓ és ERDÉLY TÖRTÉNELMÉBŐL.

I.

A földvári csata a szász nemzet, de kiválóan Brassó történelmének sötét lapjai közé tartozik.

1612. október 16-án a trónkereső Giczytól vezetett brassói hadsereget a fejedelem hadai Földvár mellett teljesen megverték; Weiss Mihály, a hatalmas brassói bíró, a hadsereg nagy részével a csataterén maradt.

Másfél éven keresztül folytatott a város változó szerencsével harcot saját és az egész szász nemzet kiváltságaiért és ez egyenetlen küzdelemben egy város és a fejedelem között, Weiss Mihály erélye, tevékenysége és ügyessége nem csak elhárította Brassóról a minduntalan fenyegető halálos csapást, hanem központjává tette e várost a fejedelemmel szemben ellenséges elemeknek. Itt találtak menhelyet és támogatást mindazon urak, kik egy vagy más okból a Báthory Gábor uralmával elégedetlenek voltak: e várost választotta hadműveletei alapjául a porta erkölcsi támogatásával a kalandor, trónkereső Giczy András, s innen indultak ki a fejedelem megbuktatását célzó nyílt és titkos tárgyalások Bécsig és Konstantinápolyig érő szálai. Másfél évi küzdelem után sikerült Weissnek a portát a fejedelem ellen felingerelni; a havasalföldi vajdát a várossal, mint önálló hatalommal véd- és dacszövetségre bírni s polgártársai áldozatkészségével a város hadi erejét — az erdélyi viszonyokhoz mérten — tekintélyes hadsereggé emelni. Városa és nemzete ügye megmentettnek, Báthory fejedelemsége elveszettnek és a hosszú küzdelem befejezéséhez közelgőnek látszott, midőn a földvári döntő vereség mind-

ezen reményeknek és — a mint egy Weiss iránt ellenséges szász író őt nevezi ¹⁾ — a leendő erdélyi kancellár életének végét vetett.

A csapás mélyen lesújtó volt Brassóra, s a győzelmes fejedelmi hadak fővezére Allia Farkas nem alaptalanul intézte rögtön a csata után a városhoz a hódolatra való felszólítást. De bármily mélyen érezték a brassóiak a csapást — hiszen mindenkinek volt kit siratni — mondja egy brassói évkönyvíró ²⁾ — hódolatra komolyan még sem gondolhattak. Sokkal merészebb és mélyrehatóbb lépéseket tettek a fejedelem ellen támasztott felkelésben, hogy sem őszinte bocsánatát reménylhatték volna, még azon esetben is, ha a fejedelem feltételeit, melyek nem nagyon tapintatosan a város és a városba zárkózott urak ügyének szétválasztását célozták, teljesítik. Giczy kiadása — mint azt a fejedelem vezére, Allia Farkas követelte — végleges szakítás lett volna a portával és e lépés az erdélyi ügyek akkori állása mellett, midőn Báthoryt leghívebb embere, Bethlen Gábor is elhagyta és török oltalom alá menekült, a város és a szász nemzet ügyére diadallal semmi esetre sem, hanem a legnagyobb valószínűség szerint bukással járhatott. E feltétel tehát elvágta a kibékülés lehetőségét és a brassóiakat — bármennyire ki volt merülve — az ellentállás folytatására készítette. Erre ösztönözték őket különben is a városba szorult urak Giczyvel egyetemben, a közel egy év óta Brassóban tartózkodó kalandor törökök, első sorban pedig saját mély és engesztelhetetlen gyűlöletök azon fejedelem ellen, kit nemzetök halálos ellenségének tekintettek. A tanács és a polgárok túlnyomó többsége Weiss szellemétől lelkesült s minden reményét a török beavatkozásába s ennek következményeképpen a Báthory megbuktatásába helyezte.

A Weiss halálával megüresedett első városi méltóságot, a bírói széket, mint legidősebb senator és volt bíró, Drauth János foglalta el. Békés hajlamú és politikai nézeteiben ingatag férfiú, ki mellett a város ügyeinek igazi intézését a legfiatalabb, de legerélyesebb és kétségkívül legtehetségesebb senator, Benkner János ragadta kezébe. Csak harminczkét éves volt, midőn a Brassóra oly végzetes 1612-dik évre senatorrá választatott; de már a megelőző években ő volt Weiss Mihály meghitt embere. Őt használta fel Weiss a szomszéd oláh vajdákkal foly-

¹⁾ Nössner naplója. Deutsche Fundgruben zur Geschichte Siebenbürgens. N. F. 71.

²⁾ Benkner, mint Weiss évkönyveinek folytatója, u. o. 238.

tatott diplomáciai tárgyalásokra, s ő volt az, ki 1611-ben Radul Serbánt a brassóiak megmentésére Báthory Gábor ellen az országba hozta. Mint senator, a város zsoldjában álló hadsereg gazdasági ügyeinek intézését, főképpen pedig a hadsereg gyarapítását kapta feladatul és ez utóbbi feladat teljesítésében nagy tevékenységet fejtett ki. Az 1612-dik év folyamán több ízben megfordult Havasalföldön és ottan több száz oláh és szerb zsoldost toborzott össze, kik Báthory megbuktatására ugyan képteleneknek bizonyultak, de arra elég alkalmasak voltak, hogy a polgárokból, sőt a város ügyeit intéző körökben is csalfa reményeket költsenek fel. Benkner Weiss politikájának, mely Báthory ellen élethalál küzdelemre tört, tántoríthatlan híve volt; de mésterétől abban lényegesen különbözött, hogy őt a küzdelemre városa és nemzete érdeke mellett személyes nagyra-vágyás is sarkalta. Miután egy pár évet politikai cselszövények között töltött el, államférfiúnak képzelte magát, s erejét túlhaladó vállalatokba bocsátkozott, oly vállalatokba, melyek sem városa, sem a haza érdekével összhangzatban nem állottak, s melyek aztán politikai pályájának örökre véget vetettek.¹⁾

Midőn a brassóiak a hódolatra való felszólítást visszaütésítették, az iránt teljesen tisztában voltak, hogy a várost csak a porta közbelépése mentheti meg, és a mint Weiss vezetése alatt minduntalan ennek kieszközlésére törekedtek, úgy most is a földvári vereség első lesújtó hatása alatt ismét erre gondoltak. A csata után következő napokban a város megszállása esetére az erődítéseket jó karba hozták; a város fölött uralkodó fellegvárat élelmi szerekkel látták el;²⁾ Giczy megmenekült katonáit, magát a fejedelem-jelöltet és a város zsoldjában álló tatár, cserkesz csapatokat pénzzel újra a város ügyéhez kötötték,³⁾ és a Konstantinápolyba segélyért küldendő követségre a

¹⁾ 1616-ban, mint városgazda (Stadthann) a tanács tudta nélkül a Bethlen Gábor megbuktatására törekvő Homonnay párttal konspirált; de a dolog napfényre jövén, hűtlenségi vád alá fogatott. A szász követek kérésére a fejedelem megkegyelmezett ugyan, de írásban kellett megígérnie, hogy jövőre sem hivatalt nem fog viselni, sem a fejedelem ellen nyilvánosan vagy titokban nem fog practikálni. Ennek következtében elvesztette senatori állását is s mint magán ember halt el 1653-ban. Trausch: Schriftsteller-Lexicon. I. 105.

²⁾ Stadthannenrechnungen 1612. okt. 16. és a következő napokról.

³⁾ Stadthannenrechnungen 1612. okt. Giczy 150 frtot, Amhat csausz, Mehemel bég, Horváth György stb. egyenként 10, 15 frtot kaptak.

legtöbb diplomáciai gyakorlattal bíró senátort, Benkner Jánost szemelték ki. Melléje adták Giczynek renegát, törökké lett testvérét és a város régi barátjainak Juszuf csasz és Jachia bég portai tolmácsoknak szánt ajándékokkal október 19-én útnak indították.¹⁾ Ugyanakkor a már szintén száműzötté lett Bethlen Gáborhoz Temesvárra követséget küldöttek,²⁾ hogy az összeköttetést, melyet maga Bethlen keresett először a szeptember végén Brassóba küldött leveleivel, a törökkel ez oldalról is fentartsák.

Minden jel arra mutat, hogy a brassóiak Bethlen elszakadásának fontosságát még akkor nem látták be; pedig megmenekülésök, habár közvetve, ez oldalról jött, Bethlen elpártolása, helyesebben a vendégszeretet, melybe a menekülő erdélyi urat a törökök részesítették, megdöbbentette Báthoryt, s karját, mely Brassóra halálos csapást készült sújtani, megszibbasztotta. Bár a szenvedély sokszor elfogulttá tette a fejedelmet, most azonnal felismerte a veszélyt egész nagyságában. Ő, ki Giczy trónjelöltségét gúnymosolyal fogadta volt, most azonnal belátta, hogy Bethlenben oly vetélytársra akadt, ki ellen a legkomolyabb védelemre lesz szükség. Ez magyarázza meg a fejedelem engesztelékeny hangulatát a brassóiak iránt azon pillanatban, midőn a földvári fényes győzelem a fellázadt város teljes megtörésére nyújtott kilátást.

Egész váratlanul tehát, a helyett, hogy minden erejét egyesítve a földvári győzelem friss hatása alatt Brassót ostrom alá fogta volna, kiegyezést kísértett meg. Még akarta fosztani Bethlen Gábort szövetségeseitől, s meg akart semmisíteni minden ürügyet a porta beavatkozására. Allia felszólításának sikertelensége után nem látta tanácsosnak, hogy maga személyesen tegye meg a kezdeményező lépést és azért az október 27-kére Szebenbe összehívott rendek közbenjárását vette igénybe. Ezek által iratott levelet Brassóba s mint előbb a brassóiakat a bezárkózott uraktól el akarta választani, úgy most megfordítva az uraknak helyezte kegyelmét kilátásba, ha Brassó ügyét feladva meghódnak. Mint az első kísérlet, úgy ez sem vezetett sikerre.

¹⁾ Nössner i. h. 73. Benkner i. h. 238. Bánfi u. o. 260. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum I. 265. Bojthi: De rebus gestis Gabr. Bethlen. Engelnél: Mon. Ungrica 322 és a Stadthannenrechnungen 1612. okt. 19-ről.

²⁾ Stadthannenrechnungen 1612. okt. 19-ről.

Giczy és társai válaszukban kijelentették, hogy ők, a bezárkózott urak, Brassó városával kölcsönös szövetségben és hűségi fogadalomban állanak, s miután a brassóiak a további ellentállást határozták el, ők is velők tartanak. Különben is követeik vannak a szultánnál és a magyar királynál s míg ezek meg nem jönnek, ők nem határozhatnak. Feltétlenül nem utasítják vissza a hódolatot, de előbb a fejedelemnek írásban foglalt ígérését kívánják a kegyelem megadását illetőleg.¹⁾

Ezt Báthory nem adta meg s így a kiegyezési kísérlet ismét meghíúsult. Pedig a fejedelem komoly törekvését a szászok kiengesztelésére s így a belbéke helyreállítására világosan mutatják a november 20-án megnyílt országgyűlés határozatai. Hogy a szász nemzetnél oly befolyásos papságot megnyerje, visszaadta a szász papoknak az 1611-ki kolozsvári országgyűlésen lefoglalt tizedét oly töredelmes szavak kíséretében, melyek ezen kiválóan autokrata hajlamu fejedelem szájában legalább is különösen hangzanak.²⁾ Ily félrendszabály azonban nem volt alkalmas a fellázadt Brassó kiengesztelésére, sőt még a többi látszólag nyugodt szász városok hajlamának megnyerésére sem. Habár nem is áll az, mit egy egykoru író elbeszél, hogy már ekkor Besztercze és Segesvár is nyílt felkelésben állottak³⁾, de a sűrű leváltás ez időben Brassó és Segesvár között mutatja⁴⁾, hogy a kérdélyek erre Segesvárt is elő voltak készítve s a fejedelem engedménye a papi tized ügyében a szászok ellenséges érzületét épen nem változtatta meg.

Sőt úgy látszott, hogy a fejedelem békülékeny hangulata a brassóiakat és a Brassóba zárkózott urakat még nagyobb kitartásra és fokozott tevékenységre ösztönzi. Mindent elkövettek, hogy a portát ügyök érdekében beavatkozásra bírják. Bethlen kedvező fogadtatása újabb reményekkel töltötte el őket s miután október 31-én a Konstantinápolyba még Weiss által küldött városi futár Bonyhai egy pár török kíséretében visszaérkezett, kik közül az egyik Temesvárról, Beth-

¹⁾ Szilágyi S. Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. 258.

²⁾ „A földi gyarlóság hozza magával, hogy semmi sem állandó. Nem sikerült neki sem, bármennyire törekedett kegyelem és szelidség által alattvalói szívéig mindig megnyerni“ stb. Teutsch: Geschichte der Siebenbürger Sachsen 162. l.

³⁾ Bojthi i. h. 322.

⁴⁾ Stadthannenrechnungen 1612. nov. és decz.

len Gábortól hozott izenetet¹⁾, egy újabb portai követség küldését határozták el. Támogatni akarták Benkner előterjesztéseit egy tekintélyesebb egyén által, ki necsak a város, hanem az egész ország képviselőjének tűnjék fel, s e czélra szükségesnek látszott ez újabb követséggel a Brassóba zárkózott urak legtekintélyesebbikét bízni meg. Petki Jánosnak, az egykori kancellárnak épen ezen időben, október 23-án történt halála után²⁾ Nemes Balázs látszott tehetségénél és koránál fogva e feladatra a legalkalmasabbnak. November 5-én tehát Bonyhay és egy török csaszur kíséretében útnak indították.³⁾

Az a habozó magatartás, melyet a porta egy év óta az erdélyi viszonyokkal szemben tanusított, még mindig nem szűnt meg. A divánban sok ellensége volt ugyan Báthorynak s ezek már egyszer keresztül is vitték volt elejtését és Giczy felemeltetését; de Naruf basa, a nagyvezér, kinek szava döntött, még a porta emberének tekintette Báthoryt s azon határozatlanság miatt, mely a zsitvatoroki békekötés után Erdély állását a porta és a bécsi udvar között jellemezte, az erdélyi zavarok a legkellemetlenebbül érintették. Nem alaptalanul attól tartott, hogy e zavarok végre is a magyar király beavatkozására fognak vezetni, mit a porta eddigi hatalmi állásának kockáztatása nélkül meg nem tűrhetett, míg másrésről visszariadt attól, hogy e kérdés miatt a birodalmat a bécsi udvarral háboruba sodorja. Épen ekkor folytak a portán a tárgyalások ez ügyben Mátyás követével, Negronival és ezek világosan kitüntették, hogy mindkét hatalom igényt tart a fennhatóságra Erdély fölött, valamint azt is, hogy az adott körülmények között Báthory fenntartását mindkettő érdekében állónak találja.⁴⁾ Báthory ingadozó magatartása Bécs és Konstantinápoly között, mindkét udvart bizonytalanságban tartotta; de előre látható volt, hogy e bizonytalanság soká nem tarthat és Báthory választása a két versenyző hatalom között dönteni fog Erdély állása, valamint saját és a brassói felkelők sorsa fölött is.

A brassói követek, kik közül Nemes csak november második felében érkezett Konstantinápolyba, ily körülmények között nem ta-

¹⁾ Stadthannenrechnungen 1612. okt. 31. és nov. 5.

²⁾ Nössner i. h. 73.

³⁾ Bánfi i. h. 260. Bojthi i. h. 322. és a Stadthannenrechnungen 1612. nov. 5-ről.

⁴⁾ Szilágyi S. Báthory Gábor 226. s. köv.

láltak kedvező fogadtatásra; legalább nem a nagyvezérnél, mert hogy a diván kevésbé befolyásos tagjai részéről biztatásokat most is kaptak, az kétségtelen. Egész csapat alsóbb rendű török tartózkodott közel egy év óta Brassóban¹⁾, mind Báthorynak ellenségei és a városnak a kapott ajándékok következtében lekötelezettjei, kik Konstantinápolyal szakadatlan összeköttetést tartottak fenn és ott a város számára kedvező hangulatot igyekeztek ébreszteni. A városnak e török barátai ki is eszközölték, hogy Nemesnek és Benknernek a diván kihallgatást adott, mely alkalommal Nemes Balázs, mint a brassói szászok, továbbá mint a Giczy és a székely urak küldötte tartott hosszú beszédet. Ismétlése volt ez a brassóiak által már egy év óta hangoztatott vádaknak Báthory pazarlása, kicsapongásai és féktelen zsarnoksága ellen, felékesítve a fényes porta hatalmára és nagylelkűségére szórt dicsőítésekkel. Mint a közbéke megromtóját tüntette fel a fejedelmet, ki egyformán fenyegeti a szomszéd-államok és alattvalói nyugalmát s miután vádjai megerősítésére a Brassóban megfordult törökökre és Bethlen Gáborra hivatkozott, a hatalmas szultánnak már Giczy beküldése alkalmával egy évvel előbb megígért segélyéért esdekelt.²⁾ De bármily ügyesen hizelegtek a brassói követek a török nagylelkűségének, bármily élénk színekkel ecsetelték a fejedelem zsarnokságát, a Báthory ellen felhozott vádak teljességgel nem voltak alkalmasak arra, hogy a nagyvezért az Erdélylyel szemben elfoglalt várakozó állás feladására bírják. Semmi jel nem mutatta — még a brassói követek sem mertek ily gyanúsítással lépni fel — hogy a fejedelem a portától elszakadva a bécsi udvarral szövetkezett volna. Mindaddig, míg Báthorynak hűségére a portán számíthattak, hajlandók voltak zsarnokságát alattvalói fölött elnézni.

A brassói követeknek adott válasz tehát nem volt kedvező. Utasítottak, hogy a fejedelemmel béküljenek ki s erre vonatkozólag a portán a közbenjárást megígérték. Kéz alatt azonban, úgy látszik, Báthory ellenségei a divánban most is bíztatták a brassói követeket,

¹⁾ A legkiválóbbak, Mehemed bég, Amhat csausz és Osman aga voltak-Stadthannenrechnungen. 1612.

²⁾ Nemes beszédét közlik Bojthy i. h. 322. és Mikó Ferencz historiájának folytatója, Biró (Magy. Tört. Emlékek. II. oszt. Irók. VII. k. 231.) Ez utóbbi azonban kétségtelenül Bojthy-tól vette át, minthogy egész munkája tulajdonképpen Bojthynak magyar kivonata.

hogy legyenek jó reményvel: a fejedelem uralkodása nem soká fog tartani. ¹⁾

Míg e tárgyalások a portán folytak, Brassó az 1612-dik év utolsó hónapjaiban — habár fejedelmi hadak a Barcaszágon egy pár várórséget leszámítva nem voltak — tényleg ostromállapotban volt. Az ellenségeskedések a szomszéd székelyekkel újra meg újra kitértek s míg a székelyek ismételve pusztították a Barcaság községeit, addig a brassói zsoldosok viszont a szomszédos székely falvakat sarcolták meg. Mert a brassóiak most is, mint Weiss Mihály életében, zsoldosokkal harcoltak. Az oláh zsoldosokban, mióta ezek Földvárnál oly csúfosan cserben hagyták őket, többé nem bíztak és az oláhországi toborzásokat megszüntették, de a Horváth György által még a földvári csata előtt hozott török, tatár és cserkesz csapat, valamint Giczey hajdui, továbbra is a város szolgálatában maradtak. ²⁾ Ezekhez járultak a város rendes katonái, a darabontok, szám szerint mintegy százötvenen, csaknem kizárólag hétfalusi magyarok, kik fölött ekkor egy Salanczky András nevű lengyel ember vitte a parancsnokságot. ³⁾ Az ellenségeskedés a székelyekkel a fajgyűlölet egész dühével folyt s ha a brassóiak a székelyek pusztításait keservesen érezték, úgy viszont a kezeikbe került székelyekkel szemben irgalmat ők sem ismertek. Nyilvánosan árverezték el a brassói piacon a háromszéki falvakból összeszedett foglyokat: férfiakat, nőket és gyermekeket egyiránt s küldötték Törökországba. ⁴⁾ Külső összeköttetések fenntartását sem hanyagolták el. Mivel a folytonos csatározások miatt Brassó környékén ez évben sem arattak, a Székelyföld és Fogaras felé pedig ostromzár alatt voltak, az élelmi szereket most is, mint Weiss Mihály életében, Havasalföldről szerezték be s épen ezért a tanács a barátságos viszonyt a szomszéd oláh vajdával, Radul Michnevel, mit még Weiss hozott létre, továbbra is fenntartani törekedett. ⁵⁾ Figyelmük

¹⁾ Bojthy i. h. 326. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum I. 265.

²⁾ Stadthannenrechnungen 1612. okt., nov. és deczemberről. Horváth György a maga személyére havonként 25 frt, Giczey 100 frt fizetést kaptak.

³⁾ Hegyes diariuma. Deutsche Fundgruben. N. F. 281.

⁴⁾ Bánfi i. h. 260. November 10-kén 43 lisznyói székely férfit, asszonyt és gyermeket árvereztek el. Maga a brassói krónikás is hozzá teszi: „Gott will das es nicht mer darzu kom.“

⁵⁾ Bizonyítják ezt a gyakori levélváltások a vajda és a tanács között. Stadthannenrechnungen 1612. nov. és decz.

azonban természetesen első sorban Konstantinápoly felé irányult. Bármily biztosan számítottak a török beavatkozásra, követeik hosszas hallgatása mégis aggasztotta őket s miután elutazásuk után semmi értesítést nem kaptak, december 31-kén egy törököt Giczynek egyik szolgájával Konstantinápolyba küldöttek.¹⁾ Addig is, míg onnan biztos híreik érkeznek, mindent elkövettek, hogy a felkelést szélesebb körre terjesszék. Segesvárral folytonos összeköttetésben állottak és az év végén Bethlen Gáborral is újra érintkezésbe léptek. December 8-án Giczy egyik szolgáját, Nagy Bálintot és a városban tartózkodó törökök egyikét, Deli Musztafát e célból Magyarországra útnak indították.²⁾

Végre 1613. január első napjaiban a tanács értesítést kapott Benkner visszajöveteléről, ki január 13-kán hat török csasz kiséretében csakugyan meg is érkezett. A hír, mit Benkner magával hozott, teljességgel nem felelt meg a brassóiak várakozásának. Tudatta, hogy a porta tovább is fenntartja Báthoryt s meghozta a szultán levelét, mely kibékülést parancsolt a fejedelemmel, hogy az országban a béke és a nyugalom végre helyreálljon.³⁾ E szigorú és épen nem várt parancsot némileg enyhítette Benkner tudósítása a Báthory portai elenségeitől kapott titkos biztosításokról, valamint azon értesítés, hogy a porta küldötte a kibékítés eszközlésére nemsokára megérkezik. Épen ezért a tanács óvakodott a porta szigorú parancsát a polgárokkal szó szerint tudatni és oly formán alakította át Benkner követségének eredményét, hogy a szultán megparancsolta Báthorynak, hogy a szászok várait adja vissza s tartsa fenn őket régi kiváltságaikban.⁴⁾

Egy héttel Benkner visszajövele után megérkezett a porta által kiküldött közvetítő, Abdi aga is tizenhét szolgálal és 400 oláh katona kísérete mellett. A brassóiak, kik az adott körülmények között hő vágyukról, a Báthory megbuktatásáról lemondani kényszerültek s reményüket már most a török által kieszközlendő minél előnyösebb békefeltételekbe helyezték. Abdi agát nagy fénynyel fogadták és a fejedelmi vendégeknél szokásos ágyulodésekkel üdvözölték.⁵⁾ Az

¹⁾ Stadthannenrechnungen. 1612. decz. 31.

²⁾ Stadthannenrechnungen. 1612. decz. 8.

³⁾ Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. I. 265.

⁴⁾ Így tudják azt Bánfi (i. h. 261.) és Nössner (i. h. 73.), kik nem voltak a tanács tagjai.

⁵⁾ Stadthannenrechnungen 1613. jan. 20. Bánfi i. h. 261.

aga kiküldetését komolyan vette s megérkezése után nemsokára, január 24-kén a földvári bírót, Wagner Márton, Szebenbe a fejedelemhez küldötte a szultán levelével, mely a brassóiakhoz küldött fermánnal egyezőleg a szászokkal való kibékülést a fejedelemnek szívére kötötte.¹⁾

A talajt a fejedelmi udvarnál a török közvetítő elkészítve találta. A kibékülésre Báthory csakugyan hajlandó volt. Már úgy látszik a megelőző év őszén komolyan óhajtotta kiegyezéssel fejezni be e polgárháborút, mely erejét kifelé és befelé egyiránt megsibbasztotta s külügyi viszonyaink újabb alakulása a felkelés megszüntetését csaknem parancsoló szükségességgé tette. Szemben a Bethlen Gábor részéről fenyegető veszélylyel kétes, ingadozó állását a porta és a bécsi udvar között többé fenn nem tarthatta; s okvetlenül választania kellett a két hatalom között. Választása a bécsi udvarra esett. A mióta Brassó török kalandoroktól hemzsegett és Giczty a török támogatás mellett, mint trónkövetelő lépett fel, mély bizalmatlanság vert szívében. gyökeret a porta jóindulata iránt s a körülmények által némileg indokolt, de teljesen téves politikai útra lépett. Megszakítva a portával minden összeköttetést, egészen a bécsi udvar felé fordult. Pedig ügyei a portán nem állottak oly rosszul, mint ő maga gondolta. Nazuf basa a nagyvezér, mindaddig, míg némi reménye volt, hogy a fejedelem a porta magyarországi érdekeit meg nem sérti, óvakodott a brassói szászok és néhány épen nem kiváló erdélyi úr kedvéért egy — esetleg a bécsi udvarral is összeütközésre vezető — háboru esélyeinek tenni ki a birodalmat. Mert az kétségtelen, hogy Báthorit kiválóan földvári győzelme után erősebbnek képzelték, mint a minő tényleg volt. De a fejedelem nem ismerte a hangulatot Konstantinápolyban. Giczty gyalázatos árulása után, tehet 1612 elejétől fogva nem volt embere a portán s bár az 1612-dik évi novemberi országgyűlésen már kinevezte főkövet gyanánt Keresztesit, állandó oratorul pedig Borsos Tamást, ezek útnak indítását mindig elhalasztotta, úgy hogy Borsos és Keresztesi még 1612 elején is Erdélyben voltak.

Míg ily módon a fejedelem Konstantinápolyban szabad kezet engedett, hogy hamis vagy alapos vádakkal hitelét megrontsák s állását lassanként aláássák, addig az 1612-dik év telén komolyan meg-

¹⁾ Bánfi i. h. 261.

kezdette a tárgyalásokat a bécsi udvarral a szövetség megkötése tárgyában. Ettől várta trónja megszilárdítását; de e szövetség kedvéért két nagy áldozatot kellett hoznia: szakítania kellett a török védnökséggel, mi szerfölött kockázatos, merész lépés volt és a mi talán még nehezebben esett a dölyfösséig büszke fejedelemnek, ki kellett békülnie gyűlölt alattvalóival, a szászokkal; le kellett mondania kedvencz tervéről, hogy ezek kiváltságos állásának véget vet.

A bécsi udvar vonzalma a szászok iránt régi keletű s teljesen jogosult volt. A tizenhatodik század nagy küzdelmeiben a porta és az osztrák ház között, a mennyiben ezek Erdélyt is érintették, a szászok mindig kitüntették ragaszkodásukat az osztrák ház iránt s áldozatkészségüket ügye érdekében. Buda török kézbe kerülése után Erdélylyel együtt ők is kiszakítottak az anyaországból, elvonattak a német udvar befolyása alól; de minden kísérletet e befolyás visszaállítására hévvel ragadtak meg s összeköttetésüket a bécsi udvarral teljesen soha sem szakították meg. Oda fordultak, onnan vártak szabadulást nehéz napjaikban s eljárásukat igazolja a török hódítás daczára minden hazafi keblében élő hit, hogy a két ország mégis csak egy haza és a magyar király egyszersmind Erdély ura is. A küzdelemben, melyet Báthory Gábor ellen folytattak, ismételten Mátyáshoz fordultak követeikkel és panaszos leveleikkel és a bécsi udvar köteletségének tartotta ügyöket felkarolni nem csupán hálából, hanem politikai számításból is. A szövetség Erdélylyel csak úgy bírt fontossággal, ha az ország mindenik politikai tényezője csatlakozik a bécsi udvarhoz s Bécsben mindenesetre súlyt helyeztek arra, hogy az előttök legmegbízhatóbb elem, a szászok, a dolgok rendjével elégedettek legyenek. Kiszolgáltatni őket feltétlenül a fejedelemnek annyit tett volna, mint teljesen a török karjaiba hajtani őket és a portának új alkalmat adni, hogy beavatkozása által befolyását ez országban még szilárdabb alapokra fektesse.

Igy történt, hogy még mielőtt a szövetség megkötése fölött a tulajdonképpeni tárgyalások megkezdettek volna, Mátyás Nagymihályi Ferenczet Erdélybe küldötte, azon megbizással, hogy az erdélyi ügyekről és így a szászok ügyeiről is személyes informatio alapján jelentést tegyen. A szász írók, kik minket erről értesítenek,¹⁾ keserű

¹⁾ Krauss. Siebenbürgische Chronik. Fontes rerum Austriacarum. Script. III. 35. és az „Eigentliche Beschreibung“. Keménynél: Deutsche Fungruben. I. 264.

hangon beszélük el, miként vesztegette meg Báthori Nagymihályit s miként tett ez hamis jelentést a királynak a szászok ügyeiről. Nevezetesen Nagymihályi a fejedelem hadai által még 1611. óta megszállva tartott Szeben pecsétjével ellátott levelet küldött Thurzó nádornak, oly tartalommal, hogy ő felsége eddig hamis jelentéseket kapott a szászokról, mert ők, t. i. a szebeniek, meg vannak elégedve Báthori Gáborral, ki mindig kegyelmes fejedelmök volt s épenséggel nincs ellenökre, hogy e fejedelem városukban lakják. Hasonló szellemű okleveleket állíttatott ki a fejedelem az ország rendei által is Nagymihályi számára. Nem ismerjük Nagymihályi jelentését és így nem is ítéltünk a fölött, mennyiben volt jogos a szászok boszúsága és elkeseredése a követ eljárása fölött; de azon körülmény, hogy Mátyás ez év február 5-ről leiratot intézett a szászokhoz, melyben őket jóakarataról biztosítva, továbbra is hűségre buzdítja¹⁾, a mellett bizonyít, hogy a bécsi udvarnál a szászok panaszait komolyan vették s kibékítésöket a Báthorival kötendő szövetség egyik feltételéül tekintették.

Ez volt az ügyek állása, midőn Abdi aga a szultán levelét, mely a szászok kibékítését parancsolta, a fejedelemnek Szebenbe átküldötte. Február 8-kán a földvári bíró meghozta a fejedelem válaszát, mire február 11-kén Abdi aga a már régebben Brassóban tartózkodó Deli Musztafát egy másik törökkel Szebenbe küldötte az előkészítő lépések megtételére, nevezetesen a béketárgyalások módjának megállapítására.²⁾ A török megbízottak értekezése a fejedelemmel nem folyt egészen simán le. Midőn a török nemzete kérkedő szójárása szerint a fejedelmet a szultán rabszolgájának nevezte, Báthori felingerülve dühös szavakra fakadt a törökök ellen: „megszidalmazta a császárt egynehányszor mind atyjáról, anyjáról és papucsát levetvén és a legatusnak mutatván, azt mondotta volna, hogy csak annyit sem ad a császáron, mint a papucs.“³⁾ De a heves szóváltásnak egyelőre nem lett komolyabb következménye. A fejedelem a már ismertetett okok miatt

¹⁾ Szilágyi S. Erdélyi országgyűlési emlékek VI. 268.

²⁾ Stadthannenrechnungen 1613. február 8. és 11.

³⁾ Sepsí Laczkó Máté krónikája. (Erdélyi tört. adatok III. 139.) A jelenet azonban nem januárban, mint Szilágyi Sándor (Báthori Gábor 232.) mondja, hanem februárban történhetett. Ekkor mentek ugyanis a brassói Stadthannenrechnungen adatai szerint török követek Szebenbe.

komolyan óhajtotta a brassói felkelés megszüntetését s megegyeztek, hogy a brassóiak követeket küldenek Szebenbe a tárgyalások megkezdésére; viszont a fejedelem szándéka őszinteségének bizonyítására kezeseket fog Brassóba küldeni.

Február 20-án a fejedelem kezesei, Cserényi Farkas és Putnoki János Brassóba érkeztek s ugyanazon napon elindultak a brassói követek Forgáts Mihály és Blauweber Tamás senatorok, továbbá Greising Lukács, Bánfi Pál és Heltner Márton a százak tanácsának tagjai.¹⁾ A követek egy manifestumot vittek magokkal a fejedelemhez és az ország összes lakóisaihoz intézve, melyben felkelésök okait bőven leírva, pontonként felsorolva előadják; minő feltételek alatt hajlandók meghódolni és Báthory Gábort újra fejedelmöknek ismerni el. A nyilatkozat egy Brassóba menekült székely főember, Kálnoki János tollából származott²⁾, ki mint háromszéki főkirálybíró 1610-ben a Kendy-félé összeesküvés részességének gyanuja alatt Beszterczén elfogatván, sok bántalmat, lealáztatást s nehéz fogságot szenvedett és most mély gyűlöletének egész hevét kiöntötte a fejedelem ellen. Oly hangon, melyet fejedelem alattvalója szájából hallani nem szokott, sorolja fel a brassói szászok és a velök tartó urak igaz és hamis vádjait a fejedelem erkölestelen élete, zsarnoksága, kegyetlensége és az ország összes törvényeit, a három nemzet minden jogait és kiváltságait lábbal tipró erőszakossága ellen. Mindazonáltal kijelenti, hogy mivel mind a török császártól, mind pedig a német császártól békeségre intettek, ilyen két hatalmas fejedelemnek parancsát nem akarják megvetni és ha ő felsége a fejedelem magába száll, életét megbóbítja és alatta való hiveire gondot visel, ők is a fejedelemhez térnek s mint természet szerint való urokat és kegyelmes fejedelmeket uralni akarják a következő feltételek alatt:

1. Béküljön ki nejjével, vagy törvény szerint váljon el tőle és bocsássa haza. 2. Szebent adja vissza a szászoknak. 3. A menekült

¹⁾ Nössner i. h. 73. Bánfi i. h. 261. és a Stadthannenrechnungen 1613. február 20-ról.

²⁾ Ezt is a Stadthannenrechnungból tudjuk meg, melyben 1613. február 17-kén a következő tételt találjuk: „Auff befehl des f. w. Herr Richters dem Kalnacky János, weil er die Propositionen geschrieben hat, so man F. G. überschickt hat durch den H. Michaelen Forgasch 57 fl.“ Tehát azt is megtudjuk, hogy Kálnoky a nyilatkozat fogalmazásáért 57 frt tiszteletdíjat kapott.

urakkal béküljön ki és lefoglalt jószágait adja vissza. 4. A nemeség jogait tartsa tiszteletben. 5. Az ellenök hozott törvényczikkelyeket semmisítse meg és helyezze őket vissza javaikba és becsülötekbe. 6. A hajdukat vonja össze egy helyre és rablásait szüntesse be. 7. Magyarországi tanácsosait bocsássa el és vegyen maga mellé erdélyieket. 8. Udvartartási költségeit szabja az ország jövedelmeihez szokatlan adókkal az országot ne terhelje. 9. A székelyeket tartsa meg régi kiváltságaikban. 10. Az ország minden rendeit és mind a három nemzetét csendesítse le és békítse ki. 11. A szomszéd országokkal, főképpen pedig a német és a török császárokkal beküljön ki és óvakodjék minden háborútól. 12. Az ország fejedelmeitől kiadott okleveleket tartsa érvényben. 13. A törvény és a szokás ellenére szokatlan teherviseléssel senkit ne háborgassan. 14. Brassónak a felkelés alatt lefoglalt jószágait adja vissza: nevezetesen Rozsnyót és Törcsvárt. 15. Engedje meg, hogy a szász universitas Brassóban, vagy Segesvárt összegyűlhessen. 16. Hogy a brassói népet megnyugtassa, legalább két esztendeig Brassót ne látogassa meg. 17. Giczzy Andrásnak kegyelmezzen meg és vagy vegye ismét szolgálatába, vagy bocsássa ki békével az országból. 18. Tegyen esküt ismét az országnak, hogy mindezeket megtartja, hogy törvénytelenül és ok nélkül senkit sem bánt, el nem fogat és az országnak régi rendtartásait és törvényeit követi.¹⁾

Bár nem lehet tagadni, hogy a brassói felkelők követelései legnagyobb részben ez országnak mindenesetre különös alkotmányában gyökereztek s így jogosak voltak; de a körülmények, melyek között azokat a fejedelem elé terjesztették, a legnagyobb mértékben sértő bevezetés, melylyel azokat ellátták, semmi esetre sem mutattak nagy hódolatkészségre. Valóban a brassóiak csak a török határozott parancsszavának engedelmeskedve, kedvetlenül fogtak a béketárgyalásokhoz s nyilatkozatuk minden sora s egész szelleme mutatja, hogy szívesen vették volna, ha a fejedelem a béketárgyalásokat azonnal megszakítja és ha ők a béke létre nem jöttéért a portánál a fejedelemre vethetnek. Kétségtelen, hogy a Brassóban tartózkodó törökök, kik egytől egyig Báthori ellenségei és a város lekötelezettjei voltak,

¹⁾ Kiadva Mikó Ferencz históriájában függelékkepen. Magyar tört. emlékek. II. oszt. VII. 284.

biztatásaikkal szintén befolytak a manifestumnak ily alakban történt szerkesztésére mely a Báthori jellemét ismerve, a kiegyezésre valóban kevés reményt nyújtott. De a fejedelem mérsékelte magát s bölcsőbb eljárást tanusított, mint ellenfelei gondolták. Követei már utban voltak Pozsonyba az általa életkérdésnek tekintett szövetség megkötésére a magyar rendekkel és a bécsi udvarral és ő bizonyára jól ismerte a bécsi udvar rokonszenvét az erdélyi szászok iránt s talán már azt is tudta, hogy Bécsben a szászok kibékítését a megkötendő szövetség egyik feltételének tekintik. Nem fogadta el — hisz fejedelmi méltóságának lealázása nélkül nem is fogadhatta el — a brassóiak föltételeit, legelőbb nem oly alakban, mint azt eléje terjesztették; de azért az alkudozásokat nem szakította meg, csak egy pár hétre felfüggesztette. Márczius 5-én a követek közül Forgács Mihályt, Blauweber Tamást és Greissing Lukácsot visszaküldötte azon izennel, hogy mérsékeltebb, elfogadható föltételeket terjesszenek elő; de hogy komoly szándékát a béke megkötése iránt kimutassa, kezeseit továbbra is Brassóban hagyta s viszont a brassói követek közül Bánfi Pált és Heltner Mártont Fogarasban visszatartotta.¹⁾

Időközben a brassóiak harczi kedve is engedett. A portán a kibékülésre vonatkozó fermánt komolyan vették és a Brassóban tartózkodó törökök, kik közel egy év óta Brassó zászlói alatt küzdöttek a fejedelem ellen, parancsot kaptak a visszatérésre. Február 23-án elhagyták a várost a közvetítő Abdi aga és kísérete kivételével, és a tanács háláját s előreszámító okosságát fejezte ki azon ajándékokkal, melyekkel távozó barátjainak kedveskedett.²⁾ Most már többé nem le-

¹⁾ Stadthannenrechnungen 1613. márczius 7. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. I. 266. Nössner i. h. 73.

²⁾ Stadthannenrechnungen 1613. febr. 23. Nem tartom érdektelennek a főbb tételeket közölni:

Dem Mehemed Beg wurde verehret ein paar geschirr 43 fl.

Ward ihm geschenkt 38 $\frac{1}{2}$ Taller zu dn. 130 — 50 fl. 5 dn.

Dem Amhat esausz ward verehret ein Nüremberger Becher — 28 fl. 70 dn.

— Ward ihm geschenkt 20 Taller — 26 fl.

Dem Rustem Beg war verehret ein Hoffbecher — 7 fl.

War ihm gegeben 6 Taller — 7 fl. 80 dn.

Dem Mufti war geschenkt ein Becher — 12 fl.

Es ward dem Tatterischen Mursza von der Stadt ein Becher verehrt 14 fl.

Ward dem Fürern von Cherkessen verehret ein Becher 7 fl. 80.

hetett kétkedni a porta szándéka fölött s okvetlenül közeledni kellett a fejedelemhez. Csakugyan a levélváltás sűrűn folyt Szebennel egész márczius folyamán,¹⁾ s habár épen ezen időben Bethlen Gábor embere Gyulai Mihály is Brassóba érkezett,²⁾ — bizonyára nem a béke érdekében — a polgárok hangulata általában mégis a békének kedvezett. A fejedelem is egész komolyan gondolt erre. Már ekkor folytak a tárgyalások Pozsonyban a szövetség megkötése fölött s a feltételek között benne volt a kiegyezés is a brassóiakkal. Ennek következtében a fejedelem márcziusban a székely földön tett körutazása alkalmával ekként nyilatkozott: „meg kell kegyelmeznem mind Brassónak s mind Géczynek és a portának is kedvét keresem.“³⁾

Márczius második felében tehát mindkét részről elhatározták a békealkudozások folytatását s április 4-én a tanács gyűlést tartva, miután mind a Bethlen Gábor, mind a fejedelem levelét felolvasták, megállapították az új feltételeket és kiszemelték a követeket: Chrestels János városgazdát, Kattner Bertalan senatort és a szászak tanácsából Greissing Kristófot. Az alkudozások fonalát azonban ezúttal Giczy maga vette kezébe, ki Nemes Balázsszal együtt a követség vezetésével bizatott meg. A kalandor hajdukapitány szerencsecsillaga leáldozóban volt. A földvári vereség — bár nem az ő hibájából történt — hitelét a portán és az országban teljesen tönkretette, sem itt, sem ott nem vette már senki komolyan fejedelemjelöltségét s bár konstantinápolyi összeköttetéseinél fogva tudomása volt a porta ellenséges hangulatáról Báthori iránt, ebből a maga részére előnyt nem reménylhetett. Bethlen Gábor már ekkor Drinápolyban volt s hogy kettőjük közül Báthorival szemben a porta és az ország melyiket fogná választani, az iránt maga Giczy sem lehetett kétségben. Már a Kálnoki-féle propositiók rá vonatkozó pontja mutatja, hogy az egykori fejedelemjelölt igényei mennyire alábszállottak. Ujra azon fejedelem szolgálatát kereste, kinek bizalmával oly rúttul visszaélt, s kivel szemben egy ideig, mint vetélytárs szerepelt. Valóban, Bethlen Gábor elpártolása után a fejedelemtől elveszítette jelentőségét és ez embernek, ki az ország érdekeinek ürügye alatt saját szerencsáját egy ideig nem egészen sikertelenül hajhászta, a

¹⁾ Stadthannenrechnungen 1613. márczius.

²⁾ U. ott, 1613. ápril 2.

³⁾ Nagy Szabó Ferencz. Erdélyi tört. adatok. I. 112.

körülmények változása szerint újra pártot kellett változtatni. Ha Báthorit kiengesztelheti maga iránt, a Brassóval létrehozandó béke fejében jutalmat reménylhetett, sőt, mint a fejedelem ellenségeinek titkaiba beavatott, és a portai viszonyokat ismerő embernek nem alaptalan kilátásai voltak, hogy nélkülözhetlenné fogja magát tenni Báthori oldala mellett. Ezért vette most személyesen kezébe a béke-tárgyalások fonalát, ezért vállalkozott a szebeni útra s új szerepében annyi buzgóságot fejtett ki, hogy viselete a brassóiak gyanuját keltette fel. Hogy minden gyanut eloszlasson, elutazása előtt esküvel kötötte le magát a városnak s esküjére János brassói magyar pap kezéből vette az urvacsorát.¹⁾

A brassói követség április 5-kén utazott el Szebenbe és a rá következő napon megérkeztek Brassóba a fejedelem új kezesei, Tököli Miklós és Jancsó Pál fényes kísérettel. A város békés hangulatát mutatta, hogy a tanács a Gespreng nevű hegyig a kezesek elé ment s nagy tiszteességgel vezette őket szállásukra. A fegyverszünet jótékony hatása érezhető lett a másfél évig ostromzár alatt állott városban. A polgárok ismét békés foglalkozásuk után kezdettek látni és a város élélmzésén is segítve lett az által, hogy a szomszéd székelyek újra megjelentek a piacon s élelmi szerekkel a régóta szükséget szenvedő polgárokat kisegítették.²⁾

A béketárgyalások azonban lassabban haladtak, mint azt a mindkét részről nyilatkozó békés hangulat után várni lehetett és a mitől a brassóik, úgy látszik, kezdettől fogva tartottak, az csakugyan bekövetkezett. Giczy nem tartotta meg a brassóiaknak adott szavát; elhagyta a várost, melynek közel egy éven át vendége volt s melynek a kapott jótétemények fejében örök hűséget esküdött. Alig hogy Szebenbe érkezett, a fejedelem lábai elé borult s kegyelemért esedezett maga és szolgálai számára. A fejedelem megbocsátott a kalandornak, kinek hasznát remélte venni a Brassóval folytatott alkudozásokban, jóllehet Giczy ezután is úgy mutatta, mintha Brassó érdekeit képviselné. Valószínűleg az ő tanácsából történt, hogy a fejedelem a brassói követeket Szebenben szigoruan elzárta minden érintkezéstől, még a levelezéstől is eltiltotta, nehogy Giczy elpártolásáról polgár-

¹⁾ Hegyes diariuma i. h. 279.

²⁾ Hegyes diariuma i. h. 275.

társaiknak hirt adhassanak. Követeik hosszas hallgatása azonban ismét felébresztette a brassóiak aggodalmát; a fejedelem kezeseit ők is őrizet alá helyezték¹⁾ s ápril 14-kén Abdi aga egyik emberét, Deli Musztafát s egy pár nappal később egy asszonyt Szebenbe küldöttek, hogy követeik működéséről valami értesülést kapjanak.²⁾ Megtagadták a fejedelem azon kérését is, hogy régibb kezeseit, Cserényit és Putnokit elbocsássák, noha ő viszont a Fogarasban letartóztatott két régibb brassói követ szabadon bocsátását ígérte. Aggodalmuk még inkább növekedett, midőn értesültek, hogy a fejedelem követeit, Borsos Tamást és Balássi Ferenczet a portára végre csakugyan útnak indította. Azon hitben, hogy a fejedelem kibékülése a portával az ő romlásukat czélozza, szükségesnek látták a még mindig városukban időző Abdi agát a Báthori követeinek ellensúlyozására ápril 28-kán Konstantinápolyba visszaküldeni.³⁾

Másnap, ápril 29-kén kétfelől kaptak a brassóiak nyugtalanító híreket. Szebeni követeik közül a városgazda, Chrestels János leveleiben aggodalmát fejezte ki a béke létrejövelele iránt s vigyázatra intette őket, nehogy a fejedelem emberei a várost meglepetéssel elfoglalják.⁴⁾ E hír, noha minden valószínűség szerint alaptalan bizalmatlanság kifolyása volt, nagy nyugtalanságot idézett elő a városban s azonnal kémeket küldöttek ki Rozsnyó felé, hogy a rozsnyói és

¹⁾ Hegyes diariuma i. h. 276.

²⁾ Stadthannenrechnungen 1613. ápril 14. és 19.

³⁾ Ajándékokban ez alkalommal sem volt hiány. Abdi agán és kíséretén kívül, az ugyanakkor Szebenből visszatérő és Brassón keresztül utazó Mehemed agáról sem feledkeztek meg, ki már megelőzőleg a városnak sok szolgálatot tett s kitől a jövőben is sokat vártak. Ime a főbb tételek:

Ist dem Mehemed Aga verchret worden 300 fl.

Seinen Dienern ward verehret 50 fl.

Seinem Dolmatsch ist verehret worden 25 fl.

Dem Abdi Aga 3 paar geschirr 111 fl.

Dem Mehemed beg ein paar geschirr 35 fl.

Dem Osman beg ein gross silber becher 40 fl.

Dem Abdi Aga ist noch verehret worden ein Kutschi 60 fl.

Dem Abdi Aga ein gefäss geschenkt 38 fl.

Stadthannenrechnungen 1613. ápril. Ez ajándékokról megemlékezik Hegyes is (i. h. 277.), de adatai nem pontosak.

⁴⁾ Hegyes diariuma i. h. 277.

töröcsvári fejedelmi őrsegek esetleges mozdulatait szemmel tartásuk. ¹⁾ Ugyanakkor bécsi követük, Gorgias Márton, kit még két évvel előbb küldöttek volt az udvarhoz, értesítette őket, hogy a német segélybe ne bízzanak s tanácsolta, hogy béküljenek ki a fejedelemmel. ²⁾ Ez utóbbi hír teljesen leverte a hareziás pártot, melynek élén Benkner János állott. Benkner és társai az alkudozásokat csak időnyerés végett folytatták s egy perczig sem szüntek meg török vagy német szövetségben a fejedelem megbuktatására törni. A Bécsből érkezett kedvezőtlen hír hatása alatt azonban a tanács nagy többsége csatlakozott a békés érzelmű Drauth városbíróhoz s általános lett a meggyőződés, hogy a harczot tovább folytatni lehetetlen. A bécsi udvartól is elhagyatva, okvetlenül ki kellett békülniök s már csak arról lehetett szó, hogy minél kedvezőbb feltételeket kapjanak. Erre vonatkozólag reményüket az országgyűlésbe helyezték, melyet a fejedelem május 1-re hívott össze s melyről jól tudták, hogy a belbéke helyreállítását szintén őszintén kívánja. ³⁾

Már ekkor azonban a fejedelem a főbb pontokban megegyezett a brassói követekkel. Időközben ugyanis az erdélyi követek létrehozták a szövetségi szerződést a magyar király megbizottaival, melyet Mátyás 1613. április 11-kén erősített meg ⁴⁾ s miután ebben a brassóiak kibékítéséről is szó volt, a király erre nézve közbenjárását ajánlotta fel. E közbenjárást, mely igen könnyen újabb bonyodalmakra vezetett volna, a fejedelem kikerülni igyekezett és hogy azt megelőzze, sietett a brassóiakkal kiegyezni, mi annyival könnyebben megtörténhetett, mert a bécsi udvarral kötött szövetség hírére a brassói követek is engedékenyebbek lettek. Szó sem volt többé Szeben visszaadásáról, valamint a Kálnoki által szerkesztett manifestumnak a fejedelem méltóságát annyira lealázó pontjairól. A Brassóba zárkóztak most már megelégedtek azzal, hogy kegyelmet kaptak és a brassói követek sem tudtak többet kieszközölni annál, hogy lefoglalt birtokaik vissza fognak adatni. Ezen az alapon jött létre a kiegyezés, melyet az országgyűlés is a törvénytörvények közé iktatott, jóllehet a brassói követek annak érvényességét városuk jóváhagyásától tették

¹⁾ Stadthannenrechnungen 1613. ápril 30.

²⁾ Bánfi i. h. 261.

³⁾ Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. I. 267.

⁴⁾ Szilágyi S. Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. 269.

függővé. E szerint a brassóiak visszakapják Rozsnyót és Töröcsvárt mindazon jószágokkal együtt, melyeket részint a várostól, részint magánosoktól a felkelés miatt a fejedelem lefoglalt. Viszont a brassóiak a fejedelemnek 3000 frtot fizetnek. Megkegyelmez a fejedelem a Brassóval szövetkezett uraknak is — túlnyomólag háromszéki nemeseknek — névszerint: Giczzy Andrásnak, Kálnoki Jánosnak, Nemes Jánosnak, Nemes Balázsnak, Nagy Menyhártnak, Bernáld Ferencznek, Geréb Györgynek, Csoma Györgynek, Kálnoki Benedeknek, Horváth Mihálynak, Mohai Istvánnak, Ádámosi Nemes Jánosnak, Balon Jakabnak, Pribék János és Angyalosi Mihálynak.¹⁾

Az ország rendeinek pecsétjével megerősített békeokmányt május 18-kán vitték haza a brassói követek. Velök mentek Giczzy, továbbá a Fogarasban letartóztatott brassói polgárok, Heltner és Bánfi, valamint a fogarasi vár kapitánya, Balling János huszonhat emberrel. Mint gondolni lehet, a békekötés Brassóban nem találkozott általános tetszéssel. Benkner és pártja most sem akartak a békéről hallani; még mindig reménykedtek a török vagy német segítségben, annyival inkább, mert egy nappal szebeni követeik hazaérkezése után a bécsi udvartól jövő követük, Gorgias Márton Kassáról figyelmeztette őket, hogy a török császártól el ne szakadjanak.²⁾ De a tanács és a polgárság nagy többsége nem mert a két császár nyílt parancsával dacolni s nehéz szívvel bár, belenyugodott a békébe, mely, ha nem is adta vissza mindazt, a miért két éven keresztül küzdöttek — hiszen Szeben, a szász nemzet fővárosa továbbra is a fejedelem kezében maradt — legalább városuk kiváltságait biztosította. A háboru folytatásának lehetetlenségét külsegély nélkül általánosan belátták s így a május 21-kén tartott nagy népgyűlés, melyen a barczasági szász községek képviselői is megjelentek, a békét az ország rendeinek kezességére elfogadta. Egynémely ponton azonban változtatni kívántak, nevezetesen a fejedelem által előírt esküformán s Giczzyt szólították fel, hogy kívánságukat a fejedelemhez juttassa és keresztülvitelét kieszközölje. De, mint a brassói krónikás³⁾ bosszusan megjegyzi,

¹⁾ Szilágyi S. Erdélyi országgyűlési emlékek. VI. 278. és Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum. I. 267.

²⁾ Stadthannenrechnungen 1613. május 19. Említi Hegyes is, de tévesen teszi május 14-re.

³⁾ Hegyes i. m. 280.

„a gazember Giczzy“ már a Báthori és nem a Brassó pártján állott s kijelentette, hogy hijába fáradsanak, mert a nagy fáradsággal létrehozott szerződésen többé változtatni nem lehet. Helyette a fogarasi kapitány Balling vállalkozott arra, hogy a brassóiak kívánságát a fejedelemmel tudatja; de a mint Giczzy előre látta, eredménytelenül. Május 30-án Boér István meghozta az elutasító választ; de bár a követ nem mulasztotta el a fejedelem nehezítését tudatni, a tanács mégis elhatározta, hogy szelidebb alakban fogalmazott kérését még egyszer a fejedelemhez elküldi. Ez azonban már csak formalitás volt. Még mielőtt Báthori követe junius 2-án a kedvező válaszszal visszatért volna, a brassóiak már megtették az előkészületeket a béke megerősítésére. Junius 1-én elhatározták, minő ajándékkal tisztelik meg a fejedelmet és tanácsosait s még egy nappal előbb Giczzyt feloldották a városnak tett esküje alól. A hangulat, melyben a brassóiak volt szövetségesüktől és vezérüktől megváltak, rendkívül elkeseredett volt. A polgárok szilárdan meg voltak győződve, hogy Giczzy elárulta a várost, hogy a béke megkötése által, — miben tagadhatatlanul jó része volt — rászedte őket. De a tanács, habár, úgy látszik, szintén osztotta e különben alaptalan nézetet, óvakodott ellenszenvének kifejezést adni; ellenkezőleg, a távozó vezért, mint a város jó barátját ajándékokkal tisztelte meg.¹⁾

Junius 3-án Brassó ismét hűséget esküdött Báthori Gábornak; a hosszasan nélkülözött béke öröme megdördültek a fellegvár ágyui s jun. 5-én utnak indultak a város követei Forgáts Mihály és Hegyes András a fejedelemhez, hogy a város hitleveleit és ajándékait neki átadják.²⁾ Junius 6-án Benkner és Blauweber senatorok a város ne-

¹⁾ Hegyes i. h. 279. Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum 167. Bánfi i. h. 261. Nössner i. h. 74. és a Stadthannenrechnungen. Ez utóbbiban találjuk följegyezve a Giczzynek adott ajándékot is, mely 50 frt készpénzből és egy 56 frt értékű nürnbergi serlegből állott.

²⁾ Stadthannenrechnungen 1613. junius 5. Az ajándékok a következők voltak:

„Dem Fürsten ein wäschbecken sampt der Gisskann, welches der H. Joh. Greissing hat machen lassen in seinem Hannen Ampt. (Érték hiányzik.)

Einen grossen Nürnberger Becher. (Érték hij.)

Einen grossen Nürnberger Becher von den W. H. Michael Weiss Erben.

105 fl. 41. dn.

Dem H. Kákonyi ward geschickt zu verehren ein paar geschirr. 80 fl.

vében átvették a fogarasi kapitánytól Törösvárt s ugyanazon napon a város egyik futárja Csukás István Konstantinápolyba indult, hogy a kibékülés hírére a portának megvigye.¹⁾ Csukás magával vitte a város levelét a nagyvezérhez, melyben a tanács hódolatát a porta iránt tudatva, nem mulasztotta el az épen megkötött béke daczára szokott sérelmeit Báthori ellen újra felsorolni, nevezetesen Szeben vissza nem adása miatt heves panaszt emelni.²⁾

A béke tehát helyre állott, de a bizalmatlanság és gyűlölet a fejedelem személye iránt fenmaradt. Elhagyatva pártfogóitól és szövetségeseitől, a két évi aránytalan küzdelemben kimerült város kénytelen volt meghajolni, mint egyik brassói krónikás³⁾ találóan mondja: egy kissé békét kötni; de e kénytelen kelleetlen kibékülés magában hordozta a felbomlás csiráját, és a mily kevéssé volt őszinte, époly kevés ideig tartott.

(Befejezése a jövő füzetben.)

MIKA SÁNDOR.

Dem Kamuthy Farkas ward geschickt zu verehren ein Nürnberger Becher.
(Érték hij.)

Dem Keresztessi Pál ein paar geschirr. 45 fl.

Dem Balling János ein geschirr. (Érték hij.)

Dem Kamuthy Balázs ein geschirr. (Érték hij.)

¹⁾ Stadthannenrechnungen 1613. junius 6.

²⁾ Említi a nagyvezér a tanácshoz e levélre írott válaszában. Brassó városi levéltár 783., 8. sz. alatt.

³⁾ Benkner, mint Weiss Mihály annalesének folytatója, i. h. 240.

Tótfalusi Kis Miklós helyesirási újításai.*)

A magyar művelődés-történet e kiváló alakjának életével foglalkozva, a rendelkezésre álló nagyon csekély és egyoldalú adatok miatt különösen egy körülmény az, a mi a kutatót, éppen titokszerűségénél fogva, csábítja és ingerli. Mi az oka annak, hogy midőn Tótfalusi az egész művelt világ magasztalásának és elragadtatásának khórusától kísérve Erdélybe érkezik, itt csak gúnyolódókra és ellenségekre talál? Honnan van, hogy ellenfelei oly elkeseredett harcot folytatnak vele szemben, melynek végcélja gyanánt nem elégsznek meg az egyén elpusztításával, hanem művei megsemmisítését is kimondják, hogy az utókor számára egyetlen tény se maradjon fenn, a mely a Tótfalusi létezéséről és szerepléséről tanuskodhatnék? . . . Miért van az, hogy a legkicsinyesebb eszközöktől, hírhordástól, rágalmazástól, pletykától, árulkodástól, úton-útfélen folytatott intrikáktól sem riadnak vissza, csakhogy lehetetlenné tegyék s az egyesek részéről netalán nyilvánuló legcsekélyebb rokonszenvet is elfordítsák tőle? Hiszen úgyszólván egy egész társadalom ilyen mértékű hajszája egyetlen emberrel szemben, majdnem példátlanak mondható.

Ha az egykorú irodalmat kutatjuk, nem találunk művet, a mely erről felvilágosíthatna. Páriz-Pápai az „Erdélyi Féniksz“-ben, Bod Péter „A szent bibliának historiájá“-ban és a „Smyrnai szent Polycarpus“-ban keresztül síklanak a dolgon s csak a tényt említik meg, a nélkül, hogy részletezni próbálnák. Benkő is csak érinti viszontagságait s annyit mond róluk a „Transilvania“ II-ik kötetének 325-ik lapján, hogy „post reditum in Transilvaniam, *inter varia vitae fata*, multis Patriam libris beavit.“

*) Részlet egy nagyobb tanulmányból.

A valóságnak legmegfelelőbb és egyszersmind legtárgyilagosabb ítéletet bizonyosan Enyedi István nagy-enyedi theol. professornál olvashatnók, a kinek fölötté elmondott halotti prédikácziója, az akkori idők szokása szerint, majdnem egy kis kötetet tesz. Azonban az illető beszédnek a Tótfalusira vonatkozó része úgy a kolozsvári ref. kollégium, mint az erd. muzeum példányaiból ki van szakítva, még pedig hitem szerint szándékosan. Ez abból következtethető, hogy az erd. muzeum példánya a gr. Kemény József gyűjteményéből került s az általa nagy gonddal felkutatott és egybeállított „Halotti beszédek Tára“-nak XIX-ik kötetében foglaltatik, több egészen teljes halotti prédikácziók társaságában. Kemény Józsefről pedig, a ki évek hosszú során át rendszeresen gyűjtötte és gondosan beköttette a halotti beszédeket, nem lehet fölteni, hogy mindent el ne követett volna, e csonka példány kiegészítésére vagy pótlására, ha ugyan teljesen épét kaphatott volna valahol. Ez minden utánjárásom mellett még eddig nekem sem sikerült. Fölötté gyanus körülmény az is, hogy mindkét említett példány a 34-ik lapon kezdve van megcsonkítva, a mely így végződik: „Eddig vagyon az én tanításom, a felvött Leczkéből.“ Erre szokás szerint az alkalmi körülmény tárgyalása (itt tehát Tótfalusi élete) következnek s a lap alján ott is van a következő lap két kezdő szava: „A mi . . .“ de a többi részlet megsemmisített. A szándékosságot még valószínűbbé teszi az, hogy Enyedi István jóakarója és pártfogója volt Tótfalusinak s így bizonyosan bővebben kiterjeszkedett életének és küzdelmeinek azon részleteire is, a melyeket többi kortársai elhallgatnak, vagy csak alig érintenek.

Pusztán csak a rendelkezésre álló csekély számú adatokra s az egykornak véletlenül elejtett szavaira és célzásaira támaszkodhatván tehát, arról győződtem meg, hogy Tótfalusi és tudományjal foglalkozó kortársai legnagyobb részének egymástól való idegenkedése még arra az időre vihető vissza, mikor az amsterdami biblia még csak készüléfében volt.

Tudjuk, hogy Tótfalusi a „status“ és az egyház megbízásából ment külföldre azon utasítással, hogy az Amsterdamban nyomtatandó új biblia-kiadás korrekturáját végezze. E bibliának közköltésen kell vala megjelennie s e célra némi adakozások már be is folytak. Az ország és a nagy közönség legalább így tudta a dolgot, mert

azon nemes elhatározásról, hogy az egész bibliát a saját költségén és a saját maga metszette betűkkel nyomassa ki, továbbá emberfeletti szorgalmáról és roppant sikereiről, legfeljebb csak Páriz-Pápai és egy néhány bizalmasabb embere tudhattak.

A dolog tehát 1683. táján úgy állott, hogy az erdélyiek a magokénak hitték a készülőfélben levő bibliát s Tótfalusiban csak a saját költségükön künn időző korrektort látták. Tótfalusi ellenben már czélja felé közeledett és minden segély nélkül, önállóan nyomtatta a bibliát, roppant utánjárással pótolgatván a Károlyi-féle fordítás hiányait s helyesírás tekintetében is a maga elveit követvén. A korrekturánál az Amsterdamban levő magyar ifjak közül is felhasználott egynehányat, a kik, midőn hazakerültek, elbeszélték, hogy milyen újításokat eszközöl Tótfalusi a biblia szövegén. A hir, a mint terjedt, rövid időn azzá nőtte ki magát, hogy Tótfalusi *meghamisítja* a bibliát. Így lehet megérteni a hatalmas Teleki Mihály kifakadását Tótfalusi ellen: *Azt az embert a tengerbe kéne vetni a bibliájával együtt*; valamint az államnak és a ref. egyháznak azon intézkedését is, hogy rögtön egy biztost küldenek fel Amsterdamba, a ki a dolgoknak végére járván, Tótfalusit a további munkálkodásban megátolja.

E körülmény egyszersmind azon korábbi föltevésünket is igazolja, hogy az állam és a ref. egyház még jogot formált az amsterdami bibliához. Kétségkívül a biztost is ez a tudat bátorítá föl, hogy magát az amsterdami konzisztoriumot is összegyűjtse Tótfalusi ellen és ez elébe terjeszsze vádjait. A dolog akkora feltűnést keltett, hogy még a korrektorságban segédkező magyar ifjak is az egész nyomtatás abbanhagyására akarták rábeszélni Tótfalusit. Ő azonban meg lévén győződve törekvéseinek tisztaságáról és bizván erejében és tehetségében, bátran felelte a konzisztorium előtt: *Si totus mihi Mundus se opponat, ego me toti Mundo opponam; nec desistam, dum spiritus hos reget artus. Minthogy tudom, hogy Istenemmel kezdettem, az Istenemnek indításából és benne ő Felsege segít olyan láthatóképpen engemet.*¹⁾

¹⁾ M. Tótfalusi K. Miklósnak, maga személyének, életének és különös Tselekedeteinek Mentsége stb. Kolozsvárott 1698. Esztend. A kolozsvári ref. kollégium Tséri Verestói György püspök által kéziratilag kiegészített példánya lapszámok nélkül.

Ez erélyes föllépésre a dolog — úgy látszik — annyiban marad, legalább folytatásának semmi nyomára sem akadtam. Tótfalusi gyarapodik hírben, névben, vagyonban és mint nyomdász, az egész világon a legkeresettebb lesz. A hazamenetel s otthon nemzetének és felekezetének a páratlan szépségü bibliával való megajándékozása úgy lebeg előtte, mint egy távoli ábrándkép, a melynek megvalósítására nem kimél sem pénzt, sem fáradságot s a melyért feláldozza jövőjét és kecsegtető kilátásait. Sikereiről Erdélybe is eljut egy-egy hír, a hol az ellenségeskedés látszólag megszűnt ugyan vele szemben, de a rossz érzés, vegyülve egy kis irigykedéssel, sokak szívében ott lappangott¹⁾ s csak a kedvező alkalomra várt, hogy kitörhessen.

Ez alkalmat meg is adták részben a körülmények s részben — ezek befolyása alatt — Tótfalusi maga.

Mikor ugyanis — a saját erején elvégzett óriási munka által önbecsérzetében emelkedve s nagy sikerei és világhíre következtében egy kissé elkényeztetve 1690-ben ²⁾ visszajön: itthon egészen más viszonyokat talál, mint a minőket elhagyott. I. Apaffi Mihály t. i. ez évben hal meg s ugyanekkor Erdély is elveszti önállóságát. Az osztrákok bejövetelével nemcsak a politikai, hanem a társadalmi élet is átalakúl. A régi intézmények iránt megszűnik a kegyelet s a Bécsből sugalmazott kormányzási rendszer egyik főelve az, hogy a mult, ha csak lehet, emlékeiben is megsemmisíttessék. Bethlen Miklós szomoruan panaszolja, hogy a fejedelemasszony gyulafehérvári lakóházait, az „audentiás vagy bokályos palotát“ előbb Tavonat, utóbb pedig gróf Seau császári biztosok lakják — „s a bokályos házban, a hol a fejedelemnek majestasa volt... gróf Seauné vajas, tejes polcza lön“.³⁾ Apor Péter is az egyszerűbb, patriárchálisabb multat varázsolja vissza „Metamorphosis Transylvaniae“-jában, hogy maga-magával is elfeledtesse a jelen politikai és társadalmi újításait. Még a császárpárti Cserei Mihály sem állhatja meg, hogy ezek miatt olykor-olykor föl ne sóhajtson.

Természetes, hogy e körülmények az egyes egyénekre s az ál-

¹⁾ A szt. Bibliának Historiája etc Bod Péter. Szebenben 1748. 164. l.

²⁾ Bod Péter. „Smyrnai Szt. Polycarpus“ 153. l.

³⁾ Gr. Bethlen M. Önéletleírása. Kiadta Szalay László II. k. 182. l.

talános hangulatra és szellemre is befolyással voltak — s ki vehette volna e változásokat jobban észre, mint épen Tótfalusi, midőn tiz évi távollét után újból megérkezik Erdélybe, lelkében ugyanazon ideákkal, a melyekkel 1680-ban eltávozott.

Azt hiszem, hogy ez nagyon sokat megmagyaráz magaviseletének ellenségei által szemére vetett némely túlságaiból.

Most azonban csak a főkérdést tartva szem előtt, bizonyos, hogy az itthoni viszonyok a legnagyobb mértékben kedvezőtlenek valának reá és terveire nézve.

Mikor ugyanis Hollandiába ment, független országot és kálvinista hitű fejedelmet hagyott Erdélyben, a mely hit bátran volt államvallásnak nevezhető. Visszajövelekor a fejedelem meghal; az ország idegen uralom alá kerül s a vallás, a melynek érdekében küzdött és munkált, többé már nem az államfő és az állam valása. Midőn eltávozott, egy ország érdeklődése kísérte s a theologiai tudományok és biblia-ismeret annyira hozzá tartoztak az általános műveltséghez, hogy maga a fejedelem is írt és fordított e szakbavágó munkákat. Mikor visszatér, egy új aera kezdődik, a mely lekötvén és elfoglalván a kedélyeket: nagy áldozatai, nagy híre s egy országos nyomda- és betüöntő-műhely iránt táplált nagy tervei többé már nem tudják az általános érdeklődést fölkelteni.

Ilyenek voltak a külső körülmények, a melyek ugyan fölötté lehangolhatták a — műveiből ítélve — nagyon érzékeny, könnyen sérthető s a sokat dolgozó emberek módjára: izgatott és ideges természetű Tótfalusit, — de ez akadályok általában mégis csak fokozólag hatottak tetterejére s csak küzdeni kényszeríték, a mitől pedig ő sohasem írtózott.

A mint azonban Kolozsvárt megtelepszik s bibliáját terjeszteni kezdi, újból lábra kap róla a régi hír, hogy t. i. a szöveget meghamisította. Nyíltan azonban még senki sem meri a szemébe mondani, de a háta mögött annál jobban terjesztik. A közönség nagyon könnyen meggyőződhetett volna ugyan a vád alaptalanságáról, mert a biblia elé nyomatott előszóban érthetően és röviden el van mondva, hogy az egész újítás a Károlyi-féle szöveg némely érthetetlen helyeinek a héber és görög szövegből való kiigazításában; a versek helyes megszaggatásában; a könyvek és részek u. n. „summázás“-ainak megrövidítésében — s végül az ezer számra menő sajtó-

hibák s a következetlen helyesírás megjavításában áll. Ugyde a nagyközönség akkor sem igen szeretett maga meggyőződni valamiről, hanem sokkal szivesebben hallgatott az információkra. A jelen esetben pedig az információk a kolozsvári ref. papoktól és professzoroktól származtak, élükön Tsepregi T. Mihály pap és Némethi Sámuel kollégiumi professzorral.

E dolognak természetesen okai és előzményei is vannak, a melyek szintén nem mellőzhetők.

A fennevezett tudósokat ugyanis a Tótfalusi bibliájában a helyesírás megváltoztatása és a Károlyi-féle fordításon tett korrekciók sértették, de korántsem azért, mintha ezek helyességéről ők maguk is meg nem lettek volna győződve, hanem azért, hogy egy „vasműves“ — a mint Tótfalusit gúnyosan nevezték — ilyesmire vállalkozni merészel. Még ingerültebbek lettek akkor, midőn tapasztalták, hogy Tótfalusi a nyomdájából kikerült műveken olykor-olykor itthon is teszen egy-egy stylaris vagy nyelvészeti javítást. Némethi Sámuel professor pld. még. azt is érzékenyen veszi tőle, ha a sajtóhibákat kijavítja, s szemébe mondja neki, hogy „Nem szeretem a tudós Typográfust.“

Tótfalusi azonban másként vélekedett. Sokoldalúsága és tudományos készsége lehetővé tették, hogy ne csak mesterember és egyszerű nyomdász legyen, a ki nem bajlódván a szöveggel, gépiesen szedi az egyik betűt a másik mellé; hanem egyszersmind tudományosan képzett olvasó is, a ki munka közben gondolkozik, bírál, töpreng, refleksiókat tesz, — sőt a hol szükségesnek látja, még: javít is.

Az ő korában ezért inkább még örvendeniök kellett volna a szerzőknek, mert hiszen akkor az egyes nyomdákban nem voltak korrektorok s a kiszedett szöveget sem lehetett annyiszor és olyan könnyen elküldözgetni a távolabb lakó szerzőkhöz.

A kevésbé felfuvalkodottak csakugyan jó neven is vették tőle, ha a sajtóhibákon kívül néha a saját figyelmetlenségökből származó lényegesebb tévedéseket is kijavítá. Páriz-Pápainak egyik munkájában pld. a cím így hangzott: *Az úri méltósággal és azt virtusokkal nyomozó* etc. Tótfalusi észrevette, hogy itt hiányos az értelem s betoldotta a „méltósággal“ után a „fényes“ szót, miáltal a mondatnak teljes értelme lőn. „Többször is azelőtt tselekedtem én így

az ő kegyelme írásival“, — írja „Mentségé“-ben. „Igaz dolog, hogy mikor a' Monodia Apafianát tsinálta ő Kegyelme, mellyek elég rendes Versek voltak: tsak megizentem ő kegyelmének az *errorokat*, mellyeket benne *deprehendáltam* 's maga *corrigálván*, azt írja nékem: „*Bezzeg az ilyen Typographust szeretem én!*“

Tótfalusi büszke is erre és a hasonló nyilatkozatokra s egész önérzettel hivatkozik Mentségében több helyütt reájok, felsorolván a sok iskolát, a melyeket végzett s a melyek mintegy jogot adnak reá, hogy „ne tsak azt a bakkot nyúzza, a melyet azelőtt.“

Igen jellemző azonban a többi tudósok nagy részének szellemére és fölfogására nézve az alábbi pár történet.

Összegyűjté egyszer Tótfalusi a papokat és professorokat azon czélból, hogy az akkori három erdélyi kollégium közmegegyezésre jusson a „*Classicus Authorok* iránt, *corrigálják* kivált a *Grammaticat* mely igen *vitiose* vagyon.“ A jelenlevők átlátták, hogy úgy a *Grammatica*, mint az egyes szerzők művei a sok utánnyomás és lelki-ösmeretlen korrekció következtében hemzsegnek a hibáktól; ígérték is, hogy kijavítják és új kiadást rendeznek sajtó alá, — de aztán mégsem csináltak semmit.

Végre is Tótfalusi végzi el a munkát sok fáradsággal és nagy utánjárással, de mikor egy tanuló a nyilvános vizsgálaton, a melyen Tótfalusi is jelen volt, az új Grammatika szerint mond el egy szabályt, Némethi professor rákiált és kényszeríti, hogy a régi, hibás szerint feleljen.

Ehhez hasonló eset az is, midőn Szatmári professor a *Catechesis* nyomatása alkalmával egy néhány javításért így támadja meg: „Soha sem kellene affélékkel bébelődni, ha rosszszúl volnának is a *Locusok* 's egyebek, tsak tanulná affelől a gyermek: hiszem osztán, ha felnő, észre veszi, hogy nem úgy vagyon ez, vagy amaz, és osztán jól megtanúlja.“ „Ez tsak olyan“, — feleli rá Tótfalusi, — „mintha valaki a' gyermeket arra tanítaná, hogy a hattyu fekete 's a holló fehér, hiszem ha felnő, észre veszi, hogy nem úgy van, és igazán meg tudja.“ (Mentsége.)

Ime, ilyen gondolkodásuak voltak a Tótfalusi ellenfelei és ilyen-szerű előcsatározások vezették be az ő legnagyobb és a maga részéről is a legfontosabbnak tartott küzdelmét; azt t. i., a melyet bibliája védelmére folytatott.

Az első nyílt támadás ez ellen a keresdi útban történt, hová Tótfalusi a Némethi Sámuel és talán a Tsepregi társaságában ment a Bethlen Elek temetésére. Számításom szerint (mert pozitív adatokhoz eddigelé még nem juthaték) ez 1697-ben lehetett. Útközben a többek közt a Tótfalusi bibliája is szóba jövé, „egyik ő kegyelmek közül“, a mint Mentségében panaszolja, „azt mondja: Énnekem Istennek hála, Jansonius nyomtatta Bibliám vagyon. A másik ezt: Én szert nem tehettem mindedig arra; hanem ezzel kellett túrnöm. A harmadik: Énnekem is vagyon ugyan, de a' hét esztendőől fogva én bizony nem is olvastam.“ Tótfalusi érzékenyen feljajdul e sértegetésekre. „Melyiknél mi lehetett ellenem mérgesebb szó?“ kérdi Mentségében. „Mind a két hazára támasztom, hogyha nem nagy, én-gem fojtogató méltatlanság vólt-é szemembe ollyakat hallanom.“

Ez útban még több sérelme is történik s ellenfelei ekkor lépnek föl nyíltan, de a legnagyobb és legérzékenyebb ez, mivel egész élete küzdelmeinek és ámbicziójának eredményét támadja meg. Ezért hazaérkeztekör rögtön hozzá is lát és kiadja bibliájának s az abban követett helyesírásnak védelmére a következő czimü latin munkát: *Apologia Bibliorum Anno 1684. Amstelodami impressorum, ut et Orthographiae in iis observatae, in tres partes divisa: I. Epistolam Apogeticam, in qua ut plurimum tractatur de alterationibus quibusdam, quae in ea editione contigerunt, earumque generibus, cum exemplis. II. Catalogum vocum ibi omissarum, hic restitutarum, ubi interim signantur (duntaxat) loca de necessariis mutationibus, vel aliis difficultatibus. III. Ratiocinationem de Orthographia eo modo instituenda. Ad multorum praepudicia de iis concepta medendum cum coactione a nobis invisis expressa. Per Nicolaum Kis de M. Tótfalu. Claudiopoli Anno 1697. Kis VIII-adr. 118 számozatlan lap.*

Minket ez alkalommal főként a mű III-ik része érdekel, a melyben azon nyelvészeti és helyesírási elvek vannak kifejtve, a melyeknek alapján bibliáját nyomtatta.

E nagybecsü értekezés már 1684-ben ki volt dolgozva, valószínűleg azért, mivel az országos biztos zaklatásai sejtették vele, hogy egykor igazolnia kell magát, másfelől pedig azon munkatársaival is meg kelle ösmertetnie elveit, a kik a korrekcióban segédkeztek neki. Hogy az ellenében már akkor fölmerült vádakát illetékes helyen eloszlassa, úgy az Apológiának, mint a helyesírási résznek kéziratát

elküldé Tofeus Mihály püspöknek. Ez azonban — mint az Apologia előszavában írja — nem sokkal ezután meghalt és utána jóltevője és barátja: Horti István lett az erdélyi püspök. Horti elolvassa védelmét és aggodalmait s egy levélben, a melyet Dézsi Mártonnal együtt írnak alá, a többek közt így vigasztalja Tótfalusit: „Tsuda volna inkább, ha oly nagy jóságos tselekedet sok és nagy akadályok nélkül menne véghez.“ Talán e megnyugtató levélre czéloz Mentségében Tótfalusit, midőn az Erdélyből felküldött biztos zaklatásainak elbeszélése után így folytatja: De nem sokára jött Erdélyből a vigasztaló hir s én munkámat cum Triumpho bevégezem etc.

Elég tehát, hogy, ez önigazolása után megnyugodott s az Apologia az Orthographiával együtt kéziratban maradt, mivel a keresdi útban történetekig nem volt többé nyíltan és leplezetlenül megtámadva bibliájáért. Különben is nyelvészeti és helyírásbeli elveit két tanítványa és egykori ámsterdami dolgozó-társa hirdette már az ország két nagy-hírű tanintézetében: Tsétsi Sárospatakon, Kaposi pedig Gyulaféjérvárt.

A keresdi útból azonban visszatérve, újból elővette rég pihenő kéziratát s egy kissé kibővítve és átdolgozva — a mint már fennebb érintve volt — 1697-ben világra bocsátá.

Mellőzve tehát ezúttal az Apologia I-ső és II-ik részét, az alábbiakban kizárólag csak a III-ikat ösmertetem.

Az első pár sorban arra hivatkozik, hogy már előtte igen kitűnő férfiak foglalkoztak a nyelv természetének vizsgálatával, mint Pázmány Péter, Molnár Albert, Geleji, Medgyesi Pál, Apáczai stb. Ő természetesen főként a nyomdász szempontjából állítja össze szabályait és megfigyeléseit, mert műveiben több helyütt kifejezett meggyőződése, hogy a nyomdásznak tisztában kell lennie azon nyelv természetével és helyírásával, a melyen dolgozik.

A szavak helyes leírásában két főelv vezet, u. m. az „euphonia“ és a szavak gyökerének lehetőleg tisztán való megőrzése. „Euphonia“ vezet pld. az ilyenekben: *babbal, renddel, csúffal, szaggal* stb. hol a *val-vel* rag. (a mit ő postpositionnak nevez) első betűje a jóhangzás kedvéért olyan mássalhangzóvá lesz, mint a minővel az illető szó végződik.

A legelső szabályt az alany és állítmány egyezésére adja és kikél az ilyen használat ellen: *Embereknek szokása, Angyaloknak se-rege, Juhoknak nyájja*, e helyett, hogy: *Embereknek szokások, An-*

gyaloknak seregek, mivel az előbb idézett kifejezések csak akkor lennének helyesen alkalmazva, ha az alany is egyes számú lenne, mint pl. *Ember szokása*.

Azután a személyes névmásokról beszél, igen érdekesen fejtegetvén a kapcsolatot köztök és a birtokos személyragok között. Az *enyém m*-je szerinte meg van ebben: *szolgám*; a *tiéd d*-je a *szolgádban*; a *mienk nk*-ja a *szolgánk*-ban etc. Erről egyszersmind eszébe jut megróni a következő használatot: *Megmossák azoknak lábokat; Tanítsák meg az ő fiaikat*, mivel *lábok* és *fiok* itt nem elvontan vannak használva, következésképpen tehát *lábaikat* és *fiákat* kell írni.

A következő fejezet a kiejtés meg a leírás közötti különbségeket tárgyalja találóan megválasztott példákkal és helyen-helyen igen jó humorral. Erre vonatkozó fejtegetéseit Apáczai, Geleji és Pázmány műveire alapítja, mint a kik nemcsak kiváló stylisták, hanem egyszersmind nyelvtudósok is valának. Már itt hangsúlyozza, hogy a leírásnál a szavak gyökerét is mindig tekintetbe kell venni.

Az ilyeneket pld. mint *mondja, látja, akarátja*, jóllehet a kiejtésben: *mongya, látytya* és *akaratytya* hangzik, még sem úgy kell leírni, mivel a nyelvtanilag kikeresett gyökér: *mond, lát* és *akarat* s ezekhez illesztendőek a ragok. A ragoknak a törzshöz való hozzájárulásáról és az itt előfordulható különféle esetekről igen részletes fejtegetést ad, miközben szellemesen polémizál azok ellen, a kik a leírásban főként a kiejtést tartják szem előtt, mert hiszen az egyes szavakat a különböző vidékeken más- és másféleképpen ejtik ki. Ezt pld. hogy: *Ő nagysága Kegyelmednek szolgálatját izente s a báránt megküldte* a kiejtés szerint így kéne leírni: *Kiendnek szóálatját izente 's a' báránt mekkütte*. E módszer szerint a mellett, hogy a legtöbb szónak a gyökere elveszne: egyöntetű helyesírás sem fejlődhetnék ki s ortográfia helyett állandóan kakográfia uralkodnék.

Ezek után áttér a *képzőkre* s legelőször a melléknevek alkotását mutatja be egy pár példában. Az *s* képzővel formáltatnak pld. *ruhá-s, balhá-s, erő-s, kapu-s* etc. Hiba tehát és nyelvtanilag ki nem magyarázható, ha valaki megkettőzteti az *s*-set és így ír: *lyukass, laposs, vizezz*; vagy pedig, ha ragok is járulnak a szóhoz: *üressen, veressen, sebessen*. Még az *éppen-t* sem kell írni, mert e szó úgy származik az *an-en* hozzátételével az *ép-től*, mint a *szépen* a *szép-től*.

A következő és a hozzájuk hasonló szavak, mint: *haszálok*,

kapálok, szolgálók, sajtólok kivétel nélkül egy *l*-lel irandók, mert a gyökérbeu (kasza, kapa, szolga, sajtó) nem fordul elő az illető betű. Ellenben ezt, hogy beszéllek két *ll*-lel kell írni, mivel a beszéd-ből származik s tulajdonképpen így kéne lennie: beszéllek. Hallok, hallgatók és állók-ban a két *l* már a gyökérhez tartozik s ezért mindig két *l*-lel kell őket írni.

A középfok képzője a *bb*, mint pld. rövidebb, vénebb, gazdagabb, jámborabb. Felemlíti azonban, hogy sokan így írják: erősebb, hamissabb, hegyesebb etc. már pedig ha ez jó lenne, akkor a többi szavakat is következetesen így kellene leírni: röviddebb, gazdagabb, jámborabb stb.

Az elvont szavakat rendszerint *ság-ség*-el alkotjuk, mint *nagyság, kicsiny-ség, hosszú-ság, szép-ség*. Nem szabad tehát ilyen formán alkotott szavakat így írni: ditsősség, illendősség.

A VII-ik Regulá-ban éles megkülönböztetést teszen a *ba-be* és a *ban-ben* használata között, kimutatván, hogy a mily nagy hiba latinul ezt írni: *Ingre dere in domo*, vagy: *In pagum habitat*; — épp akkora hiba magyarul ez is: *Eredj a házban*; A *fabula* lakik. Ezzel kapcsolatos, hogy a *ban-ben* a szó végén soha sem irandó két *n*-nel — és nagy hiba az így ragozott szavak után még az *is* szócskát is kapcsolni ilyen formán: *városbannis, templombannis*.

Az *egy* szó leírásában szintén nagy következtelenséget tapasztal, mert némelyek *edgy*-nek, mások *eggy*- vagy *egygy*-nek írják, holott, a mint számos példákból és összevetésekből bebizonyítja, egyszerűen csak *egy*-nek kell írni.

Mintegy önkénytelenül merül föl ezekután Tótfalusi előtt a kérdés, hogy ha egy kis gondolkodással minden szó helyes leírását el lehet találni: honnan csúszik be mégis az igen tanult és tudós emberek írásaiba is annyi és oly könnyen elkerülhető hiba, mint: *prédikállók, szegénnyebb* stb? Ennek okát a következő szellemes hasonlattal magyarázza meg: *Sicut enim in Sideribus, si contingat aliqui cubi aliquam maculam in suo motu impediri et haerere, mox alia in eam impingens etiam haerebit, mox plures etc. et sic successu temporis tanta macula accrescit, ut totum sidus obtegat. Ita in linguarum usu facile potest unus aliquis errare, ab eo (praesertim si homo sit autoritate pollens) errorem accipiet alter, tum tertius etc.*

et consequenter in universam nationem dimanare potest abusivus et erroneus loquendi, atque (iuxta loquutionem) scribendi modus.“ Tovább folytatva a penna luxusának nevezi az ilyen leírást: *Apaffi, Bánffi, Samuel*; — és a kimondásának az olyat, midőn több betűt hangoztatunk a szükségesnél. Erre nézve az egyszeri enyedi diákot hozza fel példa gyanánt, a kitől ilyen latin olvasást hallott: *St. Paulli Apostolli Epistollae sont obscorae* etc. Hasonló módon származhatott a: *szollok, vízessebb-féle beszédmód* is.

Végül fölemlíti, hogy rendszerint az indulatok is befolyásolják a szavak kiejtését, mert a haragos anya így fenyegeti meg gyermekét: *Bizzony megverlek!*

Ezek után még egy egész sereg megjegyzést közöl kortársai téves írásmódjára nézve.

Igy pl. megrója azt a szokást, hogy a parancsoló mód *d*-jét sokan elhagyván, így írnak: *Én ártatlan életemet őrizz meg; Ellen-ségeimet kergess el* etc.

Az *a* és *az* használatát is élesen megkülönbözteti és megmagyarázza, a mi igen fejlett nyelvérzékre mutat abban a korban, mert erre nézve még azután is nagyon sokáig zavar mutatkozik az egyes íróknál. Tótfalusi azonban még azt is határozottan kimondja, hogy tulajdon nevek előtt „*facile et eleganter carere possumus ea particula*“ — tehát ne mondjuk és írjuk e helyett: *Pál megdorgálá Pétert* így: *A' Pál megdorgálá a' Pétert*.

Tulajdonnevekben, még ha idegenek is, — szerinte — az *y*-nt *i*-vel kell helyettesíteni, mivel az *y* a magyarban csak a *g*, *l*, *n*, *t* lágyítására szolgál; egyebekre nézve pedig az *i* betű pótolja. Egyszerű *i*-vel irandók tehát az ily szavak is, mint *Babilon, Tírus, Illiria, Síría* stb.

Hasonló okokból a *c* helyett is mindig *k*-t; a *ph* helyett pedig *f*-et kell használni, valahányszor ebben az értelemben fordulnak elő, pl. *Kajafás, Publikánus, Kanaánbeli, Kapernaum, Pátriárka, próféta, Sofóniás* stb. A *ph* helyettesítése annyival is inkább szükséges, mivel az enyedi diák az így leirt „*Paphus*“ helyett „*pap-hus*“-t olvasott, a mi nem is csoda.

Teljesen fölöslegesnek és szükségtelennek tartja a *th*-t is, mivel a magyar szavak gyökerében nem fordul elő. Egyszerű *t* betűvel írja tehát csak az ilyen szavakat: *Názáret, Betlehem* stb.

Ime, rövid kivonatban ez a Tótfalusi „Ratiocinationem de Orthographia“ stb. cz. munkájának menete és tartalma.

Az előzményekből kiviláglik, hogy e mű is csak egy része a megtámadóival szemben kibocsátott Apológiájának; inkább *önigazolás* tehát, mintsem rendszeres *nyelvtan*. Innen magyarázható meg rapszodikus szerkezete, hogy t. i. egyik tárgyról minden átmenet és előlegesen megállapított terv nélkül szökik át a másokra úgy, hogy a kis mű a maga egészében azt a benyomást teszi, mintha egy szellemes ember ötletei és reflexziói lennének összegyűjtve benne.

Ismétlem azonban, hogy neki soha sem volt szándékában tudományos magyar grammatikát írni és előtte más czél nem lebegett, mint hogy a bibliájában a kortársakétól eltérő és általa helyesnek gondolt írásmódot igazolja és támadóival szemben megvédelmezzé.

Ugyhiszem, hogy ma, csaknem 200 év után, bátran igazságot szolgáltatathatunk neki, mert az általa hirdetett elvek túlnyomó nagy-része ma már kétségbevonhatlanul el van fogadva és mai helyesírásunknak is alapjául szolgál. Toldi azt mondja róla a „Corpus Grammaticorum“ előszavában, hogy vele „kezdődik sajátkép újabb nyelvészetünk“.

Ezzel szemben Jancsó Benedek az 1881-iki „Figyelő“-ben közzölt nyelvtörténeti tanulmányaiban azt állítja, hogy Tótfalusi csak a helyesírás szabályaival foglalkozott s munkája nem nyelvtudományi dolgozat, a miért nem is tárgyalja bővebben.

Részemről e kérdésre vonatkozólag határozottan a Toldi nézetéhez csatlakozom, mert igaz ugyan, hogy a főczél nála mindig a helyesírás, de mikor az egyes szavak leírási módját magyarázza: egyszersmind grammatikailag is elemzi őket; kikeresi gyökereiket; vizsgálja a képzők és ragok természetét s olyan általános szabályokat ad, melyeket bátran nevezhetni grammatikai definícióknak.

A mi ezek után a kérdés polémikus részét illeti, az ismertetett munka egyszersmind befejező momentuma gyanánt tekinthető azon elkeseredett harcznak, melyet a Tótfalusi ellenségei az amsterdami biblia helyesírásáért indítottak. Oly érthetően és meggyőzőleg vannak ebben indokolva az egyes állítások, hogy nehezen vállalkozhatott volna valaki a kortársak közül megezáfolásukra. Azonban senki sem is gondolt erre, hiszen láttuk a Szatmári meg a Németi professorok eseteiből, hogy a saját rideg önzésükben elmerülve még a legegy-

szerűbb igazságot sem engedték közel férkőzni magukhoz. Tótfalusi talpraesett önigazolása tehát nem hogy meggyőzte volna őket, hanem még inkább felbőszíté. A gyűlölet természetesen annál nagyobb volt az ő részükről, mentől inkább tapasztalták, hogy Tótfalusinak igaza van. Miután azonban ellen-argumentumokat nem hozhattak föl, minden erejükkel arra törekedtek, hogy ne csak a Tótfalusi gyűlölt személyét, hanem *munkáit* is megsemmisítsék, mint a melyek az utókor előtt a saját gyengeségüket bizonyíthatnák.

Erre indul meg aztán az a kétségbeesett hajsza Tótfalusi ellen, a melyet e sorok bevezető részében említék, de természetesen nem az irodalomban, hanem — a mint az ily ellenfelekhez illik — csak a kulisszák mögött.

CSERNÁTONI GYULA.

NÉMETUJVÁRI IVÁN.

Élet és jellemrajz.

— Első közlemény. —

I. A Németujvári család.

A Németujvári család idegen eredetű, még pedig német származású volt. Hogy mikor települtek meg a család ősei Magyarhonban, arról eltérők a nézetek. Thuróczy és az ő nyomán mások is, Gyeics vezér korába teszik a Güssingi grófok, a Németujváriak őseinek, bejövetelét. De itt tévedésnek kell lenni. A Güssingi grófok őse Volfer, II. Gyeics királyunk korában vándorolt be nyugat felől hazánkba, testvérével Hedrich gróffal egy időben.

A király a két testvérnek, Hedrichnek — mások szerint Henriknek — és Volfernek külön-külön helyet jelölt ki hazánk nyugati részében szállásul. Hedrichnek adományozta az akkor „győri sziget“nek nevezett vidéket, a melyen Hedrehvár épült, és a hol ma is Hédervár áll. A német család ezen ága innen vette a „de Hedrechvár“ előnevet, és Hedrich volt a Héderváriak őse.

Volfer ugyanekkor kapta Gyeicstől a „Kiscen“ nevű hegyet Vasvármegyében, a hol is a hegy tetejére fa-várat és kolostort épített.)

¹⁾ „Post haec de Alemania Volphgerus cum fratre suo Hedrico de Comitibus Houmburg ortus ... introiuit, cui dux Geycha montem Kiscen et insulam Danubii circa Jaurinum dedit pro descensu aeterno, vbi Castrum ligneum faciens, fecit quoque in eodem monte coenobium, vbi et est tumulatus.“ Thuróczy: *Chronicon Hungariae* P. II. c. XI. Schwandtnernél: „*Scriptores*“ I. 86. l. Kézainál „Houmburg“ helyett „De Vildonia“ áll. A budai krónikában pedig: „De Houmburch“; a szöveg többi része megegyezik s Thuróczy-féle szöveggel.

Thuróczy beszéli el az egészet, de szavai nem tudni mily tévedés folytán ott vannak közölve krónikájában, a hol ő a magyar vezérekről, még pedig Gyeics vezérről, szt. István atyjáról, mint fejedelemtől szól.

Hogy pedig Thuróczy szavait II. Gyeics vagy Geiza uralkodásának idejére kell érteni, az kitűnik egy 1157-iki oklevél szövegéből, melyet maga Volfer állított ki és melyet II. Gyeics magyar király megerősített. Az oklevél szerint Volfer comes azt kívánja a pannonhalmi benedekrendi főapáttól, hogy küldjön a Volfer építette kolostorba szerzeteseket, kik között legyen egy az apát.

Volfer a kolostor temploma alatt családi sirbottot rendezett be, a melyben Thuróczy szavai szerint maga a comes is nyugszik. Ez a körülmény azt bizonyítja, hogy itt egy és ugyanazon oklevélről és családról van szó. Volfer adta a kolostornak a birtokot is, hogy az fenmaradhasson.

Az alapító oklevélben Volfer határozottan írja, hogy Isten és a „király“ kegyelméből lett ő comes.¹⁾

Mivel a krónikák határozottan felemlítik a kolostor-építést és a II. Gyeics király korából való oklevél is ugyanazt mondja, ugyanazon körülményeket említi fel, itt tévedés nem lehet az időre nézve.

Némelyek azt vetik fel, hogy az oklevélben „Walfgerus“ van írva, Thuróczy meg „Wolphgerus“-t említ; de ily betűcsere gyakran fordul elő a középkori forrásokban is, itt különben is a meg-egyező szöveg tartalma a fő és döntő a hely ugyanazonosságával együtt.

Pázmány Péter az esztergomi zsinat actáihoz írt függelékben említi, hogy a Gissing hegyen, melynek más neve „Német-uj-vár“, Wolfer comes a sz. Máriáról nevezett benedekrendi apátságot alapította.²⁾

¹⁾ „Ego Wolferus Dei et praedicti regis gratia Comes . . . in loco inhabitato at solitario, qui dicitur Quizin, monasterium aedificavi . . . vt Archi-Abbatis S. Martini et totius eiusdem loci conuentus cum filiis Ecclesiae vnanimi electione Abbas in eodem obedientiae loco praeponatur.» Fejér: Codex Diplomaticus Regni Hungariae“ Tomus II. 145. lapján az 1157-iki oklevél.

²⁾ „Abbatia S. Mariae in Monte Gissing alias Német-uj-vár fundata a Wolfero comite anno 1157.« Pázmány P. „Acta et decreta Synodi Strigoniensis. Appendix II. 102. l.

Ennyi elég bizonyítékul arra nézve, hogy Iván első őse II. Gyeics király idejében telepedett meg nálunk. A család ősi fészke sok viszontagságon ment át és különféle nevek alatt fordul elő a hazai oklevelekben. Így írva találjuk: Kiscen, Kyscen, Quizin, Quyzin, Cuzin, Kyzun, Kwssen és Guzink. Ebből lett a külföldön Guszink, Giszing és Güssing, a haza nyugati határszélén pedig Kúszin.¹⁾

Az oklevelek, melyek Németujvár keletkezését és további történetét az utókornak fentartották, annyiban nagyfontosságúak reánk nézve, mert világot vetnek Iván családfájára.

Igy III. Béla király átlátta, hogy a Kúszin hegyen épült vár fontos erődített hely, átvette azt a saját részére és Volfer fiának Aenznek, vagy Henznek átadta cserébe a kapornoki apátság patronatusi jogát.²⁾

Ugyancsak ez oklevél szerint Henz fiai: Mihály és Henrik, nem tudni mi okból, egyideig a külföldön tartózkodtak s a mint visszatértek, II. Endre törvényszéke előtt pört támasztottak a kapornoki apátság kegyúri joga iránt. A király Mihály és Henrik, valamint utódaik részére itéli a jogot.

De úgy látszik, hogy Szent-Benedek fiai is beperelték Rómában a királyt a pápa előtt, hogy a kúszini hegyen épült kolostort ne bitorolja, hanem adja vissza a pannonhalmi apátságnak. A pápa a váci püspök, a pécsváradi és földvári benedekrendi apát útján meghagyta II. Endre királynak, hogy a kolostort, melyet Volfer comes a „Quizin“ hegyen épített, s melyet III. Béla király, elűzve onnan a papokat, saját részére lefoglalt, a melynek ez ideig három apátja volt, melyet Demeter Comes állítólag királyi adomány folytán bír és vissza-

¹⁾ „Századok“ 1888. évf. 255. l.

²⁾ „Attendentis itaque rei veritatem, quomodo gloriosae memoriae Bela rex, Pater noster pro recompensatione monasterii Curia, quod Pater eius Volser fideli servitio invenit et construxit, Benz Comiti monasterium Copernuch nomine contulit . . . quod Patronatus Ecclesiae Copernuch ad filios suos Michaellem videlicet ac Henricum et ab eis descentes deberet de certo spectare. Ut autem ipsi et haeredes eorum filii dictae Ecclesiae in perpetuum permaneant, eis praesentem paginam sigillo nostro corroboramus.“ 1212. Fejér Cod. Dipl. T. III. v. I. 126. l.

adni vonakodik, ezt a kolostort a király adja vissza a benedekrendieknek.¹⁾

De ez mégsem teljesedett, mert úgy találjuk az oklevelekben, hogy II. Endre fia, IV. Béla király a várat vissza nem adta, hanem a maga részére megtartotta, később pedig hiveinek: Mór és János comeseknek adományozta ugyanazt, mint olyanoknak, kik a király hű emberei valának.²⁾

A benzések nem nyugodtak és sürgették a kérelem teljesítését. IV. Béla erre kijelenti, hogy mivel ő inkább adni kíván az egyháznak, mint tőle elvenni valamit, mivel a benzések neki 800 márká ezüstöt adtak akkor, mikor a tatárok ellen a harciba ment: most visszaadja azt a kolostort, melyet Endre elvett s a melyet ő is, mint király, csak azért foglalt le a saját részére, mert ez fontos védelmi pont a határon s így az ország érdeke akadályozta meg őt ez ideig az átadásban.

Az átadás 1263-ban történt és itt nevezi IV. Béla „Ujvár“-nak azt a várat, melyet néhány sorral előbb „Kwssen“ néven említ.³⁾

Mivel pedig a lakók németek voltak s a vár maga is a németek beütései ellen épült, de azonkívül is még sok Ujvár nevű hely

¹⁾ „Sane dilectorum filiorum Abbatis et conuentus eiusdem monasterii (S. Martini de Pannonia) petitio continebat, quod quondam Wolfer Comes constructa quadam Ecclesia in monte Quizin munitioni apto, scilicet loco inhabitabili et deserto. . . Ecclesiam ipsam monesterio concessit; in qua iuxta ipsius Comitis desiderium Abbas monasterii memorati conuentum instituit et tres ei per tempora praefecit Abbates, postmodum vero clarae memoriae B. Rex pater tuus, suggestione quorundam praefatam Ecclesiam, remotis inde personis, cum eodem monte sibi pro munitione recepit. . . Nunc autem Demetrius comes montem eundem cum praedicta Ecclesia et possessionibus ad eam pertinentibus ex regia, vt dicit donatione detinet et reddere contradicit.“ II. Honorius pápa levele 1225-ből. Fejér: „Cod. Dipl.“ Tom. III. v. II. 17. l.

²⁾ IV. Béla 1263-iki oklevele szerint: „nouum Castrum Kyzug vocatum in Comitatu castri ferrei, quod pro nostra ac nostrorum personis specialiter elegimus, . . . in eo nos debere collocare Mauritium et Joannem, fratres venerabilis patris Omodei Jaurinensis Episcopi.“ Fejér: C. D. T. IV. v. III. 114. l.

³⁾ IV. Béla 1263-iki oklevelében áll: „quod cum castrum Kwssen, quod nunc Ujvár nuncupatur . . . praedicti castri Kwssen siue Ujvár.“ Fejér: Cod. Dipl. T. IV. v. III. 116. l.

volt Magyarországon, Németujvár lett a teljes neve azon várnak, mely úgyis közel feküdt e Stiriát s Ausztriát elválasztó nyugati német határhoz. Így lehetett e várat megkülönböztetni Heves-Ujvártól, Aba-Ujvártól, Sáros-Ujvártól és másoktól, s ezen a néven ismerte Pázmány Péter is, a már idézett hely szövege szerint. Megmaradt azonban a vár eredeti neve Guzink és Kűszin azontúl is a hazai latin oklevelekben. E névből megmaradt a most dívó Güssing, a mint Németujvárt a németek ma is nevezik. A vár azután gyakran változtatta lakóit, mert hol a király, hol a rakonezátlan Németujváriak birtokában volt. Henrik bán a király kegyébe jutott s lehetőleg ő vette át a benedekrendiektől egészen a várat. Henrik és utódai a fejtelenség napjaiban sokszor tartózkodtak e várban, jóllehet ez ideig nincs felderítve oly kir. oklevél, mely a várat nekik törvényes úton visszaadta volna 1279-ig.¹⁾

1279-ből megmaradt IV. László király oklevele, mely visszaadja Henrik bán fiainak az összes szerzett birtokokat, hogy jószágokkal együtt azokat békésen bírják.²⁾

A Németujvári testvérek megosztzkodtak a birtokon s Németujvár ekkor János, vagy máskép Iván comesnek jutott osztályrészül.³⁾ Egy időben cseh, később osztrák csapatok is tanyáztak benne. III. Endre uralkodásának elején Albert osztrák herceg birtokában volt, ki IV. László alatt 1289. tavaszán Ivántól elfoglalta; a vár a pozsonyi haimburgi békekötés alapján került csak vissza a magyar koronához 1291-ben.⁴⁾

Ez volt tehát a Németujváriak ősi fészke és első birtoka. Valahányszor a vár idegen kézre került, a Németujváriak hivatkozva

¹⁾ Hazai Okmánytár I. k. 73. l. 1279. márczius 4-iki oklevél.

²⁾ „Nos Ladislaus significamus universis, quod . . . filios Henrici Bani ad nostram recollegissemus grāciam specialem, iisdem concessimus, ut possessiones eorum aquisitas pacifice perpetuo possidere valcant et habere.“ IV. László 1279. márczius 4-iki oklevele. Hazai okm. I. 73. l.

³⁾ Fejér: Cod. Dipl. T. V. v. II. 593. l.

⁴⁾ „Item nouum castrum . . . quod Guzink vocatur, restituatur Domino Regi.“ A haimburgi béke pontja 1291-iki oklevél szerint. Fejér: Cod. Dipl. T. VI. v. I. 182. l.

II. Gyeics király adománylevelére, mindig ősi jogos birtoknak tartották azt, úgyannya, hogy nevök is mindig e helytől van véve latin, német oklevelekben és forrásokban egyaránt.

Nagy Iván azt állítja, hogy a Németujváriak talán Kőszeg várának német neve után „Gussig“ szótól nevezték el magukat Güssingieknek vagyis Németujvári grófoknak. Hazai okleveleink és a külföldi kútforrások nem erősítik meg e véleményt, mert Kőszeg várát csakis Iván és atyja, II. Henrik építették, ők nyertek szabadságokat, ők laktak először e várban,¹⁾ de már ezt megelőzőleg úgy találjuk a Németujváriakat, mint „Güssingi grófok“-at a forrásokban felemlítve, „Küszin“ hegyi várak neve után. Így tehát Kőszeg vára is, de még régibb időben Gussing vára is, az ő birtokuk volt. A források ezen újabb átkutatása folytán Bunyitay Vincze a „Németujvári“ név helyett ugyanezen családot Kőszegi grófoknak kívánja elnevezni.²⁾

Pór Antal szintén foglalkozik e családdal. Beható értekezése alapján a Kőszegi nevet Kőszini névre változtatta³⁾ és a mint látjuk, a bizonytalanság e téren sok és különböző véleményre adott alkalmat. Mivel azonban Güssing magyarul Németujvár,⁴⁾ így van legalább ez idő szerint is elfogadva, és a család is, melynek ősi birtoka a Küszin hegyen épült favár és kolostor volt, az a család is, melyet németül a vár neve után „güssingi“, „von Gussing“ néven említettek a források, nem lehet más, mint a Németujvári család.

Mivel ily viszontagságos magának a várnak története, nem lehet pontosan megállapítani: itt született-e Iván gróf vagy máshol? Történelmileg Iván atyja, II. Henrik kezdett szerepelni, a ki, mint I. Henrik fia: „Henrik a nádor és pozsonyi főispán“ fordul elő egy 1260-iki és később 1261-iki oklevélben.⁵⁾ Hogy pedig csakugyan

¹⁾ Fejér: Cod. Dipl. Tom. VIII. v. III. 279. ²⁾ „Századok“ 1888. 27. l. ³⁾ U. ott 255. Pór említi azt is, hogy Henrik bán fiai, a kik magukat „Von Gussing“ — „De Quizin“ nevezték, a Héderekkel rokonoknak tekintették magukat.

⁴⁾ A „De Quizin“ helyet Fejér is „Német-Ujvár“ néven említi. Cod. Dipl. Tom. IV. v. III. 116. l.

⁵⁾ „Nos Henricus Palatinus, Comes Posoniensis significamus tenore praesentium.“ Fejér: Cod. Dipl. T. VII. v. V. 328. lapon 1260-iki oklevél. És egy más oklevélben 1261-ből Henrik ismét mint nádor intézkedik a győri egyház által támasztott perben a baráti jobbágyokat illetőleg. Fejér: Cod. Dipl. T. VII. v. V. 335. l.

Iván atyja volt akkor pozsonyi főispán és nádor, bizonyítja egy 1274-iki oklevél, melyben Henrik ismét mint pozsonyi főispán van felemlítve.¹⁾

Mint került Iván atyja e legfőbb méltóságra, minő érdemek által emelkedett ily magas polczra, annak nyomát nem igen találjuk a hazai és külföldi oklevelekben és feljegyzésekben; tény az, hogy Henrik volt IV. Béla király egyik legbizalmasabb embere és tanácsosa, majd pedig az ország nádora. Ha következtetni lehet és szabad, hogy ő is, mint rokonai, a Héderváriak, hű szolgálatokat tett a királynak, érthetővé válik, mint jutott Henrik ily magas hivatalra.

A Héderváriakkal atyafiságban állott Henrik s hazai oklevelekből tudjuk, hogy ezen családból Kemen annyira kitüntette magát két fiával, Dénessel és Lőrinczczel a tatárjárás alatt, hogy később Lőrincz nádor is lett.²⁾ Lehet egyenesen ennek révén, mint rokon került Henrik is az udvarba és így a nádorságra is.

Ez a Henrik szerepel később mint uzorai és sói bán 1272-ben; 1273-ban már mint tótországi bán vitte a főszerepet a belzavarokban.³⁾ Megrendítő véryomokat hagyott maga után e harcok alatt. Kezdetben IV. Béla híve volt s mint ilyen, később IV. Béla fiának, V. Istvánnak engesztelhetetlen ellensége. Hozzá hasonlók lettek fiai is: János, Henrik, Miklós és Péter, a kik apjukkal a felség- és honárulás minden nemében nemcsak részt vettek, de rajta túltenni is iparkodtak.

Ennek a gyászos hírű nádornak fia volt Iván, a kinek családfáját a hazai oklevelekből Botka Tivadar állította össze némi hiányokkal.⁴⁾

1) „quod Henricus Banus existens Comes Poseniensis Tempore domini Bele.“ IV. László írja egyik oklevelében 1274-ben. Wenzel: „Árpádkori új okmánytár.“ IX. k. 39. l.

2) Magister Kemen cum sua virtute, tum duobus Filiis Laurentio videlicet et Dionysio II. clade tartarica inclaruít.“ Wagner „Collect Genealog.“ I. Decas. 76. l. A 82-ik lapon pedig: „Kemen II. Laurentii Palatini filius.“

3) Henrico Bano de Wzora et de Sou.“ 1271-iki oklevél. Fejéjénél Cod. Dipl. Tom. VI. v. II 396. Wenzel XII. k. 79. IV. k. 21. IX. k. 23.

4) Botka Tivadar: „Trentsini Chák Máté.“ 8. l.

Ennek nyomán Iván eredetére és családi viszonyaira vonatkozólag a következő családfa szolgálhat útmutatóul:

II. Gyeics király korában 1157. körül bejöttek

Németországból a Hamburgi grófok

Volfer és Hedrich

testvérek

Volfertől származnak a Güssingiek Hedrichtől származnak a Héderváriak

Aenz vagy Henz 1212

Mihály I. Henrik 1212—

II. Henrik IV. Béla nádora 1260—1273.

Iván v. János
1265—1308. négy király
nádora

János Gergely,
1317—1327. III. Endre
étékfogó
mestere
1287.

III. Henrik bán,
tárnokmester,
négy megye fő-
ispánja
1272—1309.

Miklós,
három király
nádora 1301-ig

Péter,
veszprémi püs-
pök 1289-ig

Vannak hazai iróink, kik a Németujvári grófokat és így Ivánt is, spanyol, máskor német, sőt néha tisztán magyar eredetűeknek mondják. A spanyol eredetre vonatkozó tudósítás kétségtelenül hibás. Ezt leginkább lexikonokban olvashatjuk. A magyar származtatás sem helyes, mert annak hazai okleveleink határozottan ellent mondanak, míg a német eredetet az oklevelek és források épen megerősítik.

Lasius Farkas a Rajna mentéről Westrasiából költözteti be először a güssingi grófokat és pedig Karinthiába, onnan Magyarhonba. Szerinte a lavanti és sponhaymi güssingi grófoknak Ausztria és Magyarhon határán voltak nagy kiterjedésű birtokaik, a hol fel is építették „Gussing“ és „Pfartenstein“ várakat.¹⁾

Wagner, ki a Németujváriakat és Kanizsai grófokat egy ágból származtatja, azt mondja, hogy alig hihető, hogy a Németujváriak német eredetűek volnának. Ő, ugymond, sok régi iratot olvasott, a melyekből kitűnik, hogy a Güssingiek az Osl nemzetségből származnak és semmi közük a Lavant és Sponhaym nemzedékhez.²⁾

¹⁾ Lasius W. „De migrationibus Gentium“ 236 l.

²⁾ „Non negaverim quidem arces a Kanisiis seu Comitibus Ginsiensibus

Wagner szerint tehát Németujvári Iván magyar származású volna, pedig az „Osl“ nemzetség is német volt, de azonkívül a hazai oklevelek az Osl nemzetségből származott családot egészen különálló családnak mutatják be, maga Wagner sem említi azokat a forrásokat, melyek alapján kitűnhetnék ezen állítás történetileg igaz volta. Ugyanígy írtak a hazai írók közül is mindazok, a kik Wagnert követték.

Igy Budai Ferencz is Jánost vagy Ivánt az Osl vagy „Oslép“ nemzetségből származtatja.¹⁾

Nagy Iván Wagner nyomán azt írja, hogy Henrik bánnak a következő négy fia volt: Belud, László, Iván és Henrik.²⁾

Ugyanazért tévedtek Kovachich Márton, Czech János és Lehotzky is műveikben.

Hogy Németujvári Iván csakugyan a Güssingi grófok ágából származott, azt mutatja a czimer is, mely a Németujváriaknál és a velök rokon Héderváriaknál is egy és ugyanaz. — A Héderváriak részéről az oklevelek pecsétjeit a rajtok levő czimerrel együtt közli Wagner, Nagy Iván és Knauz. A czimer három álló fehér pólya, melyet két oldalról oroszlán forma hegyes nyelvű állat őriz.

E czimernek hasonmása van egy 1303-iki oklevélen, melyet Iván mint nádor adott ki. A pecsét a pannonhalmi levéltárban van letéve. Egy hasonló pecsét látható Miklós tárnokmester 1312-iki oklevelén is, a ki Iván unokája volt. E pecsét a bécsi csász. levéltárban van s hű gipsz-másolata Botka Tivadar birtokában szintén megvolt.³⁾

Legkönnyebben hozzáférhető Németujvári Ivánnak azon hiteles pecsétje, melyet egy 1285-iki oklevélről Szabó Károly: „Kun László“ czimű művének befejező lapján közöl. E pecséten is a czimer egy

---

aut Güssingensibus, ut eo tempore vocabantur, possessas esse; verum origine Germanos fuisse, vix Credibile est Vetustissima enim instrumenta, quorum non pauca videre licuit, quaeque vere esse non possunt, eo ab genere Osl, quod cum Lavant vel Sponhaym nihil commune habet, derivant. Verisimilius itaque videtur Osl Hungarici generis fuisse. Ex antiquitatis porro tenetibus primus emergit Comes eos alias Osth, qui sub annum 1200 floruit.“ Wagner: *Collectanea Genealogico-Historica illustrium Hung. familiarum*“ Decas I. 92 lap.

1) Budai Ferencz: „Polgári Lexikon.“ III. k. 17. l.

2) Nagy Iván: „Magyarország családai.“ VI. k. 64. l.

3) Botka Tivadar: „Chák Máté“ 7. l.

háromszögű paizs három pólyával. Az oklevelek és a rajtok függő czimeres pecsétek ily módon megerősítik egymást.

Hogy Henrik bánnak négy fia volt, azt a hazai oklevelek és külföldi följegyzések egyaránt bizonyítják. Így egy 1297-iki oklevélben világosan ki van téve, hogy Henrik bán fiai: János, Miklós és Henrik. ¹⁾ Péter a negyedik fiu, mint veszprémi püspök, hasonlóképen mint Henrik bán fia s Iván testvére van felemlítve a külföldi följegyzésekben is.

Ivánra vonatkozólag azt írja a bécsi évkönyvek osztrák folytatója, hogy egy magyar comes, Iván vagy János, Henrik bán fia, gonoszlelkű és teljesen zsarnok ember, a ki több éven át a király ellen fellázadt és gonoszságában megátalkodva átjött a határon Ausztriát rabolni, zsákmányolni és pusztítani. ²⁾

Horneck Ottokár is említi német kronikájában, hogy Henrik bánnak három fia volt s ezek közt Iván. ³⁾ Ugyanő említi később a krónika folyamán, hogy Péter is, a veszprémi püspök, Iván testvére és Henrik bán fia. Más német kronikák alapján is kétségtelen ez. Ez a Péter 1275—1289-ig veszprémi püspök volt, ⁴⁾ a kivel az események folyamán még találkozni fogunk, s azért elég itt róla annyit felemlíteni, hogy mint veszprémi püspök is „a gonoszságot inkább szerette, mint a jószágot.“ ⁵⁾

¹⁾ „Quod nobiles viri Joannes, Nicolaus et Henricus filii quondam Henrici Bani“ Fejér: Cod. Dipl. Tom. VII. v. II. 62. l. Tom. V. v. III. 98. l. Tom. VIII. v. I. 199. l. Wenzel: Árp. Uj Okm. IX. k. 363. l. Hazai okmányt. IV. k. 112. l. 1307-ki oklevél

²⁾ Rauch Adr.: „Rerum Austriacarum Scriptorum“ II. k. 283. l.

³⁾ „Und do der vermessen
Graff Hainrich von Gusszing
Gevriesch daselbig Ding
Und es ym wohl wart gesait
Do sannt er all berait
Für des Kunigs Schar
Seiner Suen drey dar
Graf Ibanusz der aine hies.“⁴⁾

Horneck Ottokár: *Austriac chronicon Germanicum.*“ Peznél: „*Scriptores rerum Austriacarum.*“ III. 107. l.

⁴⁾ „Petro in Episcopum Vesprimiensem electo et confirmato.“ 1275-iki oklevél. Wenzel: IV. k. 114. és XII. k. 336. l.

⁵⁾ Rauch: „*Rer. Austriac. Scriptorum.*“ II. 841. l.

Azon körülményből, hogy a Németujváriak V. István uralkodása alatt Csehországban tartózkodtak, azt lehetne következtetni, hogy Horneck itt e helyen téved. De a külföldi források megerősítik ezt. Az egyik krónika megemlíti, hogy V. István királynak, Béla fiának, három fia volt: László, Kálmán és István. Egy más névtelen író hasonlóképen felemlíti, hogy Istvánnak halála után még két fia maradt életben, de neveket nem említ; ¹⁾ tehát ezek szerint létezett egy Kálmán nevű herceg; a ki V. István fia volt.

Mindenesetre különös, hogy a hazai források nem ismerik ezt a Kálmánt, de mivel a külföldi tudósítások több helyen felemlítik őt, a jövő lesz hivatva e téren az igazat felderíteni és azt, hogy mily korban és mikor halt meg Kálmán. Ha V. Istvánnak csakugyan volt egy Kálmán nevű fia, úgy Németujvári Iván csak az ilsvaszezi csata után bekövetkezett békekötés létrejöttével, tehát 1267. után és óta lehetett Kálmán herceg nevelője 1270-ig, IV. Béla király haláláig, mert V. István megkoronázása után Németujvári Iván csakugyan Csehországba ment atyjával, Henrikkel és testvéreivel együtt. Tehát Iván csak V. István tulajdonképeni trónralépte előtt, a másodszori koronázást megelőzőleg lehetett Kálmán kir. herceg nevelője, a mikor béke volt apa és fiu között az udvarnál és az egész országban.

Szokásban volt a középkorban, hogy a királyok is néha, de leginkább a főurak, fiaikat egyházi vagy világi főuraink udvarába adták az apród vagy más esztendők alatt, hadi, állami és szellemi kiképezés végett. Így az egri püspök sokáig köteles volt a magy. kir. hercegek neveléséről gondoskodni, s így juthatott Kálmán herceg is Németujvári Iván gondjaira, hogy ez a herceget a maga módja szerint nevelje. Nem is történt itt valami feltűnő dolog, ha IV. Béla az ő unokáját Kálmánt, Henrik bán, tehát legkedveltebb hivének fiára, Ivánra bizta. De ez azért mind nem megezáfolhatlan tény, s lehet, hogy a jövő több világosságot derít e kétes, de érdekes kérdésre.

Hogy Iván maga is ily apród szerepét játszotta volna más udvarnál ifjú korában, nem bizonyos. Életének egész folyama inkább azt mutatja, hogy atyja iskolájában és az ő oldalán nőtt fel. Nyers,

¹⁾ Stephanus Rex. Belae filius. tres habuit filios Ladislaum, Colomanum, Stephanum.“ Pez. I. 868. l. Anonymus Leobensis 1212 re azt írja: „Hoc anno Stephanus Rex Hungariae obiit, qui reliquens duos filios.“ ... Peznél I. 837.

durva és kegyetlen főúr vált belőle, mert a szülői ház és tájéka nem volt alkalmas arra, hogy ott a haza és király iránti tántoríthatlan hűséget és szeretetet megtanulja; nem volt alkalma, hogy jellemébe a mocsoktalan becsület, a kimélet és lelkiismeret beleszövődjék. Sőt inkább az országban uralkodó fejtelenség, a sok lázongás, a tatárjárás utáni bomlott állapotok, rossz hatást tettek a serdülőre, s e mellett apjától tanulta meg, mint kell a törvényes király ellen föllázadni, a hazát elárulni s elhagyni, azután újból visszatérni és a gyöngye királyok bűneit és hibáit felhasználva, a hazának ártani.

Nyilvános életének első nyoma is, mint említém, a harcztérre vezet, a hol atyjával Henrik nádorral együtt küzd a pártoskodás zászlója alatt.

Azon szomorú belviszályban, mely IV. Béla és fia István között kitört Stíria elvesztése után, mikor István a kapott osztályrészszel nem volt megelégedve, mert látta, hogy atyja az ő rovására dédelgeti a kisebb herceget, Bélát, e belháboruban IV. Béla a harmadik sereg vezérletét Henrik nádorra bízta, mivel az első sereget, melyet Lőrincz nádor és a másodikat is, melyet Érnei bán vezetett, István megverte. Henrik nádor magával vitte fiait a táborba s így került Iván a csatatérre.

Magával hozta a nádor IV. Béla kedvencz fiát, Bélát is. 1267 táján történt a döntő ütközet Ilsvaszeznál (a mai Isaszeg), a hol Henrik nádor seregét is megverték a lázadók. Béla herceg menekült a csataterről, de Németujvári Ivánt Pows mester elfogta. Fogságba került ekkor Henrik is többi fiaival együtt.¹⁾

Németujvári Iván azonban csakhamar kiszabadult a fogságból

¹⁾ „Ad ultimum in bello generali videlicet Ilsvazyg, ubi Hericus tunc temporis Palatinus succubuit.“ 1267-iki oklevél. Wenzel VIII. 292.

„Idem ipse Magister Pows in coffictu, quem in Irsuazeg contra generalem exercitum praedicti patris nostri habuimus, hostium cunco intrepidus penetrando multis per eundem interemptis, Joannem filium Hericci Palatini ad nos captuatum adduxit.“ 1267-iki oklevél. Wenzel VIII. 173.

„Item in Ilsvazeg cum idem pater noster contra Belam Ducem, Prewcilinum, Henricum Banum et alios conflictum habuerat. In quo quidem conflictu Bela duce effugato et Prewcilino interfecto Henricus Banus cum filiis et complicibus suis exstitit captuatus.“ IV. László 1273-iki oklevele, melyben Csák Máténak Seynche birtokát adja a csatában tanúsított vitéz magavisletéért. Wenzel. IV. 14.

atyjával és testvéreivel együtt, mert IV. Béla a pápa és a püspökök közbenjárására véglegesen kibékült István fiával. Nevezetes, hogy a pártharcokban tüztek először össze a Csákok és Németujváriak egymással. Ez azon halálos gyűlölet kezdete, mely apáról fiura és ezekről az unokákra is átszállott.

A Csákok voltak István pártjának legfőbb támaszai és ők vitték győzelemre az apa és fiu közötti harcokban István hadait. Különböben István azért győzött, mert számos más előkelő főúr is, mint Loránt ur a Rátold nemzetségből, az Ujlakik ősei és mások mellette fogtak fegyvert.

A mint helyre állott a béke, a király azzal jutalmazta Iván atyjának, Henrik nádornak és fainak hűségét, hogy Henriket Slavonia bánjává tette 1267-ben.¹⁾ Mint ilyen foglal helyet IV. Béla oldalán egy törvényszéki eljárásnál, a melyre bizonyos, Árva, Liptó és Trencsén vármegyékben fekvő jószágok miatti per adott alkalmat. Nevezetes, hogy itt első helyen szerepel Henrik, mint bán és utána Lőrincz, mint nádor, Ernei pedig országbírónak van felemlítve, tehát a vert hadak vezérei a király legbensőbb tanácsosai.

Érdemes volt ezeket felemlíteni, mert ez magyarázhatja meg némiképp azt az elkeseredett harcot, melyet Németujvári Iván IV. Béla fia, István ellen, de még inkább ennek fia, IV. László ellen vívott atyjával, Henrikkel és nélküle. Vérig sértette a Németujváriakat az, hogy később ily magasságból oly mélyre buktak a király környezetéből. Oda újra feljutni: ez volt az ő törekvésük.

A Németujváriak és így Iván dicsősége is nemsokára aláhanyatlott. A mint IV. Béla elhalt és István lett a király, Henrik elvesztette a báni méltóságot. Ez volt a büszke főúr és családjának első megalázása. Henrik bán jól tudta, hogy a mennyire az öreg király kegyelte, annyira gyűlöli az új uralkodó. Ez oknál fogva kérte a haldokló öreg királyt, ajánlaná őt és fiait a hatalmas cseh király, Ottokár kegyébe. Béla meg is tette.

V. István koronázási ünnepén jelen volt még Henrik, de a büszke főúr nem akart meghajolni az új király előtt, mint meghajolt Lőrincz, a nádor, a kinek a király meg is kegyelmezett a multért, az ellene viselt hadjáratért. E gőgnek az eredménye lett, hogy a

¹⁾ „Et assistentibus nobis Baronibus nostris, Henrico videlicet Bano tocius Sclauoniae“ 1267-iki oklevél. Wenzel: „Árpádk. új okmánytár.“ III. k. 157. l.

báni méltóságot más nyerte el. Henrik szívében erre megérett a honárulás s fiaival együtt Csehországban keresett menedéket. Egyik német forrás szerint a király maga írta ki őt az országból,¹⁾ de a hazai kutforrások szerint Henrik önként távozott fiaival.²⁾

A mint 1270-ben V. István testvére, Anna IV. Bélától a családi kincseket megkapta és azokkal II. Ottokárhoz menekült, szökését Henrik bán elősegítette, mert ő is akkor távozott el fiaival együtt a magyar hazából.

Az új király, István, a családi kincsekért Ottokár ellen 1270-ben megindította a háborút; Henrik átadta a birtokában levő várakat a cseh királynak.³⁾ E várak voltak: Kőszeg, Szent-Vid, Szalonok, Borostyánkő és Farkasvára. Fia Németujvári Iván átadta hasonlóképen a két Strigó várat, mely az ő kezén volt ez időben.⁴⁾

E tényből következik, hogy Iván is elhagyta a hazát atyjával együtt; neki sem volt itt biztos maradása, elment Csehországba és mint ifju már honáruló lett, mert a Muraközön levő honi várakat átszolgáltatta az ellenségnek, a melynél oltalmat keresett.

II. Ottokár szívesen fogadta a honárulókat, sőt Iván atyja, Henrik, ott nőül vette a Lichtenberg családból való Zimlő cseh főúr leányát is, a kit azonban hűtlenül ott hagyott, a mint Magyarhonba visszatért.⁵⁾

1) „Post mortem praedicti Stephani Regis, quidam Comes Heinricus de Gruzzing, qui ab eorum Rege de Ungaria eiectus fuerat et receptus a Rege Boemiae.“ *Annales Steronis Altahenses 1272-re Fehernél: „Rerum Germanicarum Scriptores.“* I. 558. l.

2) „Ceterum cum Hericus Banus tocius Sclauoniae post coronacionem patris nostri, per quorundam emulorum suorum pestiferam suggestionem superatus et a familiaritate ac domo Regia segregatus se ad prefatum Boemorum Regem corporaliter transtulisset...“ írja IV. László 1273-iki oklevelében. Wenzel: XII. k. 74. l.

3) „Castras suas de Kuzeg videlicet, Scentwyd, Zlaunuk et Perestyen manibus Regis eiusdem assignando.“ IV. László oklevele 1273-ból. Wenzel XII. k. 74 l.

4) „Ac castrum Farkasii de Zaguria, quae Henricus et duo castra Strigo vocata, quae Joannes filius eiusdem Henrici a rege Hungariae transfugientes, se ad nos transtulerunt...“ írja II. Ottokár 1271-ben. Fejér: *Cod. Dipl. Tom. V. v. I. 116. l.*

5) „Quidam Comes Heinricus de Gruzzing... receptus a Rege Boemiae, filiam Domini Zimlonis de Leuchenburch duxerat in uxorem. dimissa eadem uxore... in Ungariam est reversus.“ Fehernél I. 558.

A háborúnak az 1271-iki békekötés vetett véget. Ezen béke értelmében ki volt mondva, hogy Henrik bán és fia Iván a cseh király pártfogása alatt továbbra is meg fognak ugyan maradni, de az általok átadott magyar várakat a magyar király visszaveszi és ezt Ottokár nem fogja megakadályozni.¹⁾ A várakat azután Csepán a Jaak nemzetségből vissza foglalta.²⁾ A béke pontjai között meg volt az is említve, hogy Iván és Henrik nem fogja a cseh várakból Ottokár engedelmével pusztítani a magyar határt. De viszont István király is megfogadta, hogy nem fogja kegyelmébe visszafogadni Németujvári Henriket és Ivánt. A Németujváriak azonban beberontottak Stíria felől Magyarhonba és gyujtogatással, rablással sok kárt okoztak a határszélen lakó magyaroknak.³⁾

Henrik és Iván azonban nem volt megelégedve Csehországban. Az 1271-iki béke nem volt rájuk nézve kedvező; sokkal többet veszítettek ők Magyarhonban, mint a mivel őket a cseh király megajándékozta. Ingadozó és cselszövő jellemöknél fogva nem sokáig haboztak, hogy kedvező alkalom adtán visszatérhessenek a hazába. Ez az alkalom csakhamar megjött.

Tudjuk, hogy Joachim bán elrabolta V. István kisebb fiát, Endrét, és Bécsbe vitte, a király lóhalálában nyargalt a szerb földről Budára, s ez volt hirtelen halálának oka 1272. aug. 1-én.⁴⁾ Most határozta el Németujvári Iván atyjával és testvéreivel, hogy véget vetnek az önkéntes számkivetésnek s visszatérnek Magyarhonba.

Henrik különben is elégületlen volt, mert Ottokár nem csak őt, hanem a Németujváriak régi személyes ellenségét, Egyed mestert, a pozsonyi főispánt is szívesen fogadta, mikor ez czinkostársaival a

1) „Castris... de nostra voluntate deseruimus... promittendo, quod de castris nostris nullum nocumentum hominibus regni Hungariae inferri patiemur per supradictos Henricum et Joannem filium eiusdem... Promisit etiam Rex Stephanus saepedictus, quod non recipit im gratiam suam Henricum et Joannem.“ 1271-iki oklevél Fejér: Cod. Dipl. Tom V. v. I. 116. l.

2) Wenzel XII. k. 74. l.

3) „Ungaris postea multa mala de Stíria per rapinas et incendia faciebat.“ Chron. Austriales 1272-re. Frehernél I. 464.

4) „Olim Rex Stephanus Pater vester, dum filium suum ab eodem Joachimo subreptum per inuestigacionis cite laboriosam festinacionem cuperet rehabere... fatu exstitit interemptus. 1276-iki oklevélből Ottokár szavai. Fejérnél: Cod. Diplom. Tom. V. v. II. 316. l.

trónra lépett, 10 éves László király és ennek anyja, Erzsébet ellen fellázadva leveretett és Csehországba menni kényszerült. Egyed átadta Pozsonyt és ezért kárpótlásul Laa, Neuenburg, Stockerau és Kreuzenstein birtokokat kapta Ottokártól.¹⁾

Henrik gyűlölte ugyan V. Istvánt és pártját, de gyűlölte Egyed tárnokmestert is és ez a nagy kitüntetés sértette büszkeségét; felhasználta tehát a várt alkalmat és Ivánnal s többi fiaival visszatért a magyar udvarhoz.²⁾ Az öreg Németujvári Henriket kitüntető szivességgel fogadta Erzsébet anyakirályné és hive Joachim, mert Henrik felajánlotta szolgálatát a cseh király ellen, a kit nem sokára Egyed mester is elhagyott.³⁾

Németujvári Henriket az ország zászlós urai közé emelték újból, Iván pedig soproni főispán lett. Henrik mint sói és uzorai bán tűnik fel most az oklevelekben és megmarad e méltóságban 1273. első feléig, mely időtől kezdve újból tótországi bán haláláig.⁴⁾

A Németujváriak egy ideig nem éltek vissza az udvar kegyével, de csakhamar, a mint látni fogjuk, Németujvári Iván lázadással hálálta meg a király kegyelmét. Iván atyja Henrik pedig úgy igyekezett háláját leróni a magyar királyi udvar iránt, hogy a Nyulak-szigetén eltette láb alól IV. László ellenfelét, Bélát, a macsói herceget, de azután Henrik is lázadással hálálta meg a kegyelmet. Béla

¹⁾ Item eodem anno post mortem Stephani Regis Ungariae quidam comes dictus magister Egidius. quem rex Ungariae super modum diligebat, timens reginam et Ungaros profugus venit ad regem. Bohemiae una cum fratre suo comiti Gregorio. Hic de castro quod Prespurch dicitur, et aliis quibusdam castris fraudulenter et casualiter tunc temporis se intromisit, regique Bohemiae spondit in omnibus servitum. Quem rex Bohemiae benigne recipiens, et ei ad haec plurima et donavit. Nam tradidit civitates La, Neuenvurch, Stocherawe, Greizinstein, et quam plura alia. Continuatio Vindobonensis 1272-re. Pertz: „Monumenta Germaniae Historica.“ IX. 704.

²⁾ „Quod videns Comes Henricus de Guzzeinge... ob invidiam praedicti comitis Aegidii, quem et corde intime odiebat, a rege Bohemiae recessit.“ Chronica Austriacalis 1272-re. Freher I. 464.

³⁾ „Comes Aegidius in terram propriam scl. Ungariam confuse ac pessime est reversus.“ Chron. Austr. 1273-ra. Freher I. 465.

⁴⁾ „Comes Henricus... in Ungariam rediit, a regina et a cunctis Ungaris honorifice est receptus.“ Cont. Vindobonens. 1272-re. Pertz IX. 704. „Consensu Henrico Bano de So et de Wazara.“ Wenzel IV. 5, 11, 12. XII. 74, 80.

halálára vonatkozólag eltérők a nézetek. A külföldi krónikák egy része szerint Henrik bán személyesen vagdalta össze a macsói herceget,¹⁾ más források szerint a magyarok Henrik segítségével és ennek tanácsára ölték meg Bélát, mivel ez törvénytelenül el akarta foglalni az ország kormányát.²⁾ Hogy Iván e bünténynél nem vett volna részt, legalább beleegyezőleg, alig hihető azon viszonytól fogva, mely közte és atyja közt fennállott.

Megerősíti e véleményt azon körülmény, hogy Németujvári Iván rövid idő múlva az Ottokár elleni harcban részt vett, mely a macsói herceg megöletése miatt tört ki. A gyilkosság hallatára felingerült a cseh király és minden baj, mely az országra szakadt a következő években, innen vette kezdetét.³⁾

Ottokár kijelentette, hogy az V. Istvánnal 1271-ben kötött béke e gyilkosság következtében fel van bontva és sereggel akarta megboszulni rokona és pártfogoltja halálát. X. Gergely pápa magára vállalta ugyan a közbenjáró és békítő szerepét,⁴⁾ de ez nem sikerült, mert Ottokár bizva erejében és abban, hogy a császári koronát elnyerheti, 1273. február elején minden hadüzenet nélkül, nem hallgatva a magyar béke-követek szavára sem, rárontott a hazára s megtámadta a nyugati határszéleket.⁵⁾

¹⁾ „Post mortem praedicti Stephani regis quidam Comes Heinricus de Gruzzing ipsum Ducem Belam in insula apud Budam miserabili nece prosterneret...“ Az alteichi évkönyvek 1272-re Frehernél I. 557. „Eodem anno Bela dux de Maschehovve affinis Regis Bohemiae ab Heinrico Comite de Gruzzing occiditur.“ Canusius 1272-re Frehernél I. 558.

²⁾ „Ex eius (Henrici) consilio et auxilio rex de mathasaw frater reginae Bohemiae ab Ungaris est occisus.“ Anonymi Chr. Austr. Rauchnál II. 258. „Stephanus rex Ungariae obiit et sororius suus de mathasa volens sibi regnum indebite usurpare, ab Ungaris occisus miserabiliter occubuit.“ Chr. Lambacense 1272-re Rauch I. 487. Pertz IX. 704 l.

³⁾ „Propter quod homicidium praedictus rex boemiae est nimium perturbatus et universa mala utrobique oriuntur“ írja az osztrák krónika névtelenje 1272-re, Rauchnál II. 258 l.

⁴⁾ „Ideoque Serenitatem Regiam monemus, rogamus et hortamur in Domino Jesu Christo... quatenus praedictas conventiones diligenter observans, ab omni memorati Regis L. suorumque offensa et iniuria studeas obstinere.“ írja X. Gergely 1272-ben a cseh királyhoz. Wenzel IX. 8. l.

⁵⁾ „Ob quam causam Rex Boemiae maximo furore commotus nec treugas nec pacem solemnibus nunciis Ungarorum voluit indulgere sed in confiniis eos invadi jussit.“ Annales Steronis Althahenses 1272-re. Frehernél I. 557 l.

De úgylátszik, a magyarok sem voltak készületlenek, mert ők is azonnal Csák Máté tótországi bán vezérlete alatt elborították Ausztria, Morva, Stiria és Karinthia tartományokat, elpusztították a határmenti részt és 20,000 fogolyal tértek vissza. ¹⁾

A háboru azután egész komolyan megindult. Németujvári Iván most IV. László mellett harczolt és többször ki is tüntette magát. Ugyanezen időben 1000 osztrák nemes, valószínűleg Ottokár biztatására, átjött a nyugati határon és elfoglalta Győrt. ²⁾ IV. László Győr visszavételére elküldé Németujvári Ivánt, a soproni főispán Dedalus zalai főispánnal, Joachimot testvérével, Györggyel együtt. Maga a 11 éves király is jelen volt az ostromnál és Győrt 1273. vége felé visszavették a magyarok az osztrákoktól. ³⁾

Ottokár Laa várába gyűjté seregét. Erzsébet és tanácsosai Henriket, Iván atyját, küldötték 30,000 emberrel ellene, ki a Morva folyón átkelve, a cseh királyt megverte és Laa városáig pusztított. ⁴⁾

Harmadnapra Ottokár megverte Henriket, átjött a Vág tulsó partjára s gyors menetekben elfoglalta Pozsony-Sz.-György, Sopron, Stomfa és Nagy-Szombat városokat.

Kilencz heti táborozás után október havában kivonult Ottokár, mert Habsburgi Rudolfot a német birodalmi rendek szeptemb. 30-án királylyá választották. Ottokár is áhitozott a koronára és most tartva a bekövetkezőt, reá nézve nem igen kedves eseményektől, hirtelen kivonult Magyarhonból. ⁵⁾

1) „Ungari et Cumani praevenientes motum praedicti Regis Boemiae, post festum Purificationis quasdam partes Austriae et Styriae et Moraviae sub magna strage promiscui sexus hominum intraverunt.“ Freher I. 558 I. „Etiam numero ad XX milia hominum Deduxerunt.“ Anonymi Chron. Aust. 1273-ra. Rauchnál II. 258 I.

2) „Quaedam societas nobilium de Austria intrauerunt Ungariam fere mille armati et castrum, quod dicitur Rab manu valida expugnauerunt.“ Anonymi Chron. austr. 1273-ra Rauchnál II. k. 258 I.

3) „Denum cum castrum Jaurinense... occupatum exstitisset, atque captura et nos ad expugnandum faciendum ipsum castrum accessimus... Joanne Comite Soproniensi.“ IV. László oklevele 1273-ból. Fejér: Cod. Dipl. Tom. VII. v. III. 74.

4) „Comes Henricus de Guzzing cum XXX-ta milibus expeditorum optime usque in la cursitando pervenerunt... Ottokarus fugentes sequitur usque ad flumen Wach.“ 1273-ra Rauchnál II. k. 259 I.

5) „Eodem anno (1273) mense Octobri Comes Rudolf de Habisburg est

E háboru folyamán Németujvári Iván együtt harczolt atyjával Henrikkel, Ottokár ellen. Iván volt az, ki „Valbach“ várát¹⁾ védelmezte és Ottokár hadait a Vág vizében megúsztatta. Nagy-Szombat elfoglalása után a cseh hadak ostromolni kezdték Valbach várát a Vág partján. Iván, ki a várat védelmezte, átlátta, hogy nem bír a túlnyomó ellenféllel, azért ravasz észszel azt a tervet főzte ki, hogy a csehekre ráereszti a Vág vizét, mert a hely erre igen alkalmas volt. Hogy azonban a parttöltést alkotó gát elbontására időt nyerhessen, követet küldött Ottokár táborába, jelölne ki a cseh király három lovacgot és ő is kijelöl hármat; küzdjenek meg ezek egymással és a győztes fél kezébe kerül a vár.

Iván a saját ellenfeléül kiszemelte Phannenbergi Henrik cseh grófot, a ki ájtatosan meggyónt, megáldozott a viadalt megelőző napon, mert nem volt biztos, életben marad-e. Másnap hajnalban azonban rémülve látta Ottokár, hogy úszik az egész cseh tábor és a Vág vizének árja mindinkább nő. Nem lehetett mást tenni, mint menekülni. Ott hagytak a csehek mindent, mindenik csak az életét igyekezett megmenteni a nagy veszedelemből.²⁾

Tömérdek zsákmány jutott most Iván kezébe, „több mint a mennyi lomb van a fákon“ írja a krónikás, és a vár is megmenekült a feldúlástól. A csehek, kik a vizár elől menekülve Győr felé vették útjokat, Ivánnak e furfangja után is mindamellett győztesek

in Regem Romanor. apud Frankfurt coronatus: Odoccarus considerans futura obsides terrarum exegit.“ Frehernél I. 467. Hogy Rudolfot nem október, hanem szeptember 30-án választották, kimutatja Szabó Károly: „Kun László“ czimű nagybecsű munkájában. 14. l.

¹⁾ A vár magyar nevére nem akadtam sehol; hogy melyikre vonatkozik a Vágmentén most romokban heverő várak közül, nem merem ráfogni és azért írom a forrásban talált német névvel.

²⁾ „Do Graf Iban das west
Das er seine Gesst
Nicht anders moecht verjagen
Die Tam, die da sind geschlagen
Für dass Wasser dasz Valbach
Pey der Nacht er die aufprach
Und macht ein Gussz grosz
Wann das Wasser mit chrefften flosz
Da des Kunig Her lag
Graf Iban mit dem Wag

Den er ausgelasszen hat
Dem Kunig solchen Schaden tet
Der mueleich wer zu raitten
Mit groszen aribaiten
Chomens aus der Fluets
Man verlosz a grosszes Gut
Das in dem Wasser ran hin
Jeden Man daucht gewin
Das er des leibsz genas.“
Horneck Peznél. III. k. 110. l.

maradtak. Horneck az eseményt 1271-re teszi, de hibásan, mert a hadjárat 1273-ban folyt le. V. István uralkodása alatt Iván Csehországban tartózkodott és Ottokár hive volt. A hadjárat részletei, melyek a krónikában le vannak írva, kétségtelessé teszik, hogy a Vág vizének kiszabadítása, a medrét védő gátak átvágásával, az 1273-iki hadjárat alatt történt. ¹⁾

Németujvári Iván a király társaságában harczolt még Peresztegnél, Lósnál is megverte a cseheknek egy nagy seregét. Ezután a király elküldte Ivánt Benedek uralal Sopron védelmezésére is, de ezt a várost Ottokár elfoglalta. ²⁾

Mindezekből kitűnik, hogy Iván is, mint atyja Henrik, kettőzetett hűséggel és hasznos szolgálattal ohajtotta lemosni a régi szennyfoltot. Ott volt a király környezetében, a ki megbizta a csehek elleni hadjárat alkalmával hadainak vezérletével, és Iván csakugyan kárt is tett erejéhez képest egykori jótevőjének Ottokárnak ott, a hol csak lehetett. De a nyughatatlan apa és fia, Iván nem sokáig maradtak meg a király iránti hűségben. Azon zavarokban, melyek Ottokár kivonulása után a hazában támadtak, a Németujváriak viszik a főszerepet, ők a föllázadók.

Az ország nagyjai egymással versenyeztek a hatalomért és befolyásért az udvarnál, elkeseredett küzdelmet folytattak egymás ellen. Az 1273-iki év végén kitört udvari zavarokban Iván még nem szerepelt személyesen, de ezeknek lecsillapulta után az 1274-iki lázadásban már ott találjuk a lázadók élén atyjával és testvéreivel együtt.

A lázadás kitörésére az 1274-ben tartott aug. 19-iki országgyűlés azon határozata adott okot, melynek értelmében Dénes nádor adja vissza a benedekrendieknek azon összes birtokokat, melyek a tatárjárás óta idegen kézben voltak. ³⁾

¹⁾ Palacky Ferencz: „Geschichte von Böhmen.“ II. k. 216. és 223. l.

²⁾ „Demum cum ipsum Benedictum cum Joanne Comite Supruniensi ad conseruandos fines Suprunienses misissemus... Demum eciam in societate prefati Johannis comitis Supruniensis apud villam Perezteg cum quadam particula exercitus regis Boemorum deuicta fuisset... dictus Johannes in quodam loco Lus... magnam multitudinem exercitus regis Boemorum debelasset.“ — 1273-iki oklevél. Hazai okmányt. I. k. 60. l.

³⁾ Ladislaus Rex mediante Dionysio Palatino... A Belligiosis viris S. Martini de s. Monte Parnoniae Pechvarad... aliisque plurimorum monasteriorum Abbatibus in regno suo existentibus universas Possessiones eorum post insultus

Mivel ezek az idegen kezek nem voltak mások, mint a haza hatalmas főurai, mivel ezt a király is akarta s a határozat önző érdekeikkel nem talált, fellázadtak s egyenesen Endre hercezet, a király testvérét akarták a trónra emelni. Németujvári Henrik és fia, Iván azonban nem hajthatta végre e tervet s azért Endrét magukkal vitték a Dráván túli részekre.¹⁾ A mint a lázadás már javában kitört, Henrik Budára jött, elfogta a királyt anyjával, Erzsébettel együtt. A hatalmas Németujváriak Budán rövid ideig fogságban tartották mindkettőt, mig nem Csák Máté kiszabadította Erzsébetet s a királyt.²⁾

Hogy a Németujváriak csak rövid időn át tartották fogságban a királyi foglyokat, kitünik abból, hogy az augusztusi országgyűlés után történt az elfogatás s szeptember 30-án, ugyanazon évben, a király már személyesen jelen volt a lázadók elleni főütközetben Fővenynél, a hol teljesen legyőzték őket a királyi hadak.

Henrik bán Ivánnal és többi fiaival s más fegyeres czinkosaival együtt jól tudta mi vár reá a király kiszabadulása után s azért a végsőre határozták el magukat, hogy t. i. megvereksenek a királyi sereggel.

A Székes-Fehérvártól délre fekvő falu mellett, a mai fővényi pusztán bocsátkozott csatára Henrik bán. A Fehérvárra gyűlt rendek itt tanyáztak szabad ég alatt. A csata, mely döntő volt az egész lázadásra, a pártháborúk szokott hevével és dühével kezdődött a fővényi pusztán és a harcvezonal elnyult nyugat felé egészen a Bökén-Somló nevű hegy alatt a mostani somlói pusztára is.³⁾

Tartarorum quouis modo ab eis alienatas apud manus suas et aliorum habitas restituendas decreuit. 1274. Fejér: Cod. Dipl. Tom. VII. v. II. 30. l.

¹⁾ „a praefato Henrico bano, qui ablato fratre nostro Duce Andrea et infidelitatem comittendo se transtulit ultra Dravam.“ IV. László 1274-iki oklevele Wenzel IX. 40. Ugyancsak egy más oklevél 1274-ből ezt írja: „Ducem Andream fratrem nostrum Karissimum rapere et exercitum ducere contra Coronam Regiam ac hastam dirigere contra personam nostram non sunt veriti.“ Wenzel XII. 111. l.

²⁾ Quando nos et domina Regina mater nostra charissima per Henricum Banum et alios sibi adherentes Corone Regie, utique infideles detenti fuimus apud Budam.“ IV. László oklevele 1274. deczember 31-éről, melyben elveszi Ivántól Szeniczót és azt Csák Péternek adja. Wenzel IX. 38. és IV. 74. l.

³⁾ „Henricus banus cum quibusdam suis fautoribus leuatis vexillis cum multitudine armatorum in fien. contra nostram maiestatem insurrexit.“ IV. László oklevele. 1279-ből. Hazai okm. III. k. 28. l.

E csatában esett el Németujvári Iván atyja, a kit Csák Péter maga ölt meg. A pártütők teljesen leverettek, a lázadás lecsendesült.¹⁾ Iván testvéreivel együtt elvállalta a szerep folytatását. Híven követte atyját azon az úton, melyen neve átkos és rettegett emlékezetűvé vált; folytatta azon bűnös tettek láncolatát, melyekben ifjúsága alatt, atyja életében is, teljesen osztozott.

RÉVÉSZ FERENCZ.

„Specialiter in conflictu, quem cum Henrico, Joachimo et aliis eorum sequacibus, Regni nostri infidelibus, qui collectis suis complicitibus vexillis eleuatis contra Coronam Regiam ausu temerario venire attemptauerunt, pugnaturi apud montem Bukensomla vocatum habuimus, in quo quidem conflictu idem Henricus primipilarius exercitus eorundem infidelium morte miserabili per nostros fideles exstitit interemptus.“ IV. László oklevele 1274-ből szept 30-án. Wenzel XII. 89. l.

¹⁾ „circa villam Fuen... ubi idem Herricus Banus per sepedictum magistrum Petrum in prelio victus vitam finiuit ignominiose in infidelitate manifesta.“ IV. László adománylevele 1274. deczember 31-éről. Wenzel X. 36. l.

Egy momentum C. Sallustius Crispus életéből.

Ciceronak Atticushos intézett egyik levelében (XI, 20.) egy kifejezés olvasható, melyet megmagyarázni és Sallustius élettörténetébe beilleszteni még eddig — tudtommal — nem sikerült. „Etiam Sallustio ignovit“ — írja ott Cicero Atticusnak Caesarról. Dietsch a Sallustius Catilina-jához irt bevezetésében (6. pont alatt) Cicero eme tudósításán fönnakadván, nem bírja többé a történetíró életének azon évére vonatkozó többi adatok között az összefüggést megtalálni más-ként, mint azon föltevés segítségével, hogy „az itt említett Sallustiusnak Pompeius egy párthívének kell lennie, a kinek Caesar megbocsájtott és javait is visszaadta. Ha Caesar Sallustiusnak a legiókkal szemben (a veteránokat érti, a kik a pharsalusi ütközet óta Caesar-nak a Keleten való elfoglaltsága alatt Campaniában várták kilátásba helyezett jutalmazásukat) tanúsított viseletét bocsájtotta volna meg, akkor Sallustiusnak a megbízást rosszul kellett végeznie. Az életveszélyben, melynek ő magát kitette, Caesar csak föllázdozó hűségének bizonyítékát találhatta.“ A mi Bartal-Malmosi-féle Sallustius-kiadásunk bevezetéséből (II) is olyanformát olvashatunk ki, mintha szerző, Ciceronak fönt idézett helyére támaszkodva, kétségbe akarná vonni a „Declamatio in Sallustium“ ismeretlen szerzője azon állításának hitelességét, hogy Sallustius a senatusból való kiutasítása után (Galliába) Caesar táborába ment.¹⁾

Azon idő alatt, míg Caesar a Keleten táborozott, szerencsésjének ingadozása szerint Rómában levő párthivei is ingadozásnak voltak kitéve. Épen a pharsalusi ütközet előtt, midőn már Caesar majd két év óta volt távol Rómából, s dyrrhachiumi vereségeiből azt lehetett következtetni, hogy magát többé össze nem szedheti, Rómában új

¹⁾ Hasonló tétovázást látunk e kérdésre nézve Pauly Real-Encyclopaediájában is (VI. 1. s. v. C. Sallustius Crispus).

polgárháboru készült. Caelius Rufus praetor, egy akkori divat szerint adósságokkal terhelt nemes származású és művelt római, a ki ezen ideig Caesar legbuzgóbb hive volt, indítványnyal lépett föl, melyben a hitelezőknek kölcsönből vagy házbérletből eredt mindennemű követeléseit semmisnek akarta kimondani. Miután őt ezért a Caesar-párti senatus hivatalából kitette, Milóval, a ki a Caesartól oly bőkezűen osztogatott amnestia jótéteményében nem részesülvén, Massilában tartózkodott, ellenforadalomra szövetekezett.¹⁾ E mozgalmakban, melyek a két vezető halálával hamarosan véget értek, minden valószínűség szerint része volt Sallustiusnak is, a ki szintén zavart anyagi viszonyok közt élt.²⁾ E hypothesis valószínűségét emeli Asconius azon tudósítása is, hogy Sallustiust azzal gyanúsították, hogy utóbb ellenségeivel, Milóval és Ciceroval kibékült;³⁾ sőt azon következtetés sem alap nélküli, hogy ő maga is lement Milóval déli Itáliába a tervezett forradalom számára Pompeius-pártiakat és éhenkórászokat toborzani.⁴⁾ E hűtlenségének megbocsájtását említi talán Cicero a 47. évi augusztus 17-én kelt levelében, s e bocsánat után kapta vissza lefoglalt javait.⁵⁾ Hogy Caesar a kegyelem osztogatásával mennyire nem takarékoskodott, bizonyosságot szolgáltat rá Cicero szóban forgó levelén⁶⁾ kívül Publius Corn. Dolabella esete is, a kit Caesar, bár az 47-ben, midőn már Rómában az a hír kezdett terjedni, hogy Caesar valahol elveszett, a Caelius Rufuséhoz hasonló zavargást idézett elő, nemcsak bocsánatban, hanem még kitüntetésben is részesített.⁷⁾

(Újabb vizsgálódásaim alapján Dietschnek én is osztom abbeli nézetét, hogy a Cic. Ad. Att. XI, 20. „Is venit“ kifejezése M. Galliusra értendő.)

CSEBÉP JÓZSEF dr.

¹⁾ V. ö. Mommsen (ford. Toldy I.) VIII. 105. skk. 171. skk. II.

²⁾ V. ö. Decl. in Sall. 14. és 18. — Pauly, Real-Enc. VI, 1, s. v. C. Sall. Cr. — Dio Cass. XLIII, 9: τοὺς Νομάδας λαβῶν... (Καίσαρ)... τῷ Σαλουστιῷ λόγῳ μὲν ἀρχεῖν ἔργῳ δὲ ἀγεῖν τε καὶ φέρεῖν ἐπέτερεψεν.

³⁾ Argum. Cic. or. pro Milone: Postea Pompeius (tribunus-társá Sall.-nak) et Sallustius in suspicione fuerunt in gratiam redisse cum Milone ac Cicerone.

⁴⁾ Decl. in Sall. 18. — V. ö. Mommsen-Toldy, VIII, 173. 1.

⁵⁾ Ad. Att. XI, 20: M. Gallius, Qu. filius, Mancipia Sallustio reddidit. — Mancipia-ra nézve v. ö. Suet. Jul. Caes. 26, 10. és Caes. B. G. VII, 89, 5.

⁶⁾ Ad. Att. XI, 20: Omnino dicitur nemini negare (sc. ignoscentiam, veniam).

⁷⁾ Dio Cass. XLII, 30. és 33.

Irodalmi Szemle.*)

Akadémiai Értesítő. II. köt. I. füzet. König Gyula: Hunyady Jenő emlékezete. — Leletek a lengyeli őskori telepről. (Könyvismertetés.) — Ballagi Aladár Colbert-je. (Könyvismertetés.) — A M. Tud. Akadémia képes-terme. — Joannovics György: A végtelen kérdés (orthologia és neologia). — Balassa József: A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése. — Folyóiratok szemléje. — II. füzet. Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. (Könyvismertetés.) — Gróf Széchenyi István külföldi úti rajzai és följegyzései. — Gróf Andrássy Gyula. (Nekrolog.) — Simonyi Zsigmond: A nyelvújítás és az idegenszerüségek. — Némethy Géza: A Cato-féle distichonok új kiadása. — Téglás Gábor: A rómaiak daciai aranybányászatának ethnographiai viszonyai és administrationalis szervezete. — Folyóiratok szemléje.

Archeologiai Értesítő. 1830. V. füzet. Ballagi Aladár: Brassói ötvösök és ötvösművek 1526—1540. — Nagy Géza: A magyar középkori fegyverzetről. — Majláth Béla: Az orosházi sírmező. — Zichen Gyula: Két pannoniai emlék. — Száraz Antal: Hazai archeológiánk a magyar orvosok és természetvizsgálók vándorgyűlésein 1840—1888.

Budapesti Szemle. 1891. januári füzet. A katolikus országos autonomiáról. — Reményi Antal: A hadi tengerészetről. — Id. Görgey István: Kossuth és Görgey. — Pasteiner Gyula: A képzőművészeti társulat téli tárlata. — Értesítő. — Februári füzet. Kónyi Manó: Deák Ferencz Erdély uniójáról. — Kúnos Ignác: Kisázsiái török népregegyek. — Jakabffy Ferencz: Emléksobraink. — A. P. Az 1847/8-ik évi országgyűlésnek „a vallás dolgában“ alkotott törvényczikke. — Értesítő.

Egyetemes Philologiai Közlöny. XV. évfolyam. I. füzet. Hitt-

---

*) Ezen rovat alatt a t. olvasóinkat érdeklő szakfolyóiratok legújabb füzetekinek tartalmát s az újabban megjelent szakmunkák jegyzékét közöljük.

rich Ödön: Kyrenei Synesius hymnusai. — Szamota István: Szláv kölcsönzők a germán és román nyelvekben. — Haraszti Gyula: A kritika evolúciója Franciaországban. — Binder Jenő: Végzó az Agis-kérdéshez. — Hazai irodalom. — Programm-értekezések. — Vegyesek. — II. füzet. Mócs Szaniszló Gyula: Kézirati pálos iskoladramák. — Vári Rezső: A homerosi hymnusok Aurispa-codexe. — Csengeri János: A főbb költői fajok kifejlődése a görög irodalomban. — Szamota István: Oláh, bolgár, vagy magyar eredetű volt-e Ronsard Péter? — Fordítások. — Hazai irodalom. — Külföldi irodalom. — Vegyesek.

Ethnographia. 1891. I. füzet. Marinescu Athanáz: Az áldozatok (rumén népmítológiai képek). — Katona Lajos: Párhuzamok magyar meséinkbe. — Hermann Antal: Turisztika és ethnographia. — Népköltési hagyományok. — Kálmán Lajos: Ráolvasók. — Magyarországi ethnographusok. I. Lehoczky Tivadar. — Irodalom.

Földrajzi Közlemények. XIX. kötet. I. füzet. — Havas Rezső dr.: Az Athosz-hegy és kolostorai. — Elnök jelentése az utolsó évi földrajzi mozgalmakról.

Hadtörténelmi Közlemények. 1890. deczemberi füzet. Márki Sándor: Arad középkori hadtörténete. — Gömörly Gusztáv: Eger ostroma 1552-ben. — Komáromi András: Thököly erdélyi vállalata 1686-ban. — Barabás Samu: Báthory István lengyel király hadi rendtartása a lengyel seregben szolgáló magyar huszárok számára. — Rónai Horváth Jenő: Lothringeni Károly herceg sziléziai hadjárata 1757-ben.

Magyar Nyelvőr. XX. kötet. I. füzet. — Kőrösi Sándor: Szómagyarázatok. (Mordály, mordány; marczona.) — Kulcsár Endre: A magyar nyelv képes beszéde. — Bélteky Kálmán: Rokonértelmű szók. — Albert János: A kombináló szóalkotás. — Zolnai Gyula: Mátyusföld nyelvjárása. — Népnyelvhagyományok. — II. füzet. Joanovics György: A végtelen kérdés. — Simonyi Zsigmond: A nyelvújítási vitához. — Kulcsár Endre: A magyar nyelv képes beszéde. — Mócs Szaniszló Gyula: A magyar gerundium-alakok történeti fejlődése. — Zolnai Gyula: Mátyusföld nyelvjárása. — Sándor Benő: A legifjabb bíróság. — Helyreigazítások. Magyarázatok. — Népnyelvhagyományok.

Magyar Philosophiai Szemle. 1890. V—VI. Kuncz Ignác: Önkormányzás. — Böhm Károly: A lélektan ismeret-elméleti alapjai. — Pikler Gyula: Az objektív létben való hit lélektana.

Századok. XXV. évfolyam. I. füzet. Jakab Elek: Emlékbeszéd

Orbán Balázs báró fölött. (I.) — Király Pál: A markomán háboruk. (I.) — Hodinka Antal: Chmelnicki Bogdán. Tanulmány Kostomatow munkája alapján. — Némethy Lajos: A pesti főtemplom története. Ism.: Pór Antal. — Takács Lajos: Péteri Takács János. Ism.: Pór Antal. — Váczy János dr.: Kazinczy Ferencz levelezése. I. köt. Ism.: Erdélyi Pál. — Czambel: Adalékok a tót nyelv történetéhez. Ism.: Kvaczala János.

Pecz Vilmos: Emlékbeszéd Pott Frigyes Ágoston fölött. (Akadémia.) Budapest, 1890.

Széchenyi István külföldi úti rajzai és följegyzései. Naplói nyomán a M. Tud. Akadémia megbizásából összeállította Zichy Antal. Budapest, 1890.

Szilágyi Sándor: Erdély és az észak-keleti háború. Levelek és okiratok, bevezetéssel és jegyzetekkel. I. kötet. Budapest, 1890.

Gróf Zrinyi Miklós, a költő és hadvezér, hadtudományi munkái. Kiadta Rónai Horváth Jenő, Budapest, 1891.

Vajda Gyula: Erdély viszonya a Portához és a római császárhoz, mint magyar királyhoz, a nemzeti fejedelemség korában. Kolozsvár, 1891.

Szakosztályi értesítő.

I. Közgyűlés.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcelet-, nyelv- és történettudományi szakosztálya 1891. januárius hó 25-dikén tartotta meg évi rendes közgyűlését, melyet Szamosi János dr., szakosztályi elnök a következő beszóddal nyitott meg:

Tisztelt Közgyűlés!

A mikor szakosztályunk nyolczadik évfázó közgyűlését szerencsés vagyok megnyithatni, igen kevés a mondani valóm.

Egyesületünk szerény munkakörében nagyfontosságú eszme megvalósításán vagy legalább is előkészítésén fáradozik. A hazai tudományosság második új góczát kell megalkotni, megszilárdítani. Ez lebegett szemök előtt az „Erdélyi Múzeum-Egylet“ dicső alapítóinak, ez a kolozsvári m. k. tudomány-egyetem nagynevű alkotóinak s ehhez kell ragaszkodni, ennek fejlesztésében kell fáradozni minden honfúnak, a kinek csak a magyar tudományosság felvirágozása szívéen fekszik.

A politikai és kereskedelmi központositásnak meg lehet a maga jogsultsága, de a tudományos központositás káros. Egy pillantás Európa művelt népeire, meggyőz bennünket arról az igazságról, hogy a tudományos és közművelődési góczok számarányának megfelele az illető népek és nemzetek jelentősége, befolyása a tudományok egyetemes fejlődésére.

És ez természetes. A központositás veszélyei: egyoldalúság, korlátolt látóköri, elbizakodottság, szűkkeblűség, pajtáskodás s mindaz, a mi csak e mérges növények társaságában felburjánzani szokott, végül: pangás.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a mikor ez új gócz megszilárdításán fáradozunk, csak a régi hagyományhoz kell ragaszkodnunk, a régebben elejtett szálakat kell tovább fonnunk és fűznünk. Kolozsvár ugyanis régóta egyik gócz a magyar tudományosságnak és műveltségnek, sőt voltak idők, a mikor egyetlen volt. Édes hazánkban nincs második város, a melynek multjában annyi alap, s a melynek történetében annyi dicső emlék adna jogczimet arra, hogy a magyar tudományosság második gócz a legyen.

Ily szellem, ily gondolatok vezéreltek bennünket mult évi működésünkben, a melyről választmányunk nevében a titkár ur lesz szives beszámolni.

Én, mint a kinek a szakosztály pénzügyei kezelése is osztályrésztul jutott, csak néhány megjegyzéssel kísérem zárszámadásunkat.

A zárszámadás minden tekintetben kedvező, mert az előirányzott bevételeket sikerült túlhaladni, a tervezett kiadásokat pedig még valamivel megszorítani. Így lezárt számadásunk 60 frt 10 krajczárral kedvezőbb az előirányzottnál.

E siker oka első sorban abban rejlik, hogy a hátralékok meglehetősen kedvezően folytak be. Elismeréssel kell felemlítenem, hogy az illető tagtárs urak, a kiket hátralékaik befizetésére felszólítottam, siettek kötelezettségeiknek teljesen, vagy legalább részben megfelelni. Csak kevesen, nagyon kevesen akadtak, a kik nem is hederítettek a felszólításra s nem is válaszoltak, vagy jogosultalan felháborodásukban az egyesületből való kilépéssel feleltek. Fájdalom, szabályainkban hiányzik az alap arra, hogy az egyszerű felszólításnál és kérésnél hatékonyabb eszközöket is alkalmazjunk. Nem fog tehát egyéb maradni, minthogy új választmányunk azokat, a kiknél az ismételt felkérés is eredménytelen, tagjaink sorából törölje. Szerencsére az ilyenek száma elenyészőleg csekély. Mindenesetre azonban kerülnünk kell a fictiv számokat. Kevesebb, kötelességének megfelelő, lelkes tag többre megy, mint sok névleges tag, a kik sem szellemileg, sem anyagilag kötelezettségeiknek még nem felelnek.

Ezzel a nyolczadik évszázó közgyűlést megnyitom, s felkérem a titkár urat: sziveskedjék a választmány nevében és jóváhagyásával szerkesztett jelentését felolvasni.

Az elnöknek éljenzéssel fogadott megnyitója után Hegedüs István dr. titkár előadta a választmánynak következő jelentését:

Mélyen tisztelt Közgyűlés!

Az idő feltartóztatatlan hulláma ismét egy évet sodort magával. Ám ha Goethe egyik legszebb gondolata szerint a pillanat az örökkévalóság képviselője: mi, kik e pillanat értékét ép az örökkévaló eszmék kutatásával igyekszünk mélyebbé, tartalmasabbá tenni, a gyorsan eltűnt évre visszatekintve számot vetünk, hogy ez érték mennyivel emelkedett a múlt évben. Itt az erdélyi részek fővárosában a Muzeum Egylet hazánk történetének nehéz korszakában a nemzeti tudomány művelésére létesített intézmény. Ama buzgó, lelkes férfiak annyi nemzeti aspiratiót, annyi hazafias törekvést fűztek ez egylet szervezéséhez, fejlesztéséhez, hogy mi egy emberöltő után e jók, e derekak nyomába lépő utódok egy szabad korszakban, a különböző nemzetiségek nemes versenyében: aggódó honszerelemmel gondolunk nagy feladatunkra. E feladat: ez ország ismerése, ismertetése, multjának fűrkészése, kutatása az európai műveltség színvonalára emelése — abban a szerény körben, melyet tagjainak kicsiny száma, erőinek csekély mértéke megenged. Munkálkodásunkat híven tükrözi vissza az a vaskos kötet, melyet van szerencsénk a t. közgyűlésnek bemutatni. A teljesített kötelesség megnyugtató érzetével jelenthetjük, hogy e kötet is folytonos emelkedést mutat. Ez évben adunk 36 $\frac{1}{2}$ ivet. De el is értük a szélső határt, a meddig költségvetésünk keretében mozoghatunk, minthogy az előfizetők száma az Er-

délyi Múzeum-Egylet nagylelkű segélye mellett is még a t. szakosztály által elvben már régebben elfogadott terv valószínűsítésére gondolhatnánk, hogy ha v o n k é n t megjelenő folyóirattá változtassuk kiadványainkat. Az írók csoportja mind szélesb körből csatlakozik hozzánk. Az ország távol nyugati széléről kapunk értékes dolgozatokat kiváló tudósoktól. Kiadványaink iránt az érdeklődés folyton emelkedik. A budapesti sajtó tüzetesebben foglalkozik füzeteinkkel, közleményeket ismertet és vesz át azokból. Jelen kötet értékéről ép úgy nem szólhatunk, mint a korábbiakról. Az ítéletre a tudományos közvélemény hivatott. Ez alkalommal jelezzük, hogy Kiadványaink VII. kötete 15 szerzőtől hozott 24 dolgozatot és 30 közleményt. A VI. kötet hozott 18 szerzőtől 22 dolgozatot. A közlött dolgozatok közt van: magyar történelmi és honismei: 9, többnyire több közleménnyel, magyar irodalomtörténeti: 2, régészeti: 2, világirodalmi: 2, bölcsészeti: 1, neveléstani: 2, széptani: 3, chronologiai: 1, sociologiai: 1, könyvismertetés: 1. Mint látni, ez év kiválóan a magyar történelem, irodalom és honisme körébe tartozó értekezések tekintetében volt termékeny.

Szaküléseinken részint maga a szerző, részint más szakosztályi tag, többnyire a titkár felolvasott, illetve bemutatott 18 dolgozatot. Ezekből magyar történeti: 6, irodalomtörténeti: 3, régészeti: 1, honismei: 3, világtörténeti: 1, nyelvészeti: 1, széptani: 1, neveléstani: 1, chronologiai: 1.

Választmányi ülés tartatott: 2, melyeken az egylet keblí ügyeiről történt intézkedés. Két kiválóan szerencsés intézkedést említünk föl. Az egyiknek sikerét buzgó elnökünknek köszönhetni, ki szíves volt ez évben a szakosztály pénzeit kezelni, ugyanis választmányunk kimondá, hogy maga fogja a tagsági díjakat és előfizetési pénzeket keblíleg kezelni. E választmányi határozatnak szép eredménye lett, a hátralékok nagy részben befolytak, a tagok ügye tisztázott, mi által költségvetésünk jövőre biztosabb alapot nyert. Választmányunk kötelességét teljesíti, mikor indítványozza, hogy az elnök urnak az elnöki hatáskör betöltése mellett teljesített fáradságos szolgálataiért köszönetét örökítse meg jegyzőkönyvében. A másik szerencsés intézkedés, a kiadványok kiadásának helybeli Ajtai K. Albert-féle könyvnyomdára történt átruházása. Köztetszésben részesült és szélesb körben is figyelmet keltett füzeteink csinos alakja és technikai kiállítása és a megjelenésben tanusított pontosság. Zártülés tartatott 4; melyeken a szakosztály 8 tagot vett föl tagjai sorába. Tagjaink sorából kilépett: 8. Jelenleg a tagok és előfizetők száma: 100, a muzeumi tagok közül elhunyt: 1, de hozzájuk csatlakozott: 1, tehát 29, összesen: 129.

Választmányunk egyik tagja Dr. Erődi Béla Budapestre a Ferencz József intézet kormányzójául történt kinevezése folytán távozott. Kiadványaink jelen kötetét is egy nagyon értékes műfordítással gazdagítá. Különbben reméljük, hogy a távolból is részt veendő munkálkodásunkban.

Elvesztettük azt, kit büszkeséggel vallottunk magunkénak; elvesztettük azt, ki annak az Alma maternok, kinek anyai gondosságából áll föl és virágozik, szakosztályunk legdrágább gyermeke volt: gyermek, ki a halhatatlan anya születésén jelen volt és főrésze volt abban, hogy a tudományok Alma materévé emelkedve: hű fia lehessen, kit sirat — az anyaeget; de felette kesereg szak-

osztályunk. Szabó Károly elvesztése nekünk is érzékeny csapás. Választmányunk megilletődve kéri a m. t. közgyűlést, fejezze ki a nagy férfiú, a minden ízében magyar tudós halála felett legmélyebb részvétét.

Pénzügyeink állásáról hű képet nyújt az elnök ur által egybeállított, keblileg megvizsgált és minden tételében helyesnek talált Zár számadás, mely terjed 1890. jan. 21-től 1891. jan. 15-ig bezárólag. E számadás adatai:

I. Bevételek:

1. Pénztári maradvány múlt évről	300.02
2. Múzeum-egylettől 1890-iki átalány	1500.—
3. Intercalaris kamatokból	37.62
4. Kiadványokból és tagsági díjakból	282.06
Összesen	2119.70

II. Kiadás:

1. A kiadványok VII. kötet 1., 2., 3., 4., 5. és 6. füzetének nyomdai költsége	705.20
2. Ugyanazok írói tiszteletdíja	826.16
3. Szerkesztő tiszteletdíja	200.—
4. Irodai költségek, postaköltség	43.22
5. Szolga díjazása	20.—
6. A kereskedelmi akadémiának	35.—
Összesen	1829.58
III. Pénztármaradvány	290.12

Álljon itt a választmány által 1891-re tervezett költségvetés:

Költségelőirányzat 1891-re.

A) Bevételek:

Pénztári maradvány 1890-ről	290.12
Átalány a Múzeum-Egylettől	1500.—
Tagsági díjakból és hátralékos tagdíjakból	160.—
Előfizetésekből és nyomtatványok eladásából	80.—
Intercalaris kamatokból	25.—
Összesen	2055.12

B) Kiadás:

Kiadványok VIII. kötete 6 füzet, 5—5 ívvel, teljes kiadás	700.—
Írói tiszteletdíj	850.—
Szerkesztő tiszteletdíja	200.—
Irodai költség, posta	45.—
Kereskedelmi akadémiának a helyiségért	35.—
Szolga díjazása	20.—
Összesen	1850.—
Pénztármaradvány	205.12

Ezek után a t. közgyűlésre bizzuk múlt évi munkásságunk megítélését. De hálával kell elismernünk, hogy a mit a magyar tudományos szellem ébresztése érdekében tettünk: azért köszönet a pártfogó Múzeum-Egyletet illeti meg első sorban. De köszönet a t. szakosztály tagjai buzgalmának is. Mert hiszen a szellem munkásai nélkül a nagylelkű egyesület pártfogása kősziklára hullt

mag marad. Fogadja a m. t. közgyűlés a bennünk helyezett bizalomért választmányunk köszönetét.

Kolozsvárt, 1891. jan. 22-én tartott választmányi ülésből.

SZAMOSI JÁNOS dr.
e. i. elnök.

HEGEDŰS ISTVÁN dr.
szakosztályi titkár.

A közgyűlés helyeslőleg vette tudomásul a választmány jelentését és a benne foglalt két indítványt elfogadva kimondotta, hogy elismerését és köszönetét fejezi ki Szamosi János szakosztályi elnöknek azért, hogy az elnöki teendő-kön kívül a szakosztály pénzügyeit is lelkiismeretes pontossággal kezelte; továbbá kimondotta a közgyűlés, hogy Szabó Károly halála fölött legmélyebb részvétét fejezi ki és az elhunytak emlékét jegyzőkönyvében megőrökíti.

Ezután fölolvastatott a számadás-vizsgáló bizottság jelentése, mely szerint az 1890. évi zárszámadás teljesen helyesnek találtatván, a közgyűlés a szakosztályi elnököt a számadás terhe alól felmentette.

A választmánynak 1891-re szóló költségvetési javaslata elfogadtatván, a bevétel 2055 frt 12 kr, a kiadás 1850 frt, a pénztári maradvány 205 frt 12 krajczárra irányoztatott elő.

Az elnök, tekintettel azon több oldalról nyilvánított óhajtásra, hogy a választmányi tagok száma — a szakosztály iránti érdeklődésnek szélesebb körben való fölkelése céljából — szaporíttassék, indítványozza, hogy a választmányi tagok száma ötre emeltessék.

Ezen indítvány egyhangu helyesléssel fogadtatván, megejtetett a tisztújítás és megválasztattak:

Elnöknek: Szamosi János dr.

Aelnöknek: Szász Béla dr.

Titkárnak: Szinnyei József dr.

Választmányi tagoknak: Farkas Lajos dr., Schilling Lajos dr., Fazakas József, Felméri Lajos dr., Török István dr.

Ezután a közgyűlés Felméri Lajos dr. indítványára egyhangulag elhatározta, hogy lelépő titkárnak, Hegedűs István dr.-nak négy évi buzgó és sikeres működéséért jegyzőkönyvi elismerését fejezi ki.

Végül számadás-vizsgálókul Csernátoni Gyula dr. és Moldován Gergely dr. küldettek ki.

Ezzel a közgyűlés szétoszlott.

II. Szakülés.

A szakosztály 1891. januárius 24-dikén Szamosi János dr. elnöklete alatt szakülést tartott, melynek tárgyai voltak:

1. Tótfalusi Kis Miklós helyesírási újításai — Csernátoni Gyula dr.-tól.

2. Egy év Brassó és Erdély történetéből — Mika Sándortól. Mind a két tanulmány a jelen füzetben van közölve.

Az Erdélyi Múzeum-Egylet bölcelet-, nyelv- és történettudományi szakosztályának
tagjai és előfizetői 1891. január 25-én.

N é v	Lakhely	F i z e t e t t							Megjegyzés	
		1884-re	1885-se	1886-ra	1887-re	1888-ra	1889-re	1890-re		1891-re
		frt	frt	frt	frt	frt	frt	frt		frt
Adorján Miklós	Csurgó	2	2	2	2	2	2	—	—	
Bajai bist. r. főgym.	Baja	—	—	—	—	—	2	2	—	e. f. I-V. is m.
Balási Dénes	Budapest	2	2	2	2	2	2	1	—	
Baligó János dr.	N.-Károly	2	2	3	3	3	2	2	—	
5 Bod Péter	N.-Szeben	—	—	—	2	2	2	2	—	
Bournáz Ernő	Brassó	2	2	2	2	2	2	2	2	
Brassói ev. főgym. könyvt.	Brassó	—	—	—	—	—	—	2	2	előfizető
Bodó Ádám	M.-Vásárh.	2	2	2	1	—	—	—	—	
Breán Kázmér dr.	N.Bánya	2	2	2	2	2	2	—	—	
10 B.-pesti VII. k. áll. főgymn.	Bpest	—	—	—	—	—	—	2	—	e. f. I-VI. is m.
Csák Lajos	Sz.-Somlyó	—	—	—	—	—	2	—	—	
Cserei József	Léva	2	2	2	2	2	2	2	—	
Czirbusz Géza dr.	Kolozsvás	—	—	—	—	—	3	3	—	
Dalmady Győző	Budapest	—	—	—	—	—	—	—	—	
15 De Gerando Antonina	Kolozsvár	—	—	—	—	3	3	3	—	
Dévai főreálisk. tanári könyvt.	Déva	—	—	—	—	—	—	2	—	előfizető
Dévai főreálisk. önk. kör	Déva	—	—	—	—	2	2	2	—	előfizető
Endrei Árpád	Csurgó	—	—	—	—	—	2	2	—	
Erzsébetvárosi r. k. gym. ta- nártest. tag.	Erzsébetv.	—	—	—	—	—	—	2	2	
20 Farkas Róbert	Kassa	2	2	2	2	2	2	2	—	
Farnos Dezső	N.-Enyed	2	2	2	2	2	—	—	—	
Fazakas József	Kolozsvár	3	3	3	3	3	3	3	—	
Ferenczi Alajos dr.	Zenta	2	2	2	2	2	2	—	—	
Fülöp Adorján dr.	Zenta	2	2	2	2	2	2	2	—	
25 Geréb Márton	Kolozsvár	3	3	3	3	3	3	3	—	
Gerecze Péter dr.	Pécs	2	2	2	2	2	2	2	—	
Gergely Sámuel dr.	Kolozsvár	3	3	3	3	3	3	3	—	
Görgei Artur	Visegrád	—	2	2	2	2	2	2	2	előfizető
Gurnesevics Lajos	Arad	—	—	—	2	2	2	—	—	
30 Héjas Pál	Csurgó	—	—	—	—	—	—	—	—	
Henning Rudolf	Déva	—	—	—	—	—	2	2	—	
Hódmező-vásárhelyi főgymn.	Hm.-Vásárh.	—	—	—	—	—	—	2	2	e. f. I-VI. is m.
Imre Lajos dr.	Hm.-Vásárh.	—	—	—	2	2	2	2	—	
Jánosi Péter	Sz.-Udvarh.	2	2	2	2	2	2	2	—	
35 Kassai prémontrei főgymn.	Kassa	—	—	—	—	—	2	2	2	e. f. I-IV. is m.
Koíl Alajos dr.	Kassa	2	2	2	2	2	2	—	—	
Király Pál	Déva	—	—	—	—	—	—	—	—	
Kiss Béla Zilahi	Kolozsvár	—	—	—	—	—	—	—	—	
Kiss Sándor	Kolozsvár	3	3	3	3	3	3	3	—	
40 Kolozsvári tanitónőképezde	Kolozsvár	—	—	—	—	—	2	2	—	e. f. I-V. is m.
Kolozsvári polgári iskola	Kolozsvár	—	—	—	—	—	—	2	2	e. f. I-V. is m.
Kondor József	Csurgó	2	2	2	2	2	—	—	—	
Kónya Ferencz	Miskolcz	2	2	2	2	2	—	—	—	

N é v	Lakhely	F i z e t e t t								Megjegyzés
		1884-re	1885-re	1886-ra	1887-re	1888-ra	1889-re	1890-re	1891-re	
		frt	frt	frt	frt	frt	frt	frt	frt	
		3	3	3	3	3	3	3		
45 Kovács János	Kolozsvár									
Kölln Norbert	Sz.-Somlyó									
Körmöczbányai főreáliskola	Körmöczb.							2	2	előfizető
Közeghi kath. gymnasium	Közeg							2	2	e.f. I-V. is m.
Kulesár Endre	Csurgó				2	2	2			
Lázár Gyula dr.	Kolozsvár							3	3	
50 Lehmann Róbert dr.	Kolozsvár	3	3	3	3	3				
Lichtenegger József	Budapest	2	2	2	2	2	2			
Mailand Oszkár	Déva									
M.-Vásárhelyi ev. ref. colleg.	M.-Vásárhely				2	2	2	2		előfizető
Máthé György	Budapest									
55 Mészáros Lajos	Zenta					2	2			
Mika Sándor dr.	Brassó	3	3	3	2	2				
Miskolczi ev. ref. főgymn.	Miskolcz				2	2	2	2		előfizető
Moldován Gergely dr.	Kolozsvár				3	3	3	3		
Nagy József	N.-Szeben	2	2	2	2	2	2	2		
60 Nagy Károly	Kolozsvár				3	3	3	3		M.-egyl. tag lett
Nagyvárad realiskola	N.-Várad				2	2	2	2		előfizető
Óvári Kelemen dr.	Kolozsvár	3	3	3	3	3	3	3		
Pannonhalmi főap. könyvt.	Győr-Szt.-M.							2	2	e.f. I-V. is m.
Petrán József	Kolozsvár					3	3	3		
65 Pór Antal	Pozsony							2	2	I—V. is m.
Révész Ferencz	Sz.-Somlyó							2	2	
Rieger Imre	Kaposvár	3	3	3	3					
Rózsahegyi gym. könyvtár	Rózsahegy									előfizető
Samu József	Csáktornya								2	
70 Sárospataki főiskola	Sárospatak								2	előfizető
Schöffler Leo	Sz.-Somlyó							2	2	
Simon Gábor	Miskolcz	2	2	2	2	2	2	2	2	
Somogyi István	Temesvár							2	2	I—V.k. is m.
Soproni áll. fels. leányiskola	Sopron									e.f. I-V. is m.
75 Szabadkai főgymnasium	Szabadka								2	e.f. I-VI is m.
Szabó Barna	Miskolcz	2	2	2	2	2				
Szalay Gyula	Léva								2	
Szathmári rk. főgymnasium	Szathmár								2	e.f. I-VI. is m.
Szárnovszky Ede	N.-Károly	2								
80 Szentimrei István	Sz.-Somlyó								2	
Székely-Mikó collegium	S.-Sz.-György				2	2	2	2	2	előfizető
Sz.-Udvarh. Kis-féle könyvt.	Sz.-Udvarh.							2	2	e.f. I-V. is m.
Széchy Károly dr.	Kolozsvár		3	3	3	3	3	3		
Szilágyi Gyula	N.-Enyed	2	2	2	2	2	2	2		
85 Szilasi Gergely dr.	Kolozsvár	3	3	3	3	3	3	3		
Szilágyi Albert	Nagykálló							2		előfizető
Sümechy realiskola	Sümege							2	2	előfizető
Temesv. főreálisk. ifj. könyvt.	Temesvár							2	2	előfizető
Téglás Gábor	Déva				2	2	2	2	2	
90 Tutsek Anna	Kolozsvár					3	3	3		
Ürmösi Lajos	Kolozsvár									

N é v	Lakhely	F i z e t e t t								Megjegyzés
		1884-re	1885-re	1886-ra	1887-re	1888-ra	1889-re	1890-re	1891-re	
		frt	frt	frt	frt	frt	frt	frt	frt	
Vajda Emil dr.	Sz.-Udvarh.	2	2	2	2	2	2	—	—	
Váró Ferencz	N.-Enyed	2	2	2	2	2	2	2	—	
Wertner Mór dr.	Pozsony	—	—	—	—	—	—	2	2	
95 Wiedner Gyula	Gy.-Fehérv.	—	—	—	—	2	2	2	2	
Zentai községi gymn.	Zenta	—	—	—	—	—	2	2	—	I—V. is megv.
Zlamál Ágost	Gy.-Fehérv.	—	—	—	—	—	—	—	—	I—V. is megv.
Zoványi Jenő	Kolozsvár	—	—	—	—	—	—	3	—	
Zsoldos Benő	Sárospatak	2	2	2	2	2	2	2	2	

A közgyűlésen bejelentett létszámon (100 tag és előfizető) a következő változások történtek: Meghalt Turbucz Ferencz. Múzeum-egyleti tag lett Nagy Károly. Új tagokul jelentkeztek: Cserép József dr., Fekete Fidel, Incze István és Kapás Aurél gymn. tanárok Sátoralja-Ujhelyen, Gyalui Farkas író Kolozsvárt. A létszám tehát 103 szakosztályi tag és előfizető.

A fizetések 1891, február 27-ig terjednek.

A Múzeum-Egylet tagjai közül a szakosztálynak tagjai:

Dr. Békésy Károly.	Nagy Károly.
Boros György.	Dr. Nagy Ferencz.
Dr. Brassai Sámuel.	Páll Sándor.
Dr. Concha Győző.	Sándor József.
Dr. Csernátoni Gyula.	Dr. Schilling Lajos.
Dr. Erődi Béla.	Sebesi Jób.
Dr. Farkas Lajos.	Szabó Sámuel.
Dr. Felméri Lajos.	Dr. Szamosi János.
Dr. Ferenczi Zoltán.	Dr. Szász Béla.
Dr. Finály Henrik.	Dr. Szinyei József.
Dr. Groisz Gusztáv.	Terner Adolf.
Dr. Hegedüs István.	Torma Zsófia.
Dr. Kolozsvár. Sándor.	Dr. Török István.
Kövári László.	Dr. Vajda Gyula.
Dr. Lánchy Gyula.	
Dr. Lindner Gusztáv.	Összesen: 30 tag.

A tagok összes száma: 133.